

PHILOS

2016/3-4

Irodalom
tudomány
művészet

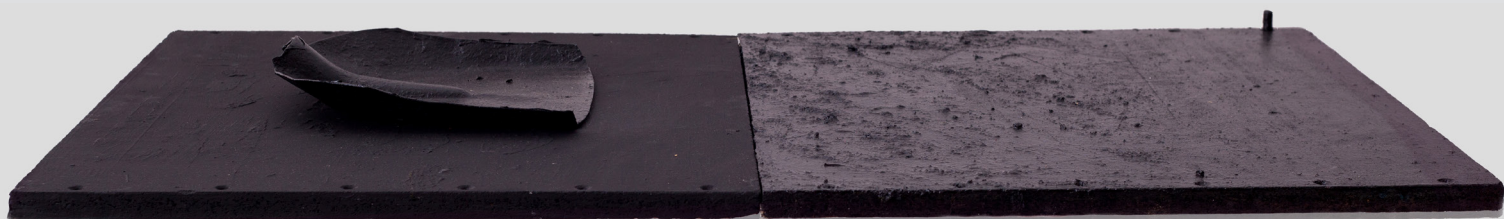
TARTALOM

PHILOS/ARS

- Hernyák Zsóka: A hasmán ördög 3
Beke Ottó: Egy szobautas története 4
Lázár Szűcs Anikó: Ebben a novellában nem történik semmi 6
(csak megsül a rántotta)
Rényi Ádám: A vértanú 7
Kántor Zsolt: A nyelv a dolog elé siet / A szellem szubsztrátuma a nyelv 10
Dudás Robert: Teríték 11
Tóth Dániel: Műanyag / Monoton munka / Önérzet(len)ül 12

PHILOS/LOGOS

- Dombrowszki Áron: A fiktív karakterek és a lehetséges világok metafizikája 13
Slezák Lázár: Apokalipszisképzetek Pilinszky János lírájában 23
Patyerek Réka: „Én ordítoztam a dobozban”
(A női és a férfi szexualitás Tolnai Ottó műveiben) 31
Fehér Tamás: A sors közös, a nevező nem
(Miért távolodik el Gion Nándor életműve a kánontól?) 36
Kecskés Ildikó: Intertextuális alakzatok, ekvivalencia, idegenség 46
(Végel László *Neoplanta* című városregényének szerb fordítása)
Kapás Mónika: Az értelmileg akadályozott felnőttek 60
boldogulása a művészeti műhelyekben
Kávai Zsuzsanna: Tévesen értelmezett empátia az önmutogatás tükrében 73
Palusek Erik: A Tisza mente középiskolásainak érdeklődési köre 85
és motiváltsági szintje környezetük függvényében
Balog Árpád: A közösség által támogatott mezőgazdaság 93
vizsgálata a termelők vonatkozásában

PHILOS

TUDOMÁNY – IRODALOM – MŰVÉSZET

Negyedévi folyóirat

Alapító szerkesztő: Dr. CSÁNYI Erzsébet

(egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék,
Újvidék, Szerbia, erzsebet.csanyi@gmail.com)

Főszerkesztő: Dr. NOVÁK Anikó

(docens, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék,
Újvidék, Szerbia, uneco84@gmail.com)

Fedőlap- és arculatterv: VASS Szabolcs

(Újvidéki Egyetem, Művészeti Akadémia, Képzőművészeti Szak, Képgrafikai Tanszék,
Újvidék, Szerbia, djembello@gmail.com)

Szerkeszti a szerkesztőbizottság.

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. FENYVESI Kristóf (Finnország)

Dr. LÁBADI Zsombor (Horvátország)

Dr. BORDÁS Sándor (Magyarország)

Dr. NÉMETH Zoltán (Szlovákia)

Dr. BÍRÓ Annamária (Románia)

Lektor: KISS Zsuzsanna

Kiadó:

- Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 21000 Novi Sad / Újvidék, dr. Zoran Đinđić 2.
- Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 21000 Novi Sad / Újvidék, Vojvode Mišića 1.

A kiadásért felel:

- Dr. Ivana ŽIVANČEVIĆ SEKERUŠ dékán, ÚE, BTK, Újvidék
- Dr. CSÁNYI Erzsébet elnök, VMFK, Újvidék

Nyomda: Sajnos, Újvidék

A szerkesztőség címe:

PHILOS

Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
Kolegijum za visoko obrazovanje vojvođanskih Mađara
21000 Novi Sad / Újvidék
Vojvode Mišića 1.
Szerbia

A kéziratokat a szerkesztőség címére várjuk:

philoszerk@gmail.com

PHILOS PORTÁL: www.philos.edu.rs

Jelen számunkat KLÁJÓ Adrián műveivel illusztráltuk.

A szám megjelenését támogatta:

Nemzeti
Tehetség Program

EMBERI ERŐFORRÁSOK
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása
A Matica srpska Könyvtára, Újvidék

001+82+7

PHILOS : tudomány, irodalom, művészet / főszerkesztő Novák Anikó. – 1. évf. 1. sz. (2015)–.– Újvidék : Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium :
Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 2015–.– 27 cm.

Évente négy szám. – Elérhető online is: <http://www.philos.edu.rs>

ISSN 2466-2798 (Philos Print)

ISSN 2466-3891 (Philos Online)

COBISS.SR-ID 299718407

Hernyák Zsóka

A HASMÁN ÖRDÖG

A hasmán ördögfűk a legvérmesebb állat legvérmesebb kicsinye. A hasmán ördög nem régi faj, ezért újnak mondható. Szájából kiállnak a fogak, orrlukából a szőrök, törzséből négykézláb. A tegnapelőtti hasmán ördögfűk már tegnap kifejlett volt, mára már szaporodni is képes. Minél több hasmán ördög van, annál több hasmán ördög lesz. Fennáll a veszély, hogy a hasmán ördög és kicsinyei, a kicsi hasmán ördögök túlszaporodnak és mindent ellepnek. Bár a hasmán ördög húsevő, mindent megeszik, ezért a hasmán ördögöt mindenevőként tartjuk számon. A kutatók híradásai szerint megfigyelhető, hogy a hasmán ördög grenadírmarsot eszik. A megfigyelt példány a konyhapult előtt állt és bőszen tolta be a tésztát gigászi pofájába. Emellett megfigyeltek már járó, guruló, kockázó, ürítő, kutató, székelő, szökellő, szégyellő, vérengző és példálózó példányt is. Az utóbbi egy kerti széken ült és a hasmán ördögök lelki világával kapcsolatos történeteket mondott. A kutatók távol álltak ettől a vérengző és ocsmány állattól, így a hasmán ördögök lelki világáról semmi nem tudható.

Beke Ottó

EGY SZOBAUTAS TÖRTÉNETE

(Részletek)

#FF0000 feltűnése látókörömben, majd pedig megtestesülése nem csak érzéki gépszerelmet, technikai gyöngédséget, szenvedélyt jelentett egymáshoz tökéletesen illeszkedő, ám térben elválasztott interface-eink, izgatott mozdulatlanságba dermedt csatlakozóink között. Azt is, de nem csupán azt, hanem egyben annak bizonyítékát, hogy a mélyben megbúvó néma adatok, bináris kódsorozatok valóban léteznek, hogy megjelennek, kirajzolódnak a látóteremet alkotó kijelzők felületén, és hogy esetenként meg lehet érinteni őket. Hogy szerelembe lehet esni. Velük is. S egyben azt is jelentheti, hogy a külső szemlélő(k) számára én sem vagyok más, csupán diszkrétén közvetített adatok illékony összessége, halmaza. Ahogy időnként megjelenek, majd pedig eltűnök. Ahogy megszólalok, illetve írok, üzeneteket küldök, levelezek. Jobb esetben. Miként ők is, #FF0000 is időnként megjelenik, ír, üzen, majd pedig eltűnik, szertefoszlik; s egy harmadik személy számára mi is ugyanazt tesszük: diszkrétén megjelenünk egymás előtt, majd pedig elhalványulunk, eltűnünk. Ő, a harmadik személy persze ezt nem láthatja, nem hallhatja, nem olvashatja: ez a privát chatszobák áldása.

Ami köztünk zajlik, #FF0000 és köztem, az az írás és az olvasás jövője: képzeletbeli részesülése a látás és a hallás áldásaiból. A billentyűk és az elektronika felszabadító hatása. Az érzékek boldogítóan izgalmas érintkezése. Se nem több, se nem kevesebb. De éppen elég. Kielégítő. Az, amire vágytam. Az, amire vágyott. Vágytunk.

Piros (#FF0000) volt életemben az első szirén, aki testté, hússá és vérré lett, akinek érinthettem digitálisan felkínált, a képzeletem által megalkotott idomait, s aki átlépte az idő falát, megváltoztatva, alapjaiban formálva át ezzel vonalszerű képződményekből, képpontokból kibontakozó világom. Neuromantikus történetbe íródott, ahol mindent a szerelem töltött be. All is full of love.

Ő nem torpant meg az adatátvitel határainál, hanem átszakítva azokat minimalista berendezésű szobámba toppant, s letérdelt székem elé, amelyben éveket töltöttem öntudatlanságban, az adatok néma és boldogító egyhangúságára figyelve. Ez a szék, amely előtt lesütött szemmel és kibontott hajjal, szótlantul térdelt, kibontakozva az adatok szorításából s fölkínálva magát nekem és a gépidő szervesetlen határtalanságának, váltotta meg testemet, beidegződéseimet, érzelmeimet, látókörömet s mindazt, ami korábban emberre tett. Ez a szék szabadított meg a világtól, múltamtól, a gének, a sperma és a vér örökségétől. Amused to Death. Amusing Ourselves to Death.

Úgy tűnt, valóságossá, igazivá, érezhetővé, emberivé válhatnak azok a kezdetben szégyenlősen bizonytalan, hókadt, majd pedig a visszajelzések örömtelisége hatására felbátorodó, szenvedélyesen egymást követő érintések, amelyeket fémesen csillogó interface-ek, bemeneti eszközök és kijelzők tettek lehetővé; elképzelhetővé. De miként az a későbbiekben egyértelművé vált, ez csupán álom volt. But that was just a dream. That was just a dream.

* * *

Én is a tér gyermeke vagyok, csak nem a kacskaringós, szívmengető utcáké, a romantikus ösvényeké, a távolba tekintő partszakaszoké, amelyeket éjszakánként viharok vernek, és annak nyomait mint fájdalmas könnycseppeket a nap sugarai szárítják föl. Nem a makadámos, múltidéző sétányokon vagyok elememben, hanem a megfoghatatlan, közösségi tereken, az egymásba nyíló, fájlmeosztó oldalakon és a chatszobákban. Itt formálodom, alakul személyiségem. Itt váltam azzá, aki vagyok. S vagyok, aki vagyok. Itt és csakis itt érzem magam otthon. Itt, ahol a felhasználók egyszerűen élnek minden vonal-szobában és ennek

megfelelően sehol sem, egyikben sem. Itt nyílnak, jelennek meg és szállnak el előttem fényes felhasználói ablakok. A szösz-sötétben. Megérinthetem őket, bármikor. Csupán néhány mozdulat szükséges hozzá, nem lépések. Csupán néhány kézmozdulat. Váltogathatom őket, megtehetem. Az ablakokat. Ez is csak néhány kattintást igényel, billentyűkombinációt. Alt+Tab. Hüvelykujjaim már hozzászoktak a billentyűk elnyújtott használatához.

Úgy viselkednek ujjaim, mintha hangszert érintenének. Mintha állandó jelleggel egy ébenfekete hangszer testével játszanának, hangokat csalva elő belőle. Pedig itt változatlanul csönd honol. Üzenetek jelennek meg a képernyőn. Üzeneteket küldök és fogadok. Végláthatatlan sorokban, némán követik egymást.

Itt élek, itt olvasok. Itt lépek kapcsolatba, beszélgetek, csevegek a szobák utasaival. Társaimmal. Olvasom a soraikat; ez arra utal, léteznek, élnek; valahol.

Lázár Szűcs Anikó

EBBEN A NOVELLÁBAN NEM TÖRTÉNIK SEMMI (CSAK MEGSÜL A RÁNTOTTA)

Mostanában olyan kérdések jutnak eszembe, amelyeket nem illik megkérdezni. Ca se demande pas. Például, hogy hogy szerezted azt a heget a fejedben. Megannyiszor megakadt a tekintetem rajta. Elképzeltem, milyen lehet végighúzni rücskein a mutatóujjam. De sosem kérdeztem, miért varrtak össze, mi illant ki talán azon a napon, amikor a bőr repedt. Más is repedt? Lehet, attól lettél ilyen. Lehet, azért mentél le, léptél le, vagy inkább tovább. Akkor nem kérdeztem, mert nem illik, most meg rántottasütés közben jut eszembe, hogy ez megváltoztatható, megváltható, és nem is tudom, hogyan.

Bicikliztél. Tekerted teljes erőből. Nem láttad a köveket az úton, egy kamion kocsijáról szóródtak le korábban, fékezett az is, később te is, és zuhantál az út padkájára, és először nem is tudtad, hogy a véred folyik, azt hitted, tócsába estél. Aztán bevarrták, és nem is sírtál, mesélted később a nagyinak.

Fára másztál. Már majdnem a virágzó meggyfa tetejére értél, amikor szólított anyád, hogy úristen, leesel, és leestél. Rosszabb is lehetett volna, még jó, hogy az orgonabokorba estél, mesélik. Megúsza a gyerek, négy öltéssel. Begyógyul majd. Katonadolog.

Alva jártál. Anyád tortát süített, rohant, késő volt, nem csukta be maga mögött a kredenc balszélső ajtaját, és BUMM, éjszaka meg is lett a baj. Senki sem ünnepelt másnap, három órát ültetek a sürgősségin.

Így születél. Kicsi, te már így, megformázva, anyajegyheggel, bevarrt, de tökéletes fejfel buggyantál ki anyád fodrai közül.

Ez az utóbbi, mert ilyen vagy és voltál, és nem lehetsz klasszikus novellaalany. Hogy is lehetnél. Nem vagy, elmentél, nincs történet. Ebben a novellában nem történik semmi. Csak állok a sercegő rántotta mellett, és balesetet képzelek homlokod domborzatának. Nem mesélni kéne róla, inkább olvasni kell, mint valami braille remekművet. Rövid, de tartalmas.

Közben aranyárgára sül a rántotta. De lágymarad mégis, épp, ahogy te szereted.

A VÉRTANÚ

- Jó napot kívánok, ne haragudjon már a zavarásért, de meg tudná mondani, hogy mit szerelnek a házra? Tetszik tudni, itt lakunk a feleségemmel a magasföldszinten, és már napok óta megy ez a fúrás.
- Jó napot, emléktáblát helyezünk el az alsó homlokzaton, de ne aggódjon, holnapra befejezzük, mert jön a polgármester úr és a miniszterelnök-helyettes úr csütörtökön felavatni.
- Emléktáblát? És kinek az emléktáblája kerül ide? Én gyerekkorom óta, több, mint 70 éve lakom a házban, de nem tudok senkiről, aki...
- Kozák Imréné, az 56-os hőse, akit gyerekként lőttek le az oroszok. Nem is hallott róla? Elég fura, pedig ebben a házban született, talán ismerhette is, ha tényleg ilyen régóta lakik itt.
- Kozák Imre, 56-os hős? Lelőtték az oroszok? Bocsásson meg, de itt valami tévedés történhetett. Én vagyok Kozák Imre. Dr. Kozák Imre a nevem, nyugalmazott érsebész főorvos vagyok a Jánosból, egykori 56-os felkelő, de amint ön is látja, én nem haltam meg gyerekkoromban, sőt, ami azt illeti, meg sem sérültem. Más Kozákék nem laknak itt, mindössze négy lakás van a házban, meg egy ügyvédi munkaközösség, de egyikben sem lakott soha semmilyen névvel.
- Ne haragudjon uram, nekünk időre el kell készülnünk, nem érek rá viccelődni magával, különben kötbért fizethetünk, sőt, nem indulhatunk közbeszerzésen, ha szarban hagyjuk a miniszterelnök-helyettes urat. A Kozák Imre itt lakott, hősi halált halt, a kerületi közgyűlés megszavazott neki egy emléktáblát, mi legyártottuk, felszereljük, levonulunk, aztán jönnek a fejesek, felavatják, erre a kampóra felteszik a koszorút és megvolnánk.
- Higgye el, uram, nem akarom feltartani a munkában, magam is nagyon fontosnak tartom 1956 emlékét, de akkor is én vagyok a Kozák Imre, és bár elmúltam 76 éves, túl vagyok egy infarktuson, és betettek egy pacemaker-t is tavaly márciusban, de ehhez képest elég jól vagyok, tehát élek.
- Uram, nézze meg ezt a táblát! Nézze csak meg! Mit lát? Lát maga szemüveg nélkül? Nem? Hadd segítsék! Kozák Imre 1940–1956. Kozák Imre meghalt, amikor egy lyukas magyar zászlóval átkelt a mai Szilágyi Erzsébet fasoron. Fegyvertelen volt, a ruszok mégis lelőtték, mint egy kutyát. 17 se volt még a szerencsétlen. Önnek is azt javaslom, hogy adózzon tisztelettel az emlékének!
- Nézze meg uram, ez itt a személyi igazolványom! Ez pedig a lakcímkártyám. A születési dátum stimmel, 1940. január 30-án születtem, anyám neve Soós Izabella, és ide vagyok bejelentve – tetszik látni – második kerület, Lupény u. 3. Ami nem stimmel, az a halálozási dátum. Mivel még élek, ezt legfeljebb becsülni tudnám. De a lényeg az, hogy ennek az emléktáblának semmi értelme, hiszen ilyet tudtommal halottaknak szokás állítani, én pedig egyelőre nem felelek meg a kritériumoknak.
- Uram, azt hiszem, kezdem érteni a problémáját. De én csak egy építési vezető vagyok, ez az ügy messze túlnő a kompetenciámon, engedje meg, hogy jelezzem az önkormányzat műemlékvédelmi referensénél.
- Köszönöm, ha megteszi.
- És elnézést a zajért, holnapra levonulunk, nagyon szép emléktáblája lesz, efelől biztosíthatom.
- Köszönöm.

*

- Kozák úr?
- Igen, kérem. Kivel beszélek?
- Söptei vagyok a második kerulettől. Az emléktábla ügyében keresem.
- Ó, igen, már vártam a hívását.
- Az a helyzet, Kozák úr – nem kertelek, hisz egyenes ember vagyok, hogy itt valaki elkövethetett egy

hibát. Sok emberen ment keresztül ez az ügy, és én nem akarok bűnbakokat keresni. Ezzel együtt nem tudom nem megemlíteni, hogy az ön özvegyét is megkerestük, hogy adjon fotókat önről a kerületi lapba, és ő egy szóval sem említette, hogy ön él.

– Ne haragudjon, Söptei úr, de a feleségem nem tudott az emléktábláról, egy újságíró kért régi fotókat a lapba, ő meg adott neki, hiszen most van az emlékévé. Mivel én valóban részt vettem a szabadságharcban, 92-ben ki is tüntettek, gondolta, hogy a kerületi lap a helyi hősookról ír, hősi halottakról szó sem volt.

– Nézze Kozák úr, én, ahogy már elmondtam, nem szeretnék bűnbakot keresni. Azért hívtam fel, hogy konstruktív megoldást találjunk a problémájára.

– A problémámra? Akkor nem lesz emléktábla?

– Kozák úr! Nyilván értesült róla, hogy az emléktáblát a miniszterelnök-helyettes úr és a polgármester úr közösen avatják fel. Az eseményről beszámol a távirati iroda, sőt lesz egy élő kapcsolás az M1-en. Talán nem kell hangsúlyoznom önnek, hogy milyen szinten ásná alá a miniszterelnök-helyettes úr és a polgármester úr tekintélyét, ha amiatt kellene lemondani az ünnepséget, hogy ön él. Mémek az interneten, szarkasztikus cikkek mindenhol. Kinevetnék őket, az önkormányzatot és persze önt is. Hát kell ez magának? Dehogyan kell.

– Akkor mégis mit ajánl?

– Nézze, ha jól tudom, ön már közel van a nyolcvanhoz, javítson ki, ha másként gondolja, de ilyenkor már azt szokták mondani, hogy teher az élet. Gondolja át, mi várhat még önre? Nem sok. Tartalmas élete volt, részt vehetett egy igazi forradalomban, sokat utazott, ha jól tudom, sportolóként is egészen komoly eredményeket ért el. Nyilván egy nyugdíjas főorvos nem akar méltatlan körülmények között, a családjának kiszolgáltatottan szenvedni élete alkonyán. Itt az alkalom, hogy méltósággal elmenjen.

– Söptei úr! Azt mondja, hogy meg kell hálnom?

– Na, de Kozák úr! Soha nem mondanék én ilyet, ez csak az egyik megoldás. Kétségtelenül az egyszerűbb. Nekünk is, önnek is. Azt gondolom, megfontolhatná.

– Nézze, a feleségemnek én vagyok az egyetlen támasza, volt egy csúnya combnyaktörése télen, épp csak, hogy felépült, a lányunk Svájcban él a családjával, én járok bevásárolni, szóval nem lenne szerencsés megoldás, ha meg kellene hálnom. Esetleg lenne más opció?

– Kozák úr, természetesen van. Jogállamban élünk, senki sem követelheti öntől a halálát, csak ajánlhatjuk. De van persze másik megoldás. Hallott ön az úgynevezett vértanúvédelmi programról?

– Miről, kérem?

– A vértanúvédelmi programról.

– Soha életemben.

– Nos, ez nem véletlenül van így. A vértanúvédelmi program egy titkos program, az Alkotmányvédelmi Hivatal felügyeli. Talán nem lepi meg, de az ön esete korántsem egyedi. A háborús és forradalmi hősök adatainak digitalizációja során történtek hibák. Nem kertelek, Kozák úr, el lettek cseszve a dolgok rendesen. Az emléktábla szinte a szóra sem érdemes kategória. Történt olyan, hogy egy településen életnagyságú szobrot állítottak egy aktív gimnáziumigazgatónak, a honvédelmi miniszter úr és a lengyel nagykövet jelenlétében. Csak a szobor 9 millióba került, a márvány padokról mellette inkább ne is beszéljünk. Az avatás, a koszorúzás ott sem maradt el. A direktor urat rábeszélték, hogy vegyen részt a vértanúvédelmi programban. Még aznap éjjel összepakolták a holmiját, a családjával együtt új nevet kapott, az ország másik végében jelenleg egy könyvtárat vezet és nagyon elégedett az új életével. Évente egyszer elmaszkírozva, éjjel a program keretében megtekintheti saját szobrát, és elhelyezheti lábánál az emlékezés virágait. Igazán kivételes helyzet, sokan cserélnének vele, azt hiszem. De említhetnék még önnek számos esetet, ha nem kötne a titoktartás.

– Értem. És mit ajánl az én esetemben?

– Bízom rugalmasságában, és egyeztettem a hivatal munkatársaival. Lenne egy nyugdíjas agronómusi szerep Inárcson, teljes ellátással a helyi idősek otthonában, természetesen a feleségével együtt. De felajánlhatok egy tanyát, lehetnek parasztemberek Zalában, nem messze a szlovén határtól. Ugyan víz nincs, de jár a szerephez két unoka, akik havonta felkeresik önöket. Kérem, gondolja át!

- Köszönöm, Söptei úr, megbeszélem a feleségemmel, ha megengedi.
- Természetesen. Gondolják csak át, de azért emlékeztetem, az első megoldással jóval kevesebb a papírmunka. És ön már gyerekként kész volt életét áldozni a hazájáért. Most sem késő megtennie.

Kántor Zsolt

A NYELV A DOLOG ELÉ SIET

Maurice Blanchot – intenciók

A beszéd kristályszerkezetű vatta.
Nem szűnyogháló. Nem is raklap.
Bár tanulmányozhatjuk a kertet
a szavakból szőtt hálón át.
Átbújnak a kerítésen az indák.
Az erdő az átírás példája épp.

Úgy támad fel, hogy rajta mész.
Minden lépés dolog s beszéd.
Cseveg a járdalappal az ész.
Egy státer a Sturm und Drang darabja.
A nyelv a dolgot megragadja.
Ahelyett, hogy benne állna –
Már zöld állapotában learatja.
Együtt ebédelnek s földézik a múltat.
Ha lázadsz, konstrukcióként lenyúllak!
A képernyőn narratíva-bábok úsznak.
Egy tanulmány sodorja el a Holdat.
A háttérzúgás egyre árnyaltabb.
A puding elfogyott, a tálát kinyaltad.

A SZELLEM SZUBSZTRÁTUMA A NYELV

A feltevés, mint alkotóelem.
Amit az Úr a hajnalba csomagolt nekem.
Olyan, mintha mondanánk valamit
és azonnal idézőjelbe tennénk.
Megint a semmibe hull a tegnap esténk.
Racionális, reprezentáns SZABVÁNYOK.
Te üzleti útra mész. Én esszébe gravírozom hiányod.
A befogadás kardinális, a programozás marginális.
Az elidegenedés a borban kiázik.
Mert szüntelen ambivalenciában fürdik, ahogy ábrándozik.
Illúzió és allúzió között lebeg. Túlfolyik.
Belepi a pára az álomi mezsgyét.
Majd jön a szó-röntgen. Éjjeli nemlét.
És ne akarj belém bújni túl korán. Mondja.
Mint egy öngyújtó. Szétszedi a lángot. Kibontja.
Semmi apokalipszis, csak egy vérbő, női mell.
A nyár metaforája. Parfümöt lehel.

Dudás Robert

TERÍTÉK

I.

Látképpel terített
asztalnál ültünk.

Az égbolt már tiszta volt
előttünk, s középen fénylett
a Nap. Túl későn ébredtünk.
Kellott volna hamarabb.

II.

Látképpel terített
asztalnál ültünk.

Míg nyugaton a fáradt
tűzgolyót tükrötojásként
feledtük, keleten a Sötétség
rémisztő viharfellegei
gyülekeztek, s pillanatok alatt
átszínezték csodaszép terítőnket.

III.

Látképpel terített
asztalnál ültünk.

Kétségbeesve a Holdat
kerestük, de a felhők ütköztek,
s haragjukat villanások
formájában testünkre szórták,
mi pedig sötét párnákon
átzuhanva a semmibe
érkeztünk, s csillagokká lettünk.

Tóth Dániel

MŰANYAG

Faágon áll egy műmadár,
Alatta sír a műszamár.
Műanyag szervezet,
Műanyag szerkezet.
Ablakban ül a műgyerek,
Előtte megy a műsereg.
Műanyag katonák,
Műanyag lakomák.
Műanyag retinád,
Műanyag szeli át.

MONOTON MUNKA

Rakd,
Mérd,
Húzd,
Vedd le,
Rakd el,
Hozd vissza.
Tempó!
Kapard,
Markold,
Hányj,
Földre,
Állj fel,
Csináld újra.
Szenvedj!
Kard,
Vér,
Hús,
Vágd el,
Rántsd ki,
Tépd szét,
Halál!
Rothad,
Bél,
Bűz,
Edd meg,
Hányd ki,
Edd meg újra,
Halj meg újra.

ÖNÉRZET(LEN)ÜL

Kedvem lenne széttépni arcomat,
A bőröm alá nyúlni s kiszedni
minden csontomat,
sorban, egymás után.
Leönteném magam benzinnel
s gyufát dobnék magamra.
Fáj,
Fáj, hogy vagyok,
Fáj, hogy ilyen vagyok.
De magamon változtatni
nem tudok s talán
legbelül
nem is akarok.

A FIKTÍV KARAKTEREK ÉS A LEHETSÉGES VILÁGOK METAFIZIKÁJA¹

Bevezetés

A fiktív karakterek ontológiájával kapcsolatban gyakran felmerülő álláspont az absztrakt artefaktum elmélet (vagy absztrakt artefaktualizmus), amely szerint a Sherlock Holmeshez és Harry Potterhez hasonló fiktív karakterek az aktuális világunkban is létező, ember alkotta absztrakt tárgyak.² A legtöbben – még azok közül is, akik egyébként elvetik ezt az elméletet – úgy gondolják, hogy ez a legjobb realista opció a fiktív karakterekre nézve, szemben például a meinongianizmussal vagy a platonizmussal.³

Sok esetben azonban az absztrakt artefaktualizmusról úgy beszélnek, mintha azzal csak a fiktív karakterek természetét írhatnánk le, esetleg megemlítik, hogy az intézmények, a zeneművek, irodalmi alkotások és ehhez hasonlóak is feltehetően ebbe az ontológiai kategóriába esnek; a részletes kifejtés viszont elmarad. Jelen dolgozat célja az, hogy kiterjessze az absztrakt artefaktum elméletéről szóló diskurzust a lehetségesvilág-metafizika területére, konkrétan a lehetségesvilág-fikcionalizmusra alkalmazva.

Ehhez az első részben először felvázolom azt az ontológiai keretrendszert, amelyen belül majd a vizsgálódás zajlik, illetve szót ejtek az absztrakt artefaktumok néhány jellemzőjéről és a hozzájuk kapcsolódó egzisztenciális függésről. A második részben ismertetem a mostanra bevettnek számító elméletet a fiktív karakterekkel kapcsolatban, felhasználva az első rész megfontolásait. A harmadik részben a lehetséges világok fikcionalista elméletét ismertetem, amelyet többnyire antirealista álláspontnak szoktak tekinteni.⁴ E rész fő konklúziója az, hogy ha a lehetséges világokat fikciónak tekintjük, akkor valójában realisták vagyunk, mert a fikciók nem mások, mint absztrakt artefaktumok.

Meta-ontológiai megfontolások

Mielőtt belekezdenénk az absztrakt artefaktum elmélet kifejtésébe, érdemes egy általánosabb vizsgálódást folytatni mind az „absztrakt”, mind az „artefaktum” fogalmát illetően. Ez azért lehet indokolt, mert az absztrakt artefaktumok bizonyos tulajdonságaik miatt nem illeszthetők bele a hagyományos ontológiai kategóriákba, ezért fontos, hogy ne a megszokott preconcepciókkal közelítsünk az elmülethez.

Hagyományosan ugyanis absztrakt tárgyak alatt valamiféle nem térben és nem időben létező (azaz szükségszerű) entitást szoktak érteni, amelyek nem állnak oksági viszonyban semmivel, szembeállítva a konkrét tárgyakkal, amelyek térbeliek, és okságilag hatékonyak (vö. Tózsér 2009, 54–57). Nevezük az ilyen téridőn kívüli, szükségszerű entitásokat platonikus tárgyakkal. Leggyakrabban a számokat, a tulajdonságokat vagy a proposíciókat szokták ilyen típusú létezőnek tartani. A platonikus tárgyakat nemcsak a konkrét tárgyakkal vethetjük össze, de az absztrakt artefaktumokkal is: a két kategória közti legnagyobb különbség az, hogy az absztrakt artefaktumok időbeli létezők, tehát nem szükségszerűek, hanem kontingensek. A fiktív karakterek, amelyek feltevésünk szerint absztrakt artefaktumok, jó példát szolgáltatnak az időbeliségre: Sherlock Holmes egészen addig nem létezett, amíg Conan Doyle nem hozta létre, tehát

1 A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

2 Ilyen álláspontot képvisel többek közt Thomasson 1999, Kripke 2013, Salmon 2005, Searle 1979.

3 Sainsbury 2010 a realista álláspontok közül az absztrakt artefaktualizmust tartja a legjobbnak, bár maga irrealista pozíciót foglal el. Más elméletekkel szemben az absztrakt artefaktum elmélet előnyeire lásd Zvolenszky Zsófia cikksorozatát: Zvolenszky 2012, 2014, 2015. A cikkekre válaszol: Tuboly 2015.

4 Legalábbis a lehetségesvilág-fikcionalizmus erős változatát. A gyenge változatot agnosztikusnak tartják. A megkülönböztetésről bővebben: Nolan 2016.

valaki, aki az antikvitásban élt, nem gondolhatott volna Holmesra.⁵ De nemcsak az időn kívüliség, hanem az oksági kapcsolat hiánya sem tartozik hozzá az absztrakt artefaktumok fogalmához, vagyis ezeknek oksági erőt tulajdoníthatunk. Gondoljunk csak a társadalmi intézményeinkre, ezek minden bizonnyal okságilag hatékonyak, viselkedésünkre nagy hatást gyakorolnak. (Olyan intézményekre gondolok, mint például a pénz, a házasság vagy a bíróság). Következésképpen, amikor ember alkotta absztrakt tárgyról van szó, akkor az „absztrakt” fogalmának igen letisztult jelentést adhatunk, mely nem jelent többet annál, hogy nem térbeli létező; a robusztusabb, platonikus fogalom ellentmondásra visz ebben a kontextusban.⁶ Térjünk rá most az „artefaktum” fogalmára, beleértve ebbe a konkrét (térbeli) és absztrakt (nem térbeli) artefaktumokat is. Artefaktumok alatt olyan tárgyakat értünk, amelyek nem léteznek a természettől fogva, hanem emberek hozták létre azokat. Ez elsősorban elég világos, ám az artefaktumoknak van egy zavarba ejtő sajátosságuk, ami már egyáltalán nem triviális: az, hogy nem kizárólag a megfigyelőtől független, hanem a megfigyelőtől függő valósághoz is tartoznak. Ezek megint csak nem megszokott ontológiai kategóriák, ezért az iménti kijelentés további magyarázatra szorul.

Az ontológiai értelemben vett *megfigyelőtől függő valóság* és *megfigyelőtől független valóság* kategóriáit John Searle vezette be, azzal a szándékkal, hogy szakítson az általa problémásnak ítélt hagyományos metafizikai felosztásokkal, mint amilyen a fentebb tárgyalt absztrakt–konkrét megkülönböztetés is.⁷ Jelen dolgozatban használni fogom Searle felosztását, megtartva viszont az absztrakt (legyen az platonikus vagy ember alkotta) és konkrét kategóriáit is. Azt gondolom, ezek jól kiegészítik egymást és nem vezet ellentmondáshoz az, ha megtartjuk mindkét rendszert, együttes alkalmazásuk inkább több dolgot világossá tehet. Nézzük meg, hogy mit takarnak ezek a fogalmak.

Az elnevezések kétségtelenül nem a legegyszerűsebbek, hiszen azt sugallják, hogy egyfajta „kétvilág elmélet”-ről van szó, de Searle nem erre gondolt: egy világ van, és az abban szereplő tárgyakat két kategóriára oszthatjuk fel. A felosztás szempontja az az intuitív meglátás, miszerint léteznek elmétől függő és elmétől teljesen független dolgok, de Searle kategóriái ennél többet is jelentenek.

Megfigyelőtől független valóságnak azt az objektív világot nevezzük, ami független a tapasztalatunktól, illetve attól, hogy mit gondolunk felőle, egyszóval elmefüggetlen. Akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a természettudomány vizsgálódási körébe tartozik a megfigyelőtől független valóság kutatása, olyan tárgyaké, mint például a hegyek, a növények, a tektonikus lemezek vagy a molekulák.

Ezzel szemben a társadalomtudomány tipikusan a megfigyelőtől függő valóságot vizsgálja, mint a politikai választások vagy a gazdaság különböző problémái (vö. Searle 2000, 118). A megfigyelőtől függő valóság szűkebb értelemben véve nem más, mint az intézmények világa, azaz absztrakt artefaktumok halmaza. Tágabb értelemben beletartoznak a szubjektív mentális állapotok, például valakinek az egyéni éhségérzete, vagyis absztrakt artefaktumok és mentális állapotok. Ami figyelemreméltó, az az, hogy Searle szerint még a konkrét artefaktumok is rendelkeznek megfigyelőtől függő sajátosságokkal, ezért mondhatjuk azt, hogy a megfigyelőtől függő valóság kategóriája tágabb, mint az elmétől függő tárgyaké, utóbbiba ugyanis hagyományosan nem tartoznak bele konkrét, fizikai entitások. Anélkül, hogy részletesen belemennénk Searle elméletébe, nagyon leegyszerűsítve azzal magyarázhatjuk meg a kategória lényegét, hogy minden ember által alkotott dolog valamilyen céllal készül, vagyis funkciója van, a funkció hozzárendelése egy dologhoz pedig mentális mozzanat. A konkrét artefaktumok különleges helyzetben vannak, egyaránt függetlenek a megfigyelőtől – hiszen ha eltűnne az összes ember, ezek a dolgok fizikai konstitúciójukban megmaradnának –, de mégis függnek a megfigyelőtől abban az értelemben, hogy lényegüket funkciójuk adja – így egy elmefüggetlen világban a szék, amin ülök, már nem szék többé, hanem bizonyos fizikai tulajdonságokkal rendelkező konkrét tárgy:

5 Persze vannak olyanok, akik Sherlock Holmest platonikus vagy meinongi tárgynak tekintik, ők nem fognak egyetérteni abban, hogy a fiktív karakterek időbeli létezők.

6 Az, hogy a fiktív karakterek absztraktak és nem konkrétak, az úgynevezett kategóriahiba-ellenvetés megfogalmazásához vezet. Lásd: Sainsbury 2010. Válasz az ellenvetésre: Zvolenszky 2013, Dombrovski 2015a.

7 Vö. Searle 1995, 1–29; 2000, 113–132. Searle újabbban ezeket a kategóriákat „intencionalitástól függő”-nek és „intencionalitástól nem függő”-nek nevezi. Searle 2010, 17.

„Ennek a tárgynak van bizonyos tömege és bizonyos molekuláris szerkezete – ezek tőlünk függetlenül léteznek. A tömeg és a molekuláris szerkezet a világ megfigyelőtől független sajátossága. Csakhogy ennek a tárgynak az is a sajátosságai közé tartozik, hogy szék. A tény, hogy szék, annak az eredménye, hogy megtervezték, elkészítették, eladták, megvásárolták és széknek használják. Az olyan sajátosságok, mint a széknek lenni, a »szükség« a megfigyelőn múlnak vagy a megfigyelőtől függenek, ahol a »megfigyelő« egyaránt jelentheti a készítőt, a használót, a tervezőt és általában az intencionalitás birtokosát” (Searle 2000, 118).

Az absztrakt artefaktumok elhelyezhetők ebben a kategória-rendszerben is, hiszen maga az absztrakt artefaktum mint általános kategória csak egy másik megközelítés a létezők felosztásához. Például a mítoszok vagy mondák, amik maguk is absztrakt artefaktumok, kizárólag a megfigyelőtől függő társadalmi univerzumhoz tartoznak, mert nincsenek leírva, azaz nincs fizikai manifesztációjuk. Ezzel szemben például a Sherlock Holmes-regények, amelyeknek van fizikai megnyilvánulásuk (a könyvek) részei a megfigyelőtől független valóságnak is. Azonban ettől függetlenül, ha minden elmével rendelkező entitás eltűnne a földről, a Sherlock Holmes-történetek is megszűnnének létezni, csak papírok meg tintapacák maradnának utánuk. Hogy ez még világosabb legyen, szögezzük le, hogy az artefaktumok lényegüknél fogva ontológiailag függő entitások, más fizikai és mentális entitásoktól függ a létezésük. A függési reláció meglehetősen komplex, többféleképpen is meghatározható, ezért az alábbiakban ennek kifejtése következik Thomasson alapján.

Az ontológiai függés legáltalánosabb formája: „szükségszerűen, ha x létezik, akkor y is létezik”, ennek specifikálására pedig két szempont szerint négy út kínálkozik. A függési reláció időbeliségére nézve lehet konstans vagy történeti, az entitás természetét tekintve pedig megkülönböztethetünk merev és általános viszonyokat. Fontos továbbá, hogy ezen függési típusok között sajátos viszonyok állhatnak fenn.

Az erősebb típus ezek közül az, amikor y konstans függ x -től: „szükségszerűen, amikor x létezik y is létezik”. Ha x egy partikuláris, akkor a reláció merev. Ilyen típusú relációban állnak például az egyes emberek az agyukkal, bármikor, amikor Péter létezik, Péter agya is létezik. A viszony természetesen nem csak konkrét dolgok közt állhat fenn, az a körülmény, hogy „Pál gyorsan tud futni”, konstans merev függésben van attól a másik körülménytől, hogy „Pál kétlábú”. A konstans függés lehet általános is, amennyiben a függő y entitás „folyamatosan megkívánja, hogy létezzen valami, ami instanciál egy adott tulajdonságot, még akkor is, ha nincs olyan meghatározott partikuláris dolog, ami instanciálja azt a tulajdonságot, amittől y függ” (Thomasson 1999, 31). Tehát például ahhoz, hogy Magyarország létezhesen, legalább egy létezőnek példáznia kell a „magyar állampolgár” tulajdonságot, de ez nem kötődik semelyik egyedi létezőhöz (vö. Thomasson 1999, 30–31).

A másik fontos és gyakori típusa a függési relációnak a történeti függés, ennek formája a következőképpen fogalmazható meg, amennyiben y történetileg függ x -től: „szükségszerűen, y létezése egy bizonyos ideig megkívánja x létezését is.” Ez a függési reláció egy gyengébb típusa, hiszen nem szükséges, hogy az y létezését alapozó x entitás mindvégig létezzen. Hasonlóan az előbbihez, itt is beszélhetünk merev és általános viszonyokról. Merev történeti függésről akkor beszélhetünk, ha x egy adott partikuláris, ilyen típusú függésben áll minden ember a szüleitől: megszületésünk után már – metafizikai értelemben véve – fenn tudjuk tartani magunktól is létezésünket, így nem függünk tőlük. Általános történeti függésre nehezebb példát találni, Thomasson a kémiai katalizátorok és a napbarnulás esetét hozza fel: ahhoz, hogy Péter bőre leburnuljon, szükség van egy meghatározott időintervallumra és UV fény jelenlétére, azonban nincs olyan partikuláris UV fény sugar, ami a folyamathoz szükséges lenne, Péter bőre pedig az UV fény jelenléte után is megőrzi színét egy ideig (vö. Thomasson 1999, 32–33).

Jelenlegi céljaink szempontjából az ontológiai függés e négy típusának ismerete elegendő, végül hátravan még ezek között egy fontos viszony feltárása: mind a konstans, mind a történeti függés tranzitív reláció. Ha szüleinkkel merev történeti függésben állunk, szüleink pedig az ő szüleikkel állnak ugyanebben a relációban, akkor mi is merev történeti függésben állunk a nagyszüleinkkel.

Fiktív karakterek

Alkalmazzuk most a fentebb ismertetett absztrakt artefaktum elméletet a fikciókra és a fiktív karakterekre. Bár absztrakt artefaktumok kapcsán beszélhetnénk hasonlóan a játékokról, a zeneművekről, a társadalmi intézményekről vagy akár magáról a nyelvről, mégsem teljesen *ad hoc* döntés a fiktív karakterek példáját választani, hiszen a szakirodalomban leginkább ezzel foglalkoznak, így olyan témát érintünk, amelyet már többen is kifejtettek.

Fontoljuk meg legelőször azt a kérdést, hogy miért kell egyáltalán a fiktív karaktereket létezőnek tekinteni és elhelyezni valamelyik ontológiai kategóriába, ahelyett, hogy egyszerűen – kapcsolódva a *common sense* meggyőződéseinkhez – azt mondanánk: nem léteznek fiktív karakterek. A fiktív karakterekkel kapcsolatos realizmus mellett azt gondolom, talán a legerősebbek azok az érvek, amelyek a nyelvfilozófia felől indulnak ki.

A nyelvfilozófiai motivációk közül itt csak egy szemantikai jellegű érvet említenék meg, amit a magam részéről döntő fontosságúnak tekintek. Ez a közvetlen referenciaelméletet (KRE-t) veszi kiindulópontul, amelynek lényegi eleme az, hogy a tulajdonnév jelentése maga a megjelölt dolog, így, ha nem létezik a dolog, amit a név megjelöl, nem értjük meg a nevet. Következésképpen a KRE képviselőinek ki kell zárniuk, hogy léteznek jelölet nélküli, úgynevezett üres nevek. A legjobb mód az üres nevek kizárására az, ha feltételezünk valamiféle jelölet-pótléket, ami az üres név referenciájaként szolgál.⁸ Ezért fogjuk feltételezni, hogy mégis léteznek fiktív karakterek, amik absztrakt artefaktumok, mert ezek a létezők fogják betölteni a jelölet-pótlékek szerepét. Mivel többen is érvelnek amellett, hogy Kripke népszerű merev jelölők elmélete (Kripke 2007) maga után vonja a KRE-t, így a problémával neki és követőinek is szembe kell nézniük.⁹

A legsikeresebbnek mondható nyelvfilozófiai elméleteink – Kripke merev jelölők tézise és a KRE, – tehát nem tudnának működni akkor, ha a fiktív neveknek nem lenne referenciájuk.¹⁰ Innen megközelítve, legitim érvelés lehet a jelölet-pótlékek bevezetéséhez pusztán erre a pragmatikai aspektusra hivatkozni: mivel a nyelvhasználatot, a kommunikációt sikeresen leíró elméleteink, amelyeket jelenleg igaznak tartunk, megkívánják ezek létezését, így célszerűbb bevezetnünk az ontológiánkba a fiktív karaktereket. Olyan ez, mint a fizikai elméletünk által jóslott kvarkok, mezonok esete, amelyek létezését mint hipotetikus entitásokat a fizikusok elfogadják. Amennyiben a jövőben előállunk a megnevezésre, illetve a kommunikációra nézve plauzibilisebb elméletekkel, amelyek nem feltételeznek jelölet-pótlékokat, akár le is mondhatunk a fiktív karakterek bevezetéséről. Jelenleg azonban nem nagyon akadnak ilyen elméletek.

Elfogadtuk tehát, hogy felvesszük az ontológiánkba a fiktív karaktereket. Ami a kategorizálásukat illeti, jelen dolgozatban nem kívánok érvelni amellett, hogy a fiktív karakterek absztrakt artefaktumok (ehhez lásd 3. lábjegyzet). A következőkben inkább a fiktív karakterek létrehozásával és ontológiai függési viszonyaival kívánok foglalkozni.

A fikciók és a bennük szereplő fiktív karakterek létrehozása meglehetősen összetett folyamat, de mivel az absztrakt artefaktum elmélet egyik legnagyobb kihívása az, hogy választ találjon a létrehozás körülményeivel kapcsolatos problémákra, nehéz megkerülni az erről való számadást.¹¹ Feltételezésem szerint fikciókat, fiktív karaktereket hasonlóan hozzuk létre mint a társadalmi intézményeket.¹² A folyamathoz szükség van néhány elengedhetetlen feltételre: a kollektív intencionalitás meglétére, egy nyelvre és az adott nyelvet megértő és használó kulturális közösségre, léteznie kell egy mindenki által megértett és elfogadott kontextusnak vagy nyelvjátéknak, amiben tudjuk, hogy fikcióval van dolgunk (megkülönböztetve a fikciókat a hazugságoktól), valamint szerzőnek, aki létrehozza a fikciót, fiktív karaktert vagy bármilyen absztrakt artefaktumot.

8 A KRE egy jól kifejtett változatához lásd: Recanati 1993. Rövid összefoglalót ad a témáról Lycan 2008, 45–62.

9 Lásd Soames 2002. A problémát Kripke is látta, és – bár nem köteleződött el KRE mellett – 1973-as John Locke előadásában az artefaktualizmust támogatja. Lásd Kripke 2013.

10 Az egyszerűség kedvéért most ebbe a csoportba sorolom még a mitikus entitások neveit (Pegazus, Herkules), vagy a hipotetikus entitások neveit (flogiszton, Vulcan-bolygó) is. Releváns tekintetben ezek nem különböznek a fiktív nevektől.

11 Tuboly 2015 például alapvetőnek tartja a kérdés megválaszolását.

12 Vagyis végső soron beszédaktusokkal. Lásd Searle 2010.

A fiktív karakterek létrehozása feltehetően kétlépcsős folyamat. Az első lépésben a szerző megálmodja nagy vonalakban a történetet és a benne szereplő fiktív karaktereket. Ez a lépés még episztemológiailag szubjektív, csak mentális eseményekről van szó. A szerző nevet is ad ezeknek a karaktereknek, a tényleges jelöllet egy mentális entitás, bár a fiktív nevet minden esetben színlelve használja, vagyis úgy csinál, mintha valódi emberekről lenne szó. A színlelés [pretense] kulcsfontosságú az elméletben, Salmon ezt a színész hasonlattal szemlélteti: amikor a *Keresztapa* című filmet nézzük, úgy teszünk, mintha Marlon Brando nem más lenne, mint Don Corleone. Az író hasonlóan jár el, a gondolataiban létező, mentális természetű fiktív karakterről úgy gondolkodik és beszél, mintha hús-vér ember volna.¹³

A szerző, mivel egy kulturális közösség tagja, rendelkezik egy bizonyos Háttérrel az őt körülvevő intézményi valóság működésére nézve.¹⁴ Tudja, hogy bizonyos X cselekedetek K kontextusban történetmeselésnek számítanak, mert létezik a történetmesélés intézménye. Ez lehetővé teszi, hogy a szerző történetét fikcióként interpretálják, és ne pedig hazugságként vagy a valóság téves leírásaként. A szándékok tekintetében ez különbözteti meg a fikció íróit a mítoszok szerzőitől, utóbbiak általában igaznak szokták tekinteni a mitikus történeteket.

A második lépés a szerző gondolataiban összeállt történet elbeszélése vagy leírása, amely során metafizikai mozzanat történik. Az eddig mentális természetű fiktív karakter absztrakttá válik, ezt az „átváltást” az episztemológiailag objektív mivoltától kapja. A folyamat analóg megfogalmazott gondolataink kimondásával: amikor arra gondolok, hogy „az előttem lévő asztal barna” akkor ez egy privát, mentális gondolat, de amikor ezt leírom vagy kimondom, maga ez a kijelentés már absztrakt természetű és mindenki számára hozzáférhető.

A fiktív karakter létrehozásában tehát – a nyilvánossá tétel után – még egy további fontos szempont a karakter kollektív felismerése.¹⁵ Csak akkor fog a szerző fiktív karaktert létrehozni, ha az olvasók tisztában vannak vele, hogy egy fikciót olvasnak, és a benne szereplő karakterek nem léteznek. Joggal élhetünk azzal a feltételezéssel, hogy amikor egy tulajdonnév eljut hozzánk egy oksági-történeti láncon keresztül, akkor kapunk bizonyos információkat arról, hogy milyen természetű a referencia.¹⁶ Például amikor valaki kezébe vesz egy *Harry Potter*-kötetet, már az első oldaltól világos lesz számára, hogy Harry Potter egy fiktív karakter. Ez a történetmesélés szabályrendszerének és e szabályok felismerésének köszönhető, amiért például a *Harry Potter*-könyvek a könyvesboltokban a fikciók közé lettek elhelyezve, nem pedig a történelmi személyek önéletrajzai közé.

Mindezek azonban nem lennének lehetségesek az irodalmi alkotások nélkül, amelyekben a karakterek szerepelnek. Kapcsolódó fikció nélkül nehezen tudnánk fiktív karaktereket létrehozni, vagy legalábbis homályos volna a létrehozás célja. Az irodalmi alkotások a fiktív karakterekhez hasonlóan absztrakt artefaktumok. Ez talán nem annyira intuitív meglátás mint a fiktív karakterek esetében, hiszen sokan gondolhatják, hogy az irodalmi alkotás például egy könyvpéldány maga. Ez abból a szempontból problémás, hogy így az irodalmi alkotást papírlapokon lévő tintapacákra redukálnánk, holott nem erről van szó: egy irodalmi alkotás feltételez értelmes nyelvhasználó közösséget is, akik képesek interpretálni a könyvekben leírt történeteket. Ha az adott kulturális és nyelvi közösség minden tudatos tagja meghal vagy az adott nyelv tűnik el, amin a történetet írták, akkor hiába vannak meg a könyvpéldányok, az irodalmi alkotás

13 Vö. Salmon 2005, 79–80, bár Salmon nem beszél mentális természetű jelöllet-pótlékról.

14 A Háttér általános „tudni-hogyan” ismereteket tartalmaz a társadalmi valóság működésére nézve. Képességek, diszpozíciók, a legáltalánosabb ismeretek tartoznak ide. Vö. Searle 1995, 127–147. Fontos megjegyezni, hogy a Háttér működése nem tudatos, az író a fikció és a fiktív karakterek létrehozásakor természetesen semmilyen intézményi szabályt nem követ expliciten. Zvolenszky 2016 amellett érvel, hogy a fiktív karakterek létrehozása nem tudatos folyamat.

15 A KR elmélet ennél többet követel: minden tulajdonnévnek kell, hogy legyen referenciája. Egy visszafogott ajánlat: különböztessük meg a *jelöllet-pótlékokat* a *fiktív karakterektől*. A jelöllet-pótlékok minden, konkrét referenciával nem rendelkező névhez „hozzátapadnak” mint teoretikus entitások, amelyet az elméletünk feltételez. A fiktív karakterek olyan speciális jelöllet-pótlékok, amelyek a történetmesélés intézményébe vannak beágyazódva. Vegyük a következő példát: egy étteremben vagyok, és miután fizetési igényem jeleztem, a pincér egy ötszámjegyű számlát nyom a markomba. Erre én azt felelem, hogy mennem kell, de öt percen belül itt lesz János, aki a testvérem, és ő kiegyenlíti majd a számlát helyettem is – ezután pedig gyorsan elviharozom. Valójában csak ki akartam bújni a fizetés alól és soha nem is volt testvérem. János említésekor létrehoztam ugyan egy jelöllet-pótléket, de nem hoztam létre semmilyen fiktív karaktert.

16 Ahogy ezt Thomasson 2003, 216 is feltételezi.

megszűnik létezni (vö. Thomasson 1999, 11). Jó okunk van tehát az irodalmi alkotást többnek tekinteni mint az adott könyvpéldányt mint fizikai entitást, feltételezésünk szerint tehát ezek is absztrakt artefaktumok.

Felmerülhet a kérdés, hogy a létrehozás során az irodalmi alkotásoknak vagy a fiktív karaktereknek van-e elsőbbségük. Kripke mellett érvel, hogy a fiktív karakterek a történetmesélés vagy történetírás során jönnek létre, azaz az irodalmi alkotás az, ami elsődleges:

„a fiktív karakter tehát egy absztrakt entitás. Konkrét cselekvések által létezik, mint a történetmesélés, színdarabok írása, regények írása és hasonlók, amelynek kritériumait nem próbálom meg precízen körvonalazni, de amelyeknek bizonyára megvan a nyilvánvaló intuitív karakterük” (Kripke 2013, 73).

Salmon ezzel szemben foglal állást:

„nézetem szerint a fiktív karakter egy bizonyos értelemben elsődleges a fikcióhoz képest, amelyben a karakter megjelenik. Ezzel szemben Kripke azt gondolja, hogy a fiktív karakter nem létezik addig, amíg a fikció kéziratát nem publikálták. Ez a súlyos megszorítás szinte biztos nincs jelen abban, ahogyan a fikció írói látják magukat vagy karaktereiket. De még akkor is ha így volna, nem következne belőle az, hogy a fikció írása közben a szerző a fiktív nevet nem-referáló névként használná” (Salmon 2005, 78. 43. lábjegyzet).

A kérdésben azt gondolom, Kripkének van igaza, mégpedig azért, mert Salmon figyelmen kívül hagyta a fiktív karakter létezésének egyik feltételét, a felismerést. Ameddig nem ismeri fel valaki a fiktív karaktert fiktív karakterként, addig nem beszélhetünk arról, hogy létezne. A felismeréshez pedig meg kell hallgatnunk vagy el kell olvasnunk az irodalmi alkotást is, amelyben a karakter megjelenik. Salmon téved azon a ponton, hogy ez azzal járna, hogy az alkotás folyamata közben az író nem referál: ám ekkor még csak a jelölet-pótléokra és nem a fiktív karakterre (lásd: 15. lábjegyzet).

A fentiek remélhetőleg egy közelítő képet adnak arra nézve, hogyan születnek a fiktív karakterek. Nézzük meg most, mik a létezésükhöz elengedhetetlen függési relációk – hiszen mint fentebb már említettem, minden absztrakt artefaktum létezésében más entitásoktól függ. A fiktív karakterek, amint erre már lehet következtetni, szerzőik mentális aktusaitól és az irodalmi alkotásoktól függenek. A szerzők mentális aktusaival merev történeti függésben állnak: a létrehozásért partikuláris mentális események a felelősek és miután a fiktív karakter létrejött, már nincs szükség az alkotóra ahhoz, hogy létében fennmaradjon; sőt, egyes fiktív karakterek túlélnek szerzőjüket. Az irodalmi alkotásoktól való függés azonban általános és konstans: nem lényeges az, hogy egy adott irodalmi alkotásról legyen szó, tehát például Sherlock Holmes akkor sem szűnik meg létezni, ha az egyik novella a sok közül, amelyben szerepel, eltűnik. Másrésztől azonban, legalább egy irodalmi alkotásnak feltétlenül léteznie kell, amelyben a fiktív karakter megjelenik, ha valamennyi eltűnik, akkor a fiktív karakter is megszűnik létezni.¹⁷

Az elemzést folytathatjuk az irodalmi alkotásokra rátérve. Az irodalmi alkotás szintén merev történeti függésben áll a szerzője mentális aktusaival, hasonlóan a fenti okhoz. Emellett általános konstans függésben áll könyvpéldányoktól vagy emlékektől, amelyekben az adott irodalmi alkotás megjelenik. Mindezek előfeltétele a nyelvhasználó közösség és az erre épülő társadalmi valóság a történetmesélés intézményével.

Lehetséges világok

A következőkben felállítok egy párhuzamot a fikciók és a lehetséges világok között. Ennek során, figyelembe véve a fentieket, láthatóvá válik, hogy a szakirodalomban antirealistaként bemutatott fikcionalizmus valójában egy realista álláspont, amely elköteleződött a lehetséges világok létezése mellett. A tárgyalást célszerű a lehetséges világ fogalmának bevezetésével kezdeni, majd a három legnépszerűbb álláspontot áttekinteni.¹⁸

¹⁷ Vö. Thomasson 1999, 35–36. Ez a meglátás egyébként a fenti Kripke–Salmon vitában szintén Kripke mellett szól.

¹⁸ Az alábbiakban csak igen felületes bemutatásra van mód, a téma azonban gazdag magyar nyelvű szakirodalommal rendelkezik. Jó áttekintést nyújtanak magyarul például Tözsér 2009 és Huoranszki 2001 vonatkozó fejezetei.

Hétköznapi beszélgetéseink során mindannyian használunk modális kifejezéseket, olyanokat, mint például „lehetséges”, „lehetetlen”, „szükségszerű”, „esetleges” és így tovább, ezekről pedig azt is gondoljuk, hogy értelmesek és a velük alkotott mondatok igazak vagy hamisak. Feltehetően mindenki egyetértene azzal, hogy az előttem lévő asztal lehetne kék is, holott aktuálisan barna színű. Ezek a lehetőségességgel kapcsolatos kijelentések tényellentétes szituációkról szólnak, olyan helyzetekről, ahogyan a dolgok alakulhattak volna. E tényellentétes szituációkat Kripke nyomán a lehetséges világ beszédmóddal szokták megragadni: a fenti tényellentétes kijelentés átfogalmazható úgy is, hogy vannak olyan lehetséges világok, ahol az előttem lévő asztal kék (és nem barna, mint a mi aktuális világunkban).

A filozófiai probléma ezzel kapcsolatban akkor merül fel, ha rákérdezünk a lehetséges világok mibenlétére, természetére. Három alapvető válasz adható erre a kérdésre: a genuin realizmus szerint a lehetséges világok tényleg léteznek, méghozzá olyan módon, ahogyan a mi aktuális világunk is. Az ersatz realizmus szerint szintén léteznek lehetséges világok, de ezek absztrakt entitások. A fikcionalizmus szerint ellenben nem léteznek lehetséges világok, azok pusztán hasznos fikciók.

A *genuin realizmus* David Lewis nevéhez köthető (Lewis 1986), talán a legismertebb álláspont a realista elképzelések között. Az álláspont szerint a különböző (végtelen számú) világok ontológiailag ugyanolyan kategóriába esnek, mint a mi aktuális világunk – tehát konkrétak –, a mi világunkat pusztán az a gyakorlati megfontolás tünteti ki a többi közül, hogy mi éppen ebben élünk. Lewis a világokat nem úgy gondolja el, mint a távcsővel megfigyelhető távoli galaxisokat, hanem mint téridőbeli, oksági részeinek mereológiai összessége, vagyis egy nagy fizikai tárgy. A különböző világok között tehát nincs átjárás. Lewis elmélete bővelkedik érényekben, azonban mégis kevés követője akad, melynek legfőbb oka a *hitetlenkedő pillantások ellenvetés*: alapvető intuitív meggyőződésünk az, hogy aktuális világunk ontológiailag kitüntetett, Lewis elmélete pedig ennek fényében hihetetlennek tűnik.¹⁹ A *hitetlenkedő pillantások ellenvetés* életet adott a realizmus egy másik formájának, amely már más, vélekedéseinknek megfelelőbb metafizikai kategóriába helyezi a lehetséges világokat.

Az *ersatz realizmus* szerint a lehetséges világok absztrakt entitások, amelyek hasonlóan a genuin realizmushoz, a világ körülményeinek lehetséges és lehetetlen módjait reprezentálják. Az ersatz realizmussal kapcsolatban azonban többféle elgondolás is létezik, egyesek a reprezentálást piktorialis módon gondolják el (képi ersatzizmus), míg mások megmagyarázhatatlan primitívumnak tartják azt (mágikus ersatzizmus). A leggyakoribb álláspont talán a nyelvi ersatzizmus, annak is az a változata, amely proposíciók maximális és konzisztens halmazaként gondol egy lehetséges világra.²⁰ Ami a jelen tárgyalás szempontjából fontos, az az, hogy az ersatzisták döntő többsége platonikus – tehát nyelv és elmefüggetlenül létező, téridőn kívüli – entitásokként gondol a lehetséges világokra.

A lehetséges világokkal kapcsolatos realista elméleteket az a meglátás tartja életben, hogy a beszédmód által adott kijelentések a hétköznapi modális kijelentéseink parafrázisai, amelyeket szó szerint igazaknak tartunk: az, hogy „az előttem lévő asztal barna”, ekvivalens azzal, hogy „van olyan lehetséges világ, amelyben az előttem lévő asztal barna”. Utóbbi mondatból pedig már következik az, hogy „van olyan, hogy lehetséges világ”. Mégis sokan vannak azok, akik praktikus megfontolások miatt meg akarják tartani a lehetségesvilág-beszédmódot, de nem akarják vállalni azt a következményt, hogy a lehetséges világok valóban léteznek.

Az ő számukra megfelelő antirealista alternatívát nyújthat a *lehetségesvilág-fikcionalizmus*.²¹ A fikcionalizmus működése hasonló ahhoz, ahogy a fikcionális diskurzus mondatait egy fikciós operátorral elemezni szokták. Vegyük a következő kijelentést: „Sherlock Holmes a Baker Street 211B szám alatt lakik.” Ez a tárgy-fikcionális mondat²² szó szerint véve hamis, hiszen ha megpróbálnánk felkeresni Holmest az adott

19 Vö. Rosen 1990, 330. Az érv mindenesetre ebben a formában nem legitim, egy szabatos megfogalmazáshoz lásd: Bács–Kocsis 2011, 173–174.

20 Például: Adams 1974, Inwagen 1986.

21 Rosen 1990.

22 A tárgy-fikcionális és meta-fikcionális megkülönböztetést, bár már Kripke 2013 is használta, ezzel a névvel Salmon 2005 vezette be. Tárgy-fikcionálisak azok a mondatok, amelyek nem tartalmaznak explicit fikciós operátort („az *f* fikció szerint *p*”) szemben a meta-fikcionális mondatokkal, amelyek előtt szerepel ez az operátor.

címen, nem járnánk sikerrel. Az „*f* fikció szerint *p*” fikciós operátort alkalmazva azonban képezhetünk olyan meta-fikcionális mondatot, ami már szó szerint véve igaz: „A *Sherlock Holmes* fikció szerint *Sherlock Holmes* a Baker Street 211B szám alatt lakik”. A trükk az, hogy a fikcionális diskurzusban használt tárgy-fikcionális mondatokat meta-fikcionális párjuk rövidítéseként értelmezzük, így intuíciónknak megfelelően értelmes és igaz mondatokat kapunk *Holmes*ről.²³

A lehetségesvilág-fikcionalisták e megoldás analógiájára gondolják el a modális kijelentések elemzését: „az előttem lévő asztal lehetne barna” állítás valójában rövidítése annak, hogy „a lehetséges világok fikciója szerint van olyan lehetséges világ, amelyben az előttem lévő asztal barna”. Ezáltal első ránézésre megszüntettük az ontológiai elköteleződést, hiszen nem úgy tekintünk a lehetségesvilág-elméletre, mint ami igaz módon leírja a valóságot, benne a létező lehetséges világokkal, hanem pusztán fikcióként gondolunk rá, akárcsak Conan Doyle *Sherlock Holmes* történeteire. Ezzel kapcsolatban a problémák akkor kerülnek a felszínre, ha a fikcionalisták fikciójának ontológiájára kérdezzük rá.²⁴

A lehetségesvilág-fikcionalizmussal szemben már konkrétan megfogalmazták azt az ellenvetést, hogy valójában nem más, mint álcázott lehetségesvilág-ersatzizmus (l. Nolan 1997); ennek magva pedig az a meglátás, hogy a fikcionalisták is elfogadják a proposíciók létezését, és az a bizonyos fikció valójában nem is lehet más, mint proposíciók halmaza. Erre a meglátásra azt lehetne válaszolni,²⁵ hogy bár a fikcionalista is elfogadja az absztrakt (platonikus) entitások létezését, de a lehetséges világokra úgy tekint, mint amik csak a fikció alapján léteznek, tehát fikcionális entitásként kezeli őket. Az ersatz realista ezzel szemben azonosítja a lehetséges világokat a proposícióhalmazokkal, és kvantifikál ezek felett, szemben a fikcionalistával.

A védekezés nem tűnik meggyőzőnek, mintha csak eggyel odébb tolnánk a problémát, hiszen a fikcionális entitások is *valamik*. Azt gondolom, hogy az elmélettel szemben megfogalmazott kritika jó úton halad, és a lehetséges világ fikcionalizmus valóban egy realista álláspont. A világok természetére vonatkozóan azonban nem a platonizmus, hanem az absztrakt artefaktualizmus a helyes álláspont. Ahogy a regények és egyéb fikciók esetében is a írók hozzák létre a fikciót és a benne szereplő karaktereket, úgy a lehetséges világok fikcióját filozófusok hozták létre a modális állítások elemzésére. A lehetséges világok tehát nem konkrét dolgok és nem is elmefüggetlenül, téridőn kívül létező entitások, hanem egy általunk létrehozott elmélet, amely nincs jelen az objektív, megfigyelőtől független valóságban.²⁶

Következtetések

Ehhez a meglátáshoz hosszú úton jutottunk el, látszólag egymással összefüggésben nem álló területeket vizsgálva. Az első részben először mélyreható fogalmi elemzésnek vetettük alá az „absztrakt artefaktum” fogalmát, összevetve a konkrét tárgyakkal és az olyan természeti tárgyakkal (nem-arteaktumokkal), amelyek elmefüggetlenül léteznek. Ebben a részben emellett bevezettem két kategóriarendszert, a „hagyományos” ontológiai kategóriákat, mint a „konkrét” és „absztrakt”, valamint a John Searle által használt „megfigyelőtől függő” és „megfigyelőtől független” valóság kategóriáit, rámutatva arra, hogy a két rendszer egymást kiegészítve jól használható, különös tekintettel az absztrakt artefaktumok kategóriájának pontosabbá tételéhez. Szó volt továbbá arról is, hogy az absztrakt artefaktumok, mivel nem jöhettek volna létre és nem maradhatnának fenn létükben emberek nélkül, lényegileg függő entitások.

Az absztrakt artefaktumok fogalmának tisztázása után a második részben először amellet érveltem, hogy ahhoz, hogy a legfontosabb nyelvfilozófiai elméleteink (a merev jelölők tézis, vagy a KRE) működhessenek,

23 A fikcionális diskurzus részletes elemzéséhez lásd Dombrovski 2015c.

24 Az alábbiak Tuboly 2012 meglátásaira épülnek.

25 Ahogy azt Woodward 2011 teszi.

26 Persze különösnek hathat az a meglátás, hogy a lehetséges világ fikcionalizmus képviselői tévedtek saját álláspontjukkal kapcsolatban, mert antirealistának gondolták magukat, és kiderült, hogy valójában realisták. Ez a tévedés pusztán abban áll, hogy nem kérdeztek rá az elméletük alapjait képező fikciók természetére. Ezen a ponton fontosnak tartom megjegyezni, hogy a fikcionalizmusnak létezik egy filozófiailag kevésbé érdekes neutrális változata, amely agnosztikus a lehetséges világok létezését és természetét illetően. A kritikák erre a gyenge változatra nem, csak az antirealistákra vonatkoznak. Vö. Tuboly 2012, 88–89.

ki kell küszöbölnünk a nyelvből a jelölet nélküli, úgynevezett üres neveket. Ez azt jelenti, hogy a fiktív neveknek, mitikus és hipotetikus entitások neveinek jelöletet kell adni. Magyarán el kell fogadnunk, hogy szó szerint léteznek fikciók és a bennük szereplő fiktív karakterek, olyan értelemben, ahogyan elfogadjuk az asztalok, székek, fák, hegyek vagy elektronok létezését. A posztulált jelölet-pótlékok az absztrakt artefaktumok ontológiai kategóriájába esnek. Ezután a fiktív karakterek létrehozásával foglalkoztunk, mivel a szakirodalomban az az egyik legkomolyabb ellenvetés az absztrakt artefaktualizmussal szemben, hogy nem képes magyarázni az entitások létrejöttét. Végül pedig az első részben ismertetett általános függési elméletet alkalmaztuk a fikciókra és a fiktív karakterekre.

A végső konklúzióhoz a harmadik részben bemutattunk egy látszólag antirealista koncepciót, amely a lehetséges világokra úgy tekint, mint a fikciókra. Ezután analógiát állítottunk a második részben tárgyalt fikciókkal és fiktív karakterekkel. A második rész alapján a fikciók és a bennük szereplő entitások létező tárgyak, nem mások, mint absztrakt artefaktumok. Ha a lehetséges világok elmélete is fikció, akkor annak is léteznie kell, a benne szereplő lehetséges világokkal együtt, amelyek szintén absztrakt artefaktumok. A lehetségesvilág-fikcionalisták stratégiájáról tehát, hogy a lehetségesvilág-beszédmódot megőrizve maradjanak antirealisták, alaposabb vizsgálat után kiderült, hogy nem működő koncepció.

Irodalom

- Adams, Robert. 1974. Theories of Actuality. *Nous* 3: 211–231.
- Bács Gábor–Kocsis László. 2011. Lewis a világok sokaságáról. *Magyar Filozófiai Szemle* 4: 153–177.
- Dombrovski Áron. 2015a. Sainsbury érvéről az absztrakt artefaktualizmus ellen. In *Annona Nova VII.*, szerk. Rétfalvi P. Zsófia, Vörös Eszter. 21–31. Pécs: Kerényi Károly Szakkollégium.
- Dombrovski Áron. 2015b. Kripke merev jelölők tézisének metafizikai következményei. In *XIV. Országos – Grastyán Konferencia Előadásai*, szerk. Tuboly-Vincze Gabriella. 7–15. Pécs: Grastyán Endre Szakkollégium.
- Dombrovski Áron. 2015c. Referálnak-e a fiktív nevek? Kripke és Salmon a negatív egzisztenciális állításokról. *Elpis* 15: 77–94.
- Huoranszki Ferenc. 2001. *Modern metafizika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kripke, Saul. 2007. *Megnevezés és szükségszerűség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kripke, Saul. 2013. *Reference and Existence. The John Locke Lectures*. New York: Oxford University Press.
- Lewis, David. 1986. *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lycan, William G. 2008. *Phylosophy of Language. A Contemporary Introduction*. New York: Routledge.
- Nolan, Daniel. 1997. Three Problems for 'Strong' Modal Fictionalism. *Philosophical Studies* 87: 259–275.
- Nolan, Daniel. 2016. Modal Fictionalism. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, szerk. Edward N. Zalta. <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/fictionalism-modal/>>. (2016. szept. 28.)
- Recanati, Francois. 1993. *Direct Reference*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Rosen, Gideon. 1990. Modal Fictionalism. *Mind* 99: 327–354.
- Salmon, Nathan. 2005. Nonexistence. In *Metaphysics, Mathematics and Meaning*. 50–90. New York: Oxford University Press.
- Searle, John. 1979. The logical status of fictional discourse. In *Expression and Meaning*. 58–75. New York: Cambridge University Press.
- Searle, John. 1995. *The Construction of Social Reality*. London: Penguin Books.
- Searle, John. 2000. *Elme, nyelv és társadalom*. Budapest: Vince Kiadó.
- Searle, John. 2009. *Beszédaktusok*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Searle, John. 2010. *Making the Social World*. New York: Oxford University Press.
- Soames, Scott 2002. *Beyond Rigidity. The Unfinished Semantic Agenda of Naming and Necessity*. New York: Oxford University Press.
- Thomasson, Amie L. 1999. *Fiction and Metaphysics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomasson, Amie L. 2003. Speaking of Fictional Characters. *Dialectica* 57: 205–223.

- Tőzsér János. 2009. *Metafizika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tuboly Ádám Tamás. 2012. A lehetséges világok fikcionalista elméletének nehézségei. *Elpis* 11: 83–97.
- Tuboly Ádám Tamás. 2015. Zvolenszky és az artefaktualizmus: de akkor most ki alkotta meg Harry Pottert? *Magyar Filozófiai Szemle* 3: 137–153.
- Van Inwagen, Peter. 1986. Two Concepts of Possible Worlds. *Midwest Studies in Philosophy* 11: 185–213.
- Woodward, Richard. 2011. Is Modal Fictionalism Artificial? *Pacific Philosophical Quarterly* 92: 535–550.
- Zvolenszky Zsófia. 2012. Against Sainsbury's Irrealism About Fictional Characters: Harry Potter as an Abstract Artifact. *Magyar Filozófiai Szemle* 4: 83–109.
- Zvolenszky Zsófia. 2013. Gombóc Artúr mint emberalkotta absztrakt tárgy: Miért hibás Sainsbury kategóriahiba-ellenvetése? In *Nehogy érvgyűlölők legyünk. Tanulmánykötet Máté András 60. születésnapjára*, szerk. Zvolenszky Zsófia, Molnár Attila, Mekis Péter et al. 296–307. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Zvolenszky Zsófia. 2014. Artifactualism and Authorial Creation. *Proceedings of the European Society for Aesthetics* 6: 457–469.
- Zvolenszky Zsófia. 2015. An Argument for Authorial Creation. *Organon F* 4: 461–487.
- Zvolenszky Zsófia. 2016. Fictional Characters, Mythical Objects, and the Phenomenon of Inadvertent Creation. *Res Philosophica* 93: 311–333.

APOKALIPSZISKÉPZETEK PILINSZKY JÁNOS LÍRÁJÁBAN

„Nincs semmi, csak a hely meg az idő,
hol utoljára számontartanak.”
(Pilinszky János: KZ-oratórium)

Munkám az irodalmi pszichoanalízis eszközeinek segítségével tesz kísérletet Pilinszky János lírájának értelmezésére. Az apokaliptikusnak mint tudattalan alakzatnak az értelmezését, az egyén és az apokaliptikus megsemmisülés képzetének a viszonyát, illetve e tudattalan alakzat kettős szerkezetének Pilinszky lírájában történő megjelenését kívánja az elemzések középpontjába helyezni.

A Pilinszky János köré szerveződő elképzelések, alakjának misztikus, keresztény költőként történő értelmezése nem elvetendő, ám ezeknek az elméleteknek az általánosítása egysíkúvá teszi a költői karaktert.

A Pilinszky-líra meghatározó, központi víziója egy apokaliptikus jelenésbe visszatérő halálképzet. Egyes értelmezők szerint ez a jelenség a történeti tudatban gyökerezik, ám munkám a tudattalan tartalmak, mitikus képzetek felé irányuló kapcsolatokat keresi.

A második világháborúban megtapasztalt léthelyzet metafizikai vákuumot teremt, mely csendként fogalmazódik meg Pilinszky lírájában. A traumatikus létélmény, az emberi lét fizikai megsemmisülésének üressége a *Vesztőhely télen* című vers tragikus „nemtudás” érzetét fogalmazza meg, mely „nemtudás” egy transzcendentált belső térben létrehozza a maga szinonim alakzatát, a hallgatást, a csendet. De időzünk itt el egy pillanatra! A *Vesztőhely télen* című versben megfogalmazódó képi szint (képversről lévén szó) fogoly–foglár viszonylatba strukturálja a vers szerkezetét. A „nemtudás” az „ő”, illetve az „ők” szinonimájával szembefeszülő „én”, illetve „mi” szituációt körvonalazza. Ez árulkodó jelenség lehet. A versben fel kell figyelni arra, hogy a másik fél hallgatása a „nemtudással” és „nemlátással” válik azonossá. E ponton feltételezhető, hogy a Pilinszky-líra istenképzete nem egyoldalúan szakrális képzet. Lehetséges, hogy a pszichikumot ért külső élmények, traumák által elindított folyamatok, a halál tragikus másban, más valakiben történő megélése körvonalazni kezd egy traumatikus alakzatot, mely a szentség stigmáit ölti magára. Nem szeretném bagatellizálni azokat az elképzeléseket, melyek e szentséget transzcendens létezőként fogják fel, ám véleményem szerint itt szükséges egy eltávolodás, hogy megértsük a Pilinszky költészetében kialakult jelenség pszichikai vetületét.

Lehetséges, hogy a Pilinszky János lírájában tapasztalható transzcendens valóság az egyén létélményének visszajáró traumatikus víziója, mely felöli a misztikum ábrázatát. Viszont feltűnő a probléma egyik vélhetően lényegi eleme: az Isten nem fele, a hallgatás az itt elképzelt istenség alapvető jegye. Ez az istenkép inkább pusztán mint külső üresség jelenik meg, mintsem az istenség imágójával tudattalanul azonosuló képzet (Jung 1989). Ehhez az istenhez nem lehet imádkozni, csak a csenddel felel. Mintha e csendből megformált Isten hallgatása lenne az egyetlen válasz létezésének abszurd voltára.

Az istenképzet értelmezése munkám számos vonulatának létalapjául szolgál, ám a következőkben a megértés szempontjából elsősorban az anya-imágó értelmezésére van szükség.

Az anya a ragaszkodás, (meg)kapaszkodás alakzataként érezteti jelenlétét Pilinszky János költészetében. Az *Anyám* című versben tapasztalható hiányérzet nem a Baitz Veronika által realizált anyai szerepkör hiányát jelenti. Az előtérbe kerülő anya-imágó több szempontból is különleges, az anyaképzet irreális (ős) anyai attribútumokkal való ellátottsága e képzet archetipikus aspektusát hangsúlyozza.

Feltűnő az anyai képzetnek és a tenger motívumának az együttese. A tenger szintén feminin jellegű ösképi alakzat. Az életet s táplálékot adó végtelenség képzele (Boeree 2006). Ám fel kell figyelni a halálhajú szimbólumára. „A fák a tó az esti tó / a csenden át halálhajú / dudája sír a víz alól ... a gázos lepke-könnyű lég”

sorokban manifesztálódó tartalmak mitikus szinten telítik a szöveget. Észrevehető, hogy nem pusztán a kilökődéssel szemben táplált félelem kerül előtérbe. E sorok rávilágítanak a képzet manifesztációs fokára (Neumann 2005). Az anyai minőség jelen helyzetben nem teljes tisztaságában jelenik meg. A „csenden át halálhajú dudája sír a víz alól” kép jelzi a tenger-archetípus kettős voltát, hol az életet adó minőség egyszerre tartalmazza önnön természetének sötét, mélytengeri aspektusát is. A kép figyelmeztet az uralkodó női minőség természetének ambivalens voltára. Lényeges tehát e jelenség apokaliptikus melléköngéje, az anyakép magában hordozza a tragikus megsemmisülés képzetét is.

Pilinszky *Senkiföldjén* című verse kiemelendő alkotás. A földből kráterként kiálló csecsemőszem által uralt táj pőre sivársága rajzolódik ki. A *Senkiföldjén* első szakaszában időtlenségbe ágyazott alakzatok, egy irreális világképzet formái bontakoznak ki. Az első hajnaloknak paradox időn túli jelenségét, egy apokaliptikus megsemmisülés utáni, első hajnal időtlenségbe merevedett pillanatnyiségét ábrázolja. Ám fel kell figyelni az idő paradox voltára, hiszen e hajnal magában hordja az alkonyt is („s gyönyörűek ők a reggelek, s az emlék nélkül ráammerengő alkony”). Érzékelhető, hogy nem pusztán egy időn kívüliséggel, hanem ezzel egyetemben egy téren kívüliséggel, egy térabsztrakcióval is számolnunk kell. Mintha a közösség transzcendens létélményének megtapasztalása szítaná fel az apokaliptikus rémületet, hiszen a semmivel kell szembesülni. Az apokalipszis-érzet az egyén magába zuhanásával azonosul, az önnön üresség megtapasztalásával, egy téren és időn kívüli eksztatikus állapottal. A csecsemő képzelet nem feltétlenül egy magára hagyott, infantilis alakzatot jelöl. Feltételezhető egy primitív, ősi képzet felé való gravitálás. A csecsemő az „elesztétikátlanodott” táj egyetlen kozmikussá növesztett alakja, pupilla-kráterének sötétsége a vers negyedik szakaszában csecsemő-éjszakává nő. Mintha ebből az őállapotból származó üresség azonossá válna a „köztes tér” anyagával.

A Pilinszky-líra egyik meghatározó vonulata a kárhozat létélménye. A *Harbach 1944* című vers apokaliptikus látomásként fogalmazódik meg. Ám kérdés, pusztán testi megsemmisülést jelent-e az apokalipszis. Tudvalévő, hogy az apokalipszis kétértelmű kifejezés, mely egyben megsemmisülést és megmutatkozást, felfedést is jelent.

A *Harbach 1944* című versben a véget jelentő léthelyzetet nem pusztán a testi megsemmisülés jelöli. Fontos figyelni a versben szereplő emberi figurák hármasságára. A botladozó lábaktól, a néma törzsektől, egészen a magasba mártott arcokig haladunk felfelé, s az archaikus emberi gondolkodás fonalait megragadva azt is mondhatnánk, az itt megjelenő emberek kétpólusú alakzatok. Lábaik sötétben zörrenő zajban botladoznak, míg néma testük semleges síkjain túl a magas égbe, egy égi, transzcendens zónába mártják arcukat. Igen, ám az égi vályúk problematizálják e gondolkör. Az archaikus alaptónusokat érintő túlvilág képzelet itt nem állítja szembe a földi szenvedést az égi boldogsággal, hanem a földi szenvedést a túlvilági kárhozattal párosítja. Sőt, mi több, a kapuit sarkig kitaró karám a halál képzetével válik azonossá az utolsó versszakban. Véleményem szerint itt egy sajátos teológia meglétét kell feltételezni. E gondolkör eltávolodik a klasszikus keresztény teológiától, s kialakítja sajátos transzcendens filozófiáját. A vers utolsó strófájában megjelenő karámképzet óvó jellegével ősanayi vonatkozásokat manifesztál. A karám nem pusztán megtart, korlátoz is. Mintha e külön utakon járó teológia előlegezné az ének, a költői szubjektumnak az elkerülhetetlen megsemmisülését. A versben szereplő szenvedő emberek léte már magában is bizonytalan. A szenvedők létezésének egyetlen bizonyítéka szenvedésük valósága. Az itt szemlélhető anyaképzet a korlátozó jelleggel, azaz a költői szubjektum lekötésével a képzet negatív, sötét vetületét aktualizálja. Feltűnő, hogy a halálfélelem folytonosan érzeti hatását. A halállal történő szembenezés mint végső apokalipszis értelmeződik. A halált látott háborús évek alatt körvonalazódott problémagóc köré szerveződött misztikus háló elfedi a pusztulás naturalisztikus voltát, utóéletet konstruál a továbbélés, a halál utáni létezés lehetőségének.

E pszichológiai reakcióra lehetséges választ adhat a *Ravensbrücki passió*. A testi megsemmisülés központi alakja köré misztifikáló mechanizmus szerveződik. A többiek közül való kilépés már nem az egyén kilépését jelöli. A kilépés kiválasztódként is értelmet nyerhet. Itt a jellegzetes „elesztétikátlanodás” rabruhára és fegyencfejre korlátozza az egyén mivoltát. A fegyencfej szóösszetétel a fentebb körvonalazott archaikus szemszögből ismételtelen a fej, a szellem rab mivoltát hangsúlyozza. A költői szubjektum egy bizonytalan

léthelyzetbe kerül, „mindene oly óriás / mindene oly parányi”. Ennek az eksztatikus látomásnak a végére a halál tesz pontot, mely ismételten kihangsúlyozza a költői szubjektum sorsának predestinált voltát.

A költő *Jelenések VIII. 7.* verse egy látomással, pontosabban látással indul. „S lát az Isten égő mennyeket” sor apokaliptikus kicsengése a végítélet képzetét közvetíti. Ám e látás nem pusztán égi látás, hiszen pusztaságok és zűrzavar látása is benne foglaltatik. De figyelmeztet, e látomásból nincs kiút: „látja isten nincs arra mód / kitörni út remény e látomásból”. Lényegében a lelki krízist előidéző érzelmi állapot költői képekbe ágyazott manifeszt tartalom formájában tör elő. Megjelenik a végtelenítettség, a pusztulás végtelenítettsége, s mintha a *Ravensbrücki passió* jelenetei köszönnének vissza e végtelenített látomásban is. Talán akképpen is megfogalmazhatnánk Pilinszky költészetének e filozofikus gondolatát, hogy a *Ravensbrücki passió* szótlán, üres leroskadásából s a lángoló mennyek látványából nincsen kiút. Mintha a *Ravensbrücki passió*ban megfogalmazódó léthelyzet szubjektív átélése az imént idézett *Jelenések* kataklizmájában válna lehetségessé.

E látomásköltészet meghatározó elemét képezi az *Apokrif*. Az apokaliptikus látomás első szakaszában az elválasztás misztériuma kerül előtérbe. A „külön kerül az egeké, s örökre a világvégi esett földeké, s megint külön a kutyaólak csöndje” sorokban lejátszódó elválasztódás a *Jelenések Könyvéből* visszacsengő megmérettetés jelenetével válik azonossá. Ám nem kellene pusztán teologizálásról vagy a keresztény teológia művészi interpretációjáról beszélni. Itt egy sokkal inkább szubjektív, személyesen megélt, vélhetően irreális valóság tapasztalata dominál mint metafizikai élmény. Az elválasztódás, különválás itt már nem pusztán a jó–rossz (a megváltott ég és az elkárhozott föld) különválásaként értelmezhető, ugyanis a kutyaólak csöndje e jelenést egy újabb dimenzióval bővíti. Mintha az elemi öntapasztalat által körvonalazott szubjektum sorsának predestinált volta előlegeződne egy animális zónában. Az állatnak, a szörnynek a rémisztő alakját e lírában az elemi ösztönszféra primitív érzéshullámai táplálják. Az állat képe Pilinszky e költeményében kétszer is előtérbe kerül. A figyelő vadállat és a riadt vadállat e képzet két aktív pólusát jelöli.

Itt kell kitérni a gyermek s a deszkarés visszajáró alakzatának értelmezésére, hiszen az előbbi állatszimbólum nehezen ragadható meg e képzet értelmezése nélkül. Mit mondhatunk a pszichikum szempontjából? A gyermek, a suttogás, a deszkarés a központi gyermekalakzat szorult, megkötött, fogva tartott helyzetét hangsúlyozza. Itt vissza lehet utalni a *Harbach 1944* című vers kapcsán említett karámképzetre. E megkötöttség, mely előtör Pilinszky *Apokrif* című versében is, egy korábban megfogalmazódott trauma visszajáró képzete. Jelen helyzetben sokkal tisztábban, egyértelműbben jelenik meg a gyermekember szorult helyzetéből való kiúttalanság létérzete kapcsán.

Az *Apokrif* kapcsán fontos kiemelni a fa motívumát. A fa mint világfa, életfa, tudásfa, valamint a paradicsom fájaként is értelmezhető a jungiánus analitikus pszichológia gondolatszálaait követve (Jung, 1989). Az eksztatikus látás apokaliptikus látomássá nő. A haragos ég infravörösében reszkető, hányódó fák látványa fontos létalapot nyújthat, ugyanis a fa e költészetben az énnel azonosuló képzet, időtlen alakzat. A költői tudat a paradicsom ősi, óriási fáira emlékező időtlen tudattá nő ebben az absztrahált térben. A vers első szakaszának végén ismét megjelenik a fegyencfej képe, s itt újra szembekerülünk a *Ravensbrücki passió*-ban már kifejtett problémával. Mintha e rabságérzetként megjelenő tapasztalat béklyóba kötné a költői szubjektumot. Az apokaliptikus látomás meghatározó részét képezi a pusztulás, a kárhozat felé haladó ember képzete. Fel kell azonban figyelni e karakter póreségére.¹ Az árnyék, bot, és rabruha hármasa az eljelentéktelenített szubjektum léthelyzetét jeleníti meg. Az árnyék egy szubtilis zóna attribútumaként is értelmezhető, mely az egyén létérzékelési tartományában mint transzcendens létező definiálódik. Az árnyék lélektermészetű motívuma a jelentéktelen egyén, pontosabban a pusztulással, az isteni haraggal szembeni egyén halálraitélt helyzetének megélésén alapul. Az eredendő bűn mint képzet a rabság alakzatával, a bűnös, a katasztrofált, a száműzött mitikus alakjával áll párhuzamban. A száműzött alakja visszatérő motívum, hiszen az *Apokrif*-ben megjelenő bibliai elem a tékozló fiú alakját manifesztálja. A tékozló fiú története több szempontból is kiemelendő, hiszen e hős a lázadás ősbűnétől hajtva az atyai asztaltól, a disznók vályújáig halad. Mintha az ősbűn, a lázadás ősbűnével terhelt szikár keresztény teológia köszön-

1 „Szemközt a pusztulással egy ember lépked hangtalan. Nincs semmije csak árnyéka van, meg botja van, meg rabruhája van”.

ne vissza, ám jelen helyzetben egy messianisztikus arcél is belevegyül e teológiába, hiszen itt már nem az istenfiú földöntúli alakja viseli a világ terhét, hanem az egyén törekény testi-lelki alkatára nehezedő messianisztikus képzet hajtja a mártír szerepében lévő költői ént e csendből megformált istenképzet felé. Visszatérve a vadállat képzetére: e riadtság, mely a gyermek attribútumaként jelenik meg, a teremtői haragtól való félelemként is értelmezhető. A gyermek motívuma transzfiguratív jellegű, hiszen képes az alakulásra (Neumann 2005, 81). Ebben az esetben tehát a gyermeknek egy devalválódott, az állati lét felé gravitáló képzete válik egyre inkább meghatározóvá. A gyermek mint fénygyermek (Boeree 2006) pusztán egy messianisztikus, vezeklő sorsképzetbe ágyazva jelenik meg, mely már nem tartalmazza lényének megváltói voltát, s ez irányú törekvései pusztán szenvedést szülnek. Tehát a gyermek képzete mint egy folyamatosan szenvedő, vezeklő, ám paradox módon folyamatosan megérkező, tékozló fiú kettősségében létezik. A Pilinszky-líra e kettősségei, a szenvedés–megváltás és a látás–semmit látás paradox együttese e teológia mélyebb értelmezését sürgetik. A bűnnek s bűnhődésnek irreális képzetei hálózják be Pilinszky líráját. Az eredendő bűn meg nem fogalmazott, s meg nem fogalmazható, ám paradox módon kimondott jelenléte érezteti hatását. A lírai én az ének, a személyiségnek egy irreális megtestesülése, egyedüli elszenvédője, s egyedüli tudója e bűnnek ebben a kozmikus méretűvé növesztett belső térben. A messianisztikus, vezeklő magatartás mint egy felfokozott fontosságérzet válik uralkodóvá. A fontosságérzet ebben az esetben párhuzamba kerül a kiválasztottság érzetével.

Visszatérve a *Ravensbrücki passió* című versre, kiemelendő a karakter hunyorgása. Mint már azt fentebb kifejtettem, a többiek közül való kilépés a kiválasztottság túlfokozott fontosságérzetére való utalásként is értelmezhető. Viszont itt a hunyorgás már e karakter természetéből fakad. Mintha egy megnevezetlen, misztikus létezőbe vetett hit egy transzcendens tudatzónában értelmezné újra a lírai karakter identitását. Az *Apokrif* utolsó szakaszát a látás határozza meg. „Látja Isten, hogy állok a napon, / látja árnyam kövön és kerítésen, / Lélegzet nélkül látja állani / árnyékomat a levegőtlen présben” strófában érzékelhető látás többdimenziós alakzat. Mintha az istenség alakzatának látása a következő versszakban önlátássá válna: „Akkorra én mint a kő vagyok. / Halott redő, ezer rovátka rajza / egy jó tenyéryni törmelék / akkorra már a teremtmények arca” sorokban az isteni látás önlátássá alakul át. Az „akkorra én mint a kő vagyok” önkép e transzcendens lény látásán keresztül tudatosodik a lírai szemlélődben. Talán azt is mondhatnánk, összeolvad e két alakzat, s már nem beszélhetünk külön a lírai énről s e külső isteni szemléldről.

Kétségessé válik az egyén, illetve a teremtmények, azaz az „én”, illetve az „ők” viszonya. Mintha itt nem számolhatnánk pusztán az egyén megsemmisülésével. A kővé válás az „akkorra én már mint a kő vagyok” sorban válik érzékelhetővé. A kővé válás jelene a babiloni pusztulás bibliai jeleneteként is értelmezhető, viszont fel kell hívni a figyelmet e kép mitikus telítettségére. Feltehető, hogy a pusztulással szemközt való hangtalan lépkedés itt e pusztulásba való, folytonosan jövő idejű (meg)érkezésnek az apokaliptikus léthelyzeteként is értelmezhető. Viszont e teologikus alkotói arcélből fakadóan felvetődik az egyén–tömeg problematikája. A „teremtmények arca ... az arcokon a ráncok” félsorok választ adnak e kétpólusú problémaalakzatra. Lehetséges, hogy e teológia kollektív kárhozat- és megváltásképzetet tételez fel. Pontosabban, a halál az apokalipszis formájában általános érvényűként jelölődik ki a kővé dermedés elszétetikátlanodott halálképzetében. De mit jelent ez az irodalmi pszichoanalízis szempontjából? Pontosabb válaszért talán az apokalipszis árnyjelentését kellene alkalmazni. A megmutatkozás, a megnyilatkozás, a pusztulással való szembenézés elviselhetetlen képzete manifesztálódik.

Fontosnak vélem továbbá az *Apokrif* zárórészének értelmezését. „És könny helyett az arcokon a ráncok / csorog alá, csorog az üres árok” sorokban feltűnő ránc-, illetve árokmotívum az elégia első szakaszának végére utal vissza, hol a gyűrött földek és a mulandóság ránc trópusok új megvilágításba helyezik az itt érzékelhető problémaalakzatot. Az ismerés, megismerés, valamint a tudás, megtudás alakzatai kiemelt jelentőséggel bírnak: „Ismeritek az évek vonulását, / az éveket a gyűrött földeken? / És értitek a mulandóság ráncát, ismeritek törődött kézfejem? / És tudjátok nevét az árvaságnak? ... Ismeritek a dermedt vályúkat? / A mélyvilági kint ismeritek?” A megismerés itt már jelentheti a semmivel történő szembenézés tragikus helyzetét, mely értelmezhető akár úgy is, mint a leképzett transzcendens lény, illetve az e köré szőtt misztikus háló destrukciója. E tapasztalatból származó katartikus élmény mint a megismerésből származó

tudás értelmeződik. Érzékelhető a gyűrött földek, s a mulandóság ránca képek bipoláris jellege, hiszen a képi struktúra túloldalán a könny helyett az arcokon a ráncok, s alácsorgó üres árkok paradox képzete a meghatározó. Feltéve, ha az ürességet pusztán a térabsztrakció eszközének fogjuk fel. Az üresség képzete érzékelhető, mutálni kezd, s nem válik egyértelműen azonossá a végső üresség, a misztikum túloldalán lévő teljes materialitás képzetével. Mintha az itt manifesztálódó csordogáló semmi képzete figyelmeztetne a költői tudat misztikumban gyökerező identitásának továbbélésére.

A további értelmezésekhez alapot nyújthat a *Négysoros* című epigramma. A versben érzékelhetővé válik Pilinszky opusának már fentebb kifejtett elesztétikátlanodott alaptónusa. Az epigrammában megjelenő tárgyak, alakzatok pszichés folyamatok öntőformájaként funkcionálnak. Az alvó szegek, a jéghideg homok, illetve a plakátmagány összevont alakja emelendő ki. Az „alvó szegek a jéghideg homokban” uroborikus ősállapotot tükröző képe meghatározó Pilinszky e versében. A szeg egyenes vonalvezetésű alakzat elhelyezkedése a jéghideg homokban a homoknak a befogadó aspektusát hangsúlyozza. Az itt megjelenő homok képzetének befogadó, feminin vetülete válik hangsúlyossá, míg a szeg mint maskulin attribútumokkal ellátott alakzat értelmeződik. Viszont az alvó szegek, illetve a jéghideg homok komplex alakzatok. Az alvás itt mint e maskulin alakzat attribútuma jelenik meg. Ám a szunnyadás problematizálja a gondolatkört, hiszen e maskulin előjelű minőség szunnyadását foglalja magába. A befogadó homok feminin minőség. A homok hidegsége pusztán e női minőségnek a megjelenési fokára utal. E ponton megerősítést nyerhet a fenti megállapítás, miszerint Pilinszky költészetében az ősanyai képzet negatív, sötét aspektusa dominál. A *Négysoros* című epigramma végén ismét egy halálképpzel találjuk szemben magunkat. A „ma ontják véremet” sor a reális – a szubjektumra vonatkoztatott – pusztulás képe mellett e képzet mitikus vetületét is hangsúlyozza. A halálkép folytonos metamorfózisa figyelhető meg Pilinszky János lírájában, a pusztulás reális képétől egy irreális halál képzetéig jutunk el. A már említett *Vesztőhely télen* című versében megjelenő pusztulásképzet elementáris jelentésvilágot tükröz egy reális, átélt jelentéskörnyezetbe helyezve. Ezzel szemben a *Négysoros* című epigrammában megjelenő képzet irracionális, mitikus töltésű. A halál e vers utolsó sorában jelenik meg a legtisztábban, ám itt már a feláldozás jelentéskörébe ágyazva. A misztikumban gyökerező halálképzet az *Intróitusz* című versben már nem pusztán az egyéni lét megsemmisülését, hanem ezzel egyetemben a tömeghalál képzetével párhuzamot vonó apokaliptikus megsemmisülés stigmáit is magán hordja. A „Ki ne félne? / Midőn szemét az Isten is lehunyja / leborulnak minden angyalok / és elsötétül minden kreatúra” sorokban megjelenő szemét lehunyó Isten alakja többlettartalommal rendelkezik. Első ránézésre talán azt is mondhatnánk, a pusztulás mélysége előtt megrendülő isteni képzetet manifesztálnak e sorok. Viszont itt előnyösebb lenne a vizsgálódást pusztán a pszichikum emlékezete szempontjából folytatni. Értelemszerűen nem elvetendő az előbbieken felvázolt isteni korporáció alkalmazása sem, ám érdemes felfigyelni rá, a pusztulás itt túlnő az isteni lény alakján. E probléma körbejárásához fontos alapot nyújthat a *KZ-oratórium* című mű, mely a haláltáborok atmoszféráját idézi. Elsősorban fontos a térbeli elrendezés különösségére felhívni a figyelmet. „A kisfiú áll közepén, jobbra tőle a lány, balra az öregasszony” – gyertyával a kezükben. Fontos kiemelni e három személy küllemét, „ruházatát”. Az öregasszony feketében, a kisfiú szürke köpenyben, míg R. M. csíkos rabruhában van, s ez utolsónak kiváltképp fontos a szerepe, amennyiben az előbbieknél tükrében kívánjuk folytatni az értelmezést. E párbeszéd első különös megnyilatkozása a „mintha szegeket ráztak volna” sorban válik érzékelhetővé. Jelen esetben a szeg már nem a korábban megállapított uroborikus állapot tükrözője. Az oratóriumban ez az alakzat visszatalál e sajátos teológiai vonatkozású gondolatkonstrukció metafizikai alapparadigmáihoz. A szeg e sajátos gondolkodási rendszerben a kultúra által orientált jelentést idézi, mely módosítja a szeg alakzatának eddig használt értelmét.

Továbbá fel kell figyelni R. M. folyton visszatérő mondataira, amelyekre a legszemléletesebb példák a „Félálomakták, tű és cérna”, valamint a „Későre jár. Márcsak a rabruha / kifoszló cérnaszála van velem. Letépek és számba veszem a cérnát. / Itt fekszem holtan a nyelvem hegyén” sorokban található. A már fentebb említett fogoly–foglár viszony itt is visszacseng.

A rabnak és a rabságnak árnyjelentései, a rabnak, a vesztesnek a halálraítelt helyzete intenzíven érzékelhető. A nyelv hozzáérintése a rabruha kifoszló cérnaszálához mint a pusztulás alakzata értelmeződik. A

gondolati struktúra kötődik a fentebb kifejtettekhez, hiszen itt is mintha visszacsengne a predestinált sorsképzet alakzata. A ruha mint a külső valót megjelenítő képzet mintha önmaga jelentéstartalmát a belső jelentéstartalmi szinthez kötné. Érdekes, s kiemelendő R. M. visszatérő mondata az „én ordítottam a dobozban”. A doboz-motívum a bezártság léterzetét idézi. A bezártság itt nem pusztán az emlékekbe való bezártságot, a magnéziumlángban égő halottak visszatérő látványát jelenti, hanem túlmutat magán a szubjektumon, s e felvetésre a választ a vers (*KZ-oratórium*) szerkezetében kell keresni. Az első s talán legfontosabb kérdés jelen esetben, hogy hányan vannak, kik azok, akik között zajlik e párbeszéd, kommunikáció, vagy hogy egyáltalán az oratórium sorait autonóm egységként vagy egymással összefüggő gondolatrendszerként kell-e kezelni. A hányan vannak kérdés persze nem reális személyek számára utal, inkább egymással összefüggő személyiségrészek komplex egységére. Feltételezhető, hogy az itt megjelenő figurák nem értelmezhetők egymástól különválasztva, s a műben tetten érhető összekötöttségük valójában az oratórium komplexitását is biztosítja. Fel kell figyelni a körbejáró monológokra, hiszen e folyamatos egymást ismétlés teszi lehetővé e karakterek összeolvadását, mely mint a szereplők tükörijátéka válik érzékelhetővé.

Nagyon lényeges az öndefiniálás aktusa. A város mint az egyént magát definiáló képzet bukkan fel. Kiemelendő a kisfiú alakja, aki lebegtetett karakterével kiválik a sorból. A gyermek kiemelt szereppel bír az archaikus létszemléletben. Az oratóriumban a gyermek nem infantilis képzetként válik érzékelhetővé, nem hordoz magában infantilis jegyeket. Ezt az archetípust itt célszerűbb mint a létet, a létezést, s ezáltal a továbbélést, a jövőt jelölő képzetként értelmezni. A pszichikum felől közelítve a problémához, megállapítható, hogy ismét előtör a határhelyzet léterzete, a lét halálhoz-való-létként (Heidegger 2007) értelmeződik át, hiszen Pilinszky lírájában a valóságban megtapasztalt létalap mint visszajáró traumatikus képzet dominál. Viszont itt is felsejlenek e sajátos teológiai világlátás szálai, ugyanis megkérdőjeleződik a lét(ük) bizonyossága. A „Nem ébredtem fel soha többé” illetve a „halálos csend” vagy a „mi is halottak vagyunk?” árulkodó mozzanat lehet. Pilinszky János költészetében a kiemelkedő jelentőséggel bíró metafizikai (semmit)látás egy közties, absztrahált térben értelmezi újra a *KZ-oratórium* karaktereit.² Fontos kiemelni a monstancia³ képzetét, mely mint a szentséggel azonosuló szimbólum jelenik a költeményben (Eriugena 1959). Ám az itt megjelenő szakrális képzetek folyton visszatérnek, s az ismétlődések nem pusztán reprodukciók, hanem átértelmezések is. A csend misztériuma a Pilinszky-líra istenképzetének alapjellege, mely mint „halálos csend” mutatkozik meg. A halálos csend, a nemtudás („Semmit sem tudunk” – a kisfiú ezzel zárja le az oratóriumot) utal a (monstancia alakjában) megmutatkozó, de nem megfogható misztikumra, mely mint isteni szentség manifesztálódik a versben, s ezzel az aktussal a monstancia mint tárgy túlmutat önmagán, s a költői szubjektum számára valósként felfogott transzcendens létezőt manifesztál. A pszichikum oldaláról viszont az értelmezés kevésbé teologikus. A megértés alapfaktora itt maga a pöre szubjektum. Pilinszky János lírája a XX. századi empirikus valóságot is közvetíti, szűkszavúan, puritán egyszerűséggel. Fontos kiemelni tehát a realitásban gyökerező létélményt, mely mint visszatérő mozzanat határozza meg verseinek hangulatát. Gondoljunk a *KZ-oratórium* képére, a magnéziumlángban égő halottak látványára.

A további vizsgálódásnak kitűnő kiindulópontja lehet a *Nagyvárosi ikonok* kötetben megjelent *Tenger* című vers. A *Tenger*ben anyai motívum manifesztálódik. A tenger képzete a jungiánus analitikus pszichológiában nem pusztán a magna mater archetípusa, hiszen e képzet transzcendens vonatkozásokkal bír, önmagán túlmutatva képes az istenség imágójával történő azonosulásra (Boeree 2006). „Tenger, mondatad haldokolva / s azóta ez az egy szavad / jelenti számomra a tengert / azt is talán hogy te ki vagy. / S azt is talán, ki vagyok én?” sorokban is megjelenik a tenger-motívum, akár csak a *A hóhér szobája* című versben, ahol ennek az alakzatnak a nemlátása válik fontossá. A nemlátás a Pilinszky-lírában paradox módon mint valaminek a látása válik érzékelhetővé. Ez az alakzat kettős természetű. Egyfelől a látás mint a küllem látása, másfelől az objektumon történő túllátás, lényeglátás érzékelhető. Visszatérve a *Tenger*hez, kiemelendő a halál képzete, mely az anya halálaként nyer értelmet. A bezártságérzet minduntalan a gyermek imágójá-

2 „Nagyon messze és egészen közel” – sor is szemléletesen érzékelteti e tér absztrahált mivoltát.

3 „A monstancia ... Úrmutató, szentségmutató: az Eucharisztia ünnepélyes megmutatására szolgáló liturgikus edény, melyben csiszolt kristályon vagy üvegen keresztül látható a lunulába fogott Szentostya” – *Katolikus lexikon*

val összefüggésben jelenik meg. A gyermeki énrész e szorult helyzetére példát találhatunk akár az *Apokrif*, a *Tenger*, illetve az *Egy életem keresztül* című versekben, hol – kiváltképp az *Egy életem keresztül*ben – egy ismeretlen büntudatérzet szólal meg. A bűn a jungi gondolkodásban mint eredendő bűn nyer értelmet, hiszen sok esetben az egyéni büntudat homályában is ott rejtőzhet az eredendő büntudat valódisága. Pilinszky lírájában a kilöködéssel szemben táplált félelem szólal meg. A teologizálás jótékony köde meszterien elfedi ezt. Talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy a teológiának itt elhárító szerepe van. Ugyanis e költészetben érzékelhetővé válik egy irreális büntudat, mely túlnő a karakteren, ám a teológiai háttér jótékony homályba, vagy vakító mennyei fénybe helyezi az így kevésbé érzékelhető problémát. Az el nem követett bűn létezik, folyamatosan érzékelteti hatását. E paradoxon ad okot a bűn létezését illető gyanúra. Ám kérdéses, a bűn nem fed el semmit? A bűn(érzet) magában az ok, s e teológiai háló konstruktőre? A Pilinszky-lírában e büntudat mögött érzékelhető egy félelem, mely a lírában szereplő gyermek szorult helyzetében ragadható meg leginkább. A félelem pontosabb kifejezéssel veszélyeztetettség-érzet, mely eluralkodik a karakter pszichikumán, s egy teológiai szűrő e félelmet már mint felfokozott fontosságérzetet definiálja, mely érzetet felhasználva képes megtartani a szubjektumot e lekorlátozott, infantilis állapotában. A felnövés mint ebből az állapotból való kilépés értelmeződik, mely megengedhetetlen e tévképzetek szempontjából. A fejlődés itt lehetetlen, mivel e képzetek feladásával jár, mely e létrehozott, átteologizált valóság pusztulását, apokalipszist vonja magával. A Pilinszky-líra bűnképzete nem pusztán önmagában létező tényező, mögöttes tartalomként jelen van egy folytonos szorongás, félelem, veszélyeztetettség-érzet. Persze az elméleti megközelítéstől elrugaszkodva valós életrajzi oka is volt Pilinszky folytonos szorongásának, hiszen újholdas főszerkesztői korszaka alatt hatósági megfigyelés alatt állt, innen a szorongás átszüremkedhetett a szubtilis költői zónába (Czeizel 2000).

Összegzés

A Pilinszky János költészetében érzékelhető teológia egy motivikus hálót képez, mely sok esetben elhárító mechanizmusok forrásaként működik. E teológia nem tekinthető a keresztény teológia művészi újraalkotásának, hiszen e reprodukciós folyamat nem mondható vallási indíttatásúnak. A fel nem dolgozott traumák szervesen integrálódnak költészetébe, s a teológiai háló által szakrális vonatkozású értelmet nyernek. A szentség felé gravitáló alakzatok értelemszerűen nem foghatók fel csupán a szubjektum produktumainak, hiszen e realitásban gyökerező traumatikus képzetek sokszor túlmutatnak önmagukon, s látens tartalomvilágukat felvillantva a kollektív tudatban gyökerező vetületüket is manifesztálják. A Pilinszky-líra meghatározó alakzata egy apokaliptikus jelenésbe visszatérő halálképzet. Ám az apokalipszis kettős értelmi szférával rendelkező fogalom: a fizikai megsemmisülés/vallási értelemben vett apokalipszis mellett a megmutatkozás, feltárás is domináns jelentés, s ez utóbbi kiváltképp fontos Pilinszky János költészete esetében. A megmutatkozás az ő lírájában mint megtekintés, szembenézés értelmeződik, mely a teológiai tartalmak destrukciójában aktualizálódik.

E lebegtetett állapot fenntartása érdekében szükséges a teológiai háló, mely e megélt traumatikus képzeteket feltörésükkor egy transzcendens térben meríti el. Ám a szorongás problematizálja e gondolkört, hiszen a büntudat mögött érzékelhető a félelem a kilöködéstől, az anyai képtől történő eltávolodástól. Az eltávolodás késleltetése létrehozza a költői szubjektumnak e képzetrendszerben való továbbélését. A kilöködés, a fejlődés e képzetkomplexum elhagyásával járna, mely megengedhetetlen, hiszen e rendszerben történő megmaradás válik az üdvözülés irracionális képzetének zálogává.

Pilinszky János esetében fontosnak vélem kiemelni látens homoszexualitását (Czeizel 2000). A homoszexualitás e kétpólusú világlátás ütközőpontjaként is érzékelhető, hiszen ami a pszichikum oldaláról kiéletlen marad, az itt egy belső zónában a bűn stigmáit vonja magára, s gerjeszthet egyfajta folytonos büntudatot, melyet a teológiai háló mint isteni akarattal szembeni bünt értelmez át, ám az egyén tehetetlen e problémával szemben, s bűnként hárítja magára homoszexualitását. Az általános vélekedéssel szemben ezért kérdéses, el tudta-e fogadni nemi identitását, s hogy a homoszexualitásától való elhatárolódás nem legékezebb bizonyítéka-e nemi irányultsága bűnként történő stigmatizálásának? Költészetében megjele-

nik egyfajta erotizáló visszhang, ám kérdéses, hogy ez nevezhető-e az elfogadás legcsekélyebb jelének is.

Irodalom

- Boeree, C. George. 2006. Persönlichkeitstheorien: Carl Gustav Jung. A fénygyermek, s a családarchetipusok vonatkozásában. <http://webpace.ship.edu/cgboer/personlichkeitstheorien.html> (2016. okt. 4.)
- Ceizel Endre. 2000. Pilinszky családfájának értékelése. *Kortárs* 5. <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00036/czeizel.htm> (2016. okt. 4.)
- Eriugena, Johannes Scottus. 2015. *A természetekről – Periphyseon*. Budapest: Szent István Társulat.
- Heidegger, Martin. 2007. *Lét és idő*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Jung, Carl Gustav. 1989. Bevezetés a tudattalan pszichológiájába. <http://mek.oszk.hu/02000/02007/html/> (2016. okt. 4.)
- Neumann, Erich. 2005. *A nagy anya*. Budapest: Ursus Libris.

„ÉN ORDÍTOTTAM A DOBOZBAN”¹

A női és a férfi szexualitás Tolnai Ottó műveiben

Bevezető

A nyelv segítségével körvonalazhatóvá válik egy adott korszak testképe, felfogása, az intim szféra társadalmi narratívája. Tolnai Ottó két párnovellájában (*Briliáns* és *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kuttyák?*) ki-válóan feltérképezhetjük a férfi és a női szexualitás „jellegzetességeit”. Dolgozatom arra a kérdésre keresi a választ, hogyan artikulálódik a női szexualitás, miféle nyelvi eszközökkel jeleníthető meg, vajon vannak-e differenciák a női és a férfi szexualitás között, ha igen, melyek ezek, hogyan nyilvánulnak meg. Releváns kérdés, hogy különbözik-e egymástól a nemek nyelvhasználata a szexualitásban. Vajon Tolnai is a női nemet a férfi nemhez (a követendő példához) hasonlító dogmatikus kulturális örökség tudatában írta-e meg e két novelláját, vagy egy teljesen más perspektívából? Vajon a szövegeiben fellelhető-e a fallogocentrikus és a heteronormatív látásmód?

A test és az irodalom

„A kulturális (irodalmi) szövegekben megjelenő testképek nemcsak, hogy a kulturális mintákból származnak, hanem ők maguk hozzá is járulnak ezeknek a képeknek az alakításához” – állapítja meg Jablonczay Tímea. Szerinte az olvasó a testnek és a narratív szövegnek is csökkenti az autonómiáját, viszont a szöveg és a realitás között hidat emel. „A korporeális narratológia a testet úgy vizsgálja, mint amely egyfelől diszkurzív stratégiákon, reprezentációkon keresztül konstruálódik, másfelől pedig olyan materiális létezőként működik, amely egy ideológiai inskripciókat felülíró testet is megképez, a másik, szomatizált test-szöveget is létrehozza” (Jablonczay 2011, 102–105).

A nyugati hagyományban még él az képzet, mely szerint a test a társadalomellenes vágyak gyűjtőhelye, melyből minden rossz kiindul, képes megdönteni a társadalmi harmóniát is. Ez pusztán egy kulturális konstrukció, a hatalomnak egy olyan eszköze, mellyel irányítani, befolyásolni tudja a közösséget (Müller 2009, 71). A szexualitás vonatkozásában is, illetve korunk egyéb aspektusai szempontjából is a testet viszonyrendszerekben tudjuk vizsgálni, az emberi test összehasonlítások révén válik láthatóvá a társadalom számára. Nem lehet elvonatkoztatni a kulturális hagyományoktól (mert ezek generációról generációra öröklődnek), rátelepszene a tudatunkra, s befolyásolnak, irányítanak. Természetesen ez a folyamat nem tudatos, csak sodor bennünket az ár (Müller 2009, 73).

„A test leértékelése a szubjektum javára egyben térkonceptiót is feltételez. Genette szerint is a leírás célja a térbeli dimenzió reprezentálása, meghatározza a látással kapcsolatos effektusok használati módját. A leírás a cselekvés látványát is nyújthatja, de a narratív eljárásokat mint látványokat is leírhatja. Ha igaz, hogy az irodalmi szövegek térbeli elrendezése a társadalmi folyamatoknak engedelmessékedik, a narratív test egyfelől a társadalmi tér alkategóriájaként értelmezhető, a test pozíciója pedig onnan, a társadalomban betöltött szerepe által lesz érthető, a társadalom elvárásait is láthatóvá teszi” (Jablonczay 2011, 106–112).

Női perspektíva – szexualitás

A szakirodalom szerint Tolnai Ottó műveiben a szexualitás nem tartozik a központi témák közé, viszont az általam vizsgált két novella alappillérei a szex és a szexus. A két mű között tematikai és stilisztikai ha-

1 Pilinszky János *KZ-oratóriumának* e sorát Tolnai Ottó *Briliáns* című elbeszélésének mottójaként idézi (Tolnai 1987, 171).

sonlóságok is megfigyelhetőek. Vizsgálódásom homlokterében a férfi és a női szexualitás megnyilvánulásai állnak. Kitérek arra is, hogy milyen szóhasználata van az egyik, s milyen a másik nemnek, vannak-e különbségek. A *Briliáns* című novella vonatkozásában feltehető a kérdés, hogy vajon értelmezhető-e a női írás diskurzusrendszerében, mit jelent a női perspektíva a szexualitásról való beszédben, a női elbeszélő hogyan látja, definiálja a testet.

Létezik-e női irodalom? Menyhért Anna a *Női irodalmi hagyomány* című könyvében hosszasan értekezik arról, hogy a kortárs női szerzők tiltakoznak a terminus használata ellen, ugyanis szerintük nincs különbség férfi és női irodalom között. Véleményem szerint mindkét fél a saját nemét tudja hitelesen reprezentálni, a kérdés, hogy az írásnak ez vajon célja-e. Felettébb meggondolatlan egy olyan női perspektívából íródott művet, melyet férfi írt, elítélni, mondván, hogy az nem hiteles. Teret kell adni minden ilyen törekvésnek, megvizsgálni a szöveget, az esetleges differenciákat.

Vannak-e a női írásmódnak sajátosságai? Diane Freedman a női nem írásmódját a következő szavakkal határozta meg: harcias nyelv, a befogadó attitűd, az asszociatív gondolkodás, az állandóan változó perspektíva, a nem hierarchikus, személyes és nyitott szemlélet jellemzi a női írók szövegeit. Az írás fő célja nem a hatalomszerzés vagy hatalomgyakorlás, hanem az intimitás létrehozása (Menyhért 2013, 23).

Tolnai Ottó *Briliáns* című novellája női perspektívából íródott. A novella vezérfonala nagyon aktuális, ugyanis az egyes szám első személyű főhősnő arról értekezik, milyen a Németországban élő vendégmunkás élete, milyen a munka jellege, kitér a fizikai munka nehézségeire, a rideg közegre, a robotra. Beszél a fájdalmairól, s arról, mennyire magányosnak, idegennek érzi magát. Tragikus sorsa még drámaibbá teszi a novella hangulatát, a történet kilátástalanságból kilátástalanságba csap át.

A narrátor diszkrétan nyilatkozik arról, hogy testét nagyon régen simította férfikéz, de ő maga sem ért már régen önnön testéhez, ugyanis „nagyon erős kezei voltak” (TOLNAI 1991, 151). Tetten érhető itt is Menyhért Anna megállapítása, miszerint az önértelmezést a maszturbáció és a szexualitás egyéb formái esetében áthatja a polgári kontroll és az illetudás kötelezettsége (vö. Menyhért 2013).

A főszereplő, mikor férjét meztelenül látja a halottasnál, rádöbben arra, hogy el is felejtette már az erotikus pillanatokat, s a testet látva arra gondol, vajon őt majd ki viszi haza, ha aléltan rogy össze valahol munka közben.

A számtalan egzisztenciális kérdés megemlítése mellett a dolgozat mégis arra keresi a választ, miképpen fejezi ki egy férfi a női szexuális gondolatot. Tolnai nagyon visszafogottan fogalmaz, nagyon szűkszavúan, tömondatokban nyilatkozik, ha a test és a szexualitás kerül szóba. Ahogyan Deborah Cameron is megvilágítja, a nyelv az a legerőteljesebb definitív/reprezentatív médium, melynek értelemformáló ereje van abban a kérdésben, hogyan viselkedünk, mit ildomos tenni, hogyan kell szexuális lényként viselkednünk (mit határoz meg a norma). „Az a nyelv pedig, amely adott időben és térben rendelkezésünkre áll, hogy szexualitásról beszélni tudjunk, jelentős befolyást gyakorol arra, mit tartunk lehetségesnek, mit tartunk ’normálisnak’ és mit tekintünk kívánatosnak. A testet fel kell szabadítani a nyelv hatalma alól – tartották a pornográf és erotikus írásokat író szerzők. Amerikából indult az ún. Free Lovers mozgalom, ők az obszcén nyelvhasználatot állították homlokterbe. Céljuk, hogy felszámolhassák a megbénított szexuális kultúrát” (Kapus 2014, 4–5).

Tolnai felettébb gátlásos női alakot formál meg, ez a női karakter a mindennapokban is gyakori, megszozott, természetes léte a szenvedés. Tolnai női szereplőjének jellemzőit Csorba Győző Nemes Nagy Ágnes és költészetét minősítő leírásában is felfedezni véltem: „meg lehet mutatni, hol sikerül kiszabadulnia nőisége bilincseiből, s hol hull vissza megint forró belenyugvással természetes korlátai közé.” (Menyhért 2013, 78).

Ahogyan Menyhért Anna is megállapítja, ez a megnyilvánulás (a női nem megbélyegzése, sztereotipizálása), leírás a kultúránkban nagyon jól ismert, a női oldalt értéktelenné, semmissé teszi. Csorba Győző Nemes Nagy Ágnes verseskötetének „könnyebb megértése” miatt veszi figyelembe, hogy az ellenkező nemhez tartozó költő írta a kötetet, habár az „esztétika törvényei nem nemhez kötöttek”, jelen esetben mégis elkerülhetetlen, hogy ezt szem előtt tartsa. Csorba nemi oppozíciókkal él, rengeteg jelzővel és igen súlyos szavakkal, melyek egyértelműen a női nem értéktelen, gyermeteg mivoltára utalnak (Menyhért 2013, 78).

A főhősnő karaktere jellegzetesnek mondható, ugyanis szégyelli önnön testét, erotikus gondolatait. Mikor szerelmi játékra kéri fel őt, vívódni kezd, hogy melyik opció lenne a helyes: az, ha elfogadja, vagy az, ha nem. Természetesen az elutasítás mellett dönt:

„A Herr Hartmann is le akart feküdni velem. Azt mondta, akkor okmányok nélkül is elintézi a nyugdíjamat. Én nem akartam nem lefeküdni vele, de lefeküdni sem akartam. Megkínált likőrrel. Azzal, amit én vittem neki ajándékba. És azzal a szeplős kezével benyúlt a szoknyám alá. De én elkaptam a csuklóját. És szorítottam. És ő szűkölni kezdett. Könyörgött, engedjem el. Nem engedtem el, de közben arra gondoltam, én nem akarok nem lefeküdni vele, de lefeküdni sem akarok.” (Tolnai 1987, 182.)

A férfival való érintkezés és a szexualitás szorongást kelt a főhősnőben. A férfi kezdeményezése, a szoknya felhúzása olyan emléket, alkalmat idézhetett fel benne, mely kellemetlen volt számára, vagy teljes mértékben elidegenedett az élvezettől, a látványtól, vagy pusztán a társadalmi kontroll miatt utasította el a férfi közeledését (ami persze tudat alatt befolyásolja).

A novellák elemzése alapján megállapítható, hogy Tolnai nőképe, illetve női perspektívája steril, dogmatikus alapokon nyugszik. A *Brilliáns*ban a perifériára szorult nőt tematizálja, egy olyan nőt, aki nem meri felvállalni gondolatait, így nem is foglalkozik velük. Tehát a novella nem szabadult meg a fallogocentrikus hagyománytól, nem is ad semmiféle kreatívabb megközelítést. A női irodalmi hagyomány Menyhért Anna szerint „kongó” és üres, „ismeretlen”. „A Virginia Woolf-i »saját szoba« nincs meg. Hiányként létezik. A szoba lehetne a beszéd terepe, a hely, ahol a nő megszólítja a férfit. Elmondhatja, hogy nem szereti. Nem azt, hogy szereti. Azt, hogy nem szereti. Ahhoz, hogy függetlenségét elérje, szakítani kell, még ha ez hazugság is, mert a nőiség és a beszéd – a költészet – nem összeegyeztethető. Nincs női beszéd. Nincs női költészet” (Menyhért 2013, 82).

Vajon amikor egy férfi egy nőről ír, nem fosztja-e meg az identitásától, autoritásától, sajátosságaitól? Hiteles-e az, ahogyan Tolnai láttatja a nőt, a női lelki világot? A felszínt sikeresen reprezentálja, a nő mindig erős, védelmet ad, viszont nehéz időszakokban emócióit ketrecbe zárja, hideg tud maradni, vagyis képtelen kiteljesedni. A nő bizonyos idő elteltével, a sors kegyetlenségeinek köszönhetően rideggé válik. Teljes mértékben kezelni, kontrollálni tudja érzéseit, viselkedését, s kösziklaként áll saját lábán. Ezt láthatjuk a *Brilliáns*ban is. A megkeseredett, bigott nőt. Dogmatikus gondolatrendszerek még mindig léteznek és létezni is fognak. A novellából hiányzik az intimitás, Tolnai átsiklik felette, ugyan ír róla, érinti, de nem hitelesen, nem részletezi. A tömondatokkal, a szükszavúsággal, a „ketrecbe zárt” női karakterrel sterillé teszi az intim szférát, azért, hogy a női felet ne érhesse az a vád, hogy túlságosan emocionális, hogy a lelki megnyugvást vagy harmóniát keresi egy-egy aktusban, párkapcsolatban, vagyis egy berögzült, megcáfolhatatlanná vált gondolatmenet alapján alkotja meg a főhősnő karakterét, történetét.

Nyelv és szexualitás

Kapus Erika tanulmányában olvashatjuk, hogy Deborah Cameron is nyomatékosítja, a szexualitás nem csupán a beszélő/megnyilatkozó identitásának összetevőjeként kap releváns szerepet a nyelvhasználatban. A szexualitás az ember számára nemcsak ösztönös jellegzetesség, hanem kulturális viselkedés, melynek jelentése van. Jesse F. Battan szerint:

„[a]z az erőfeszítés, hogy a nyelv segítségével ellenőrzésünk alatt tartsuk az erotikus képeket és impulzusokat, felerősödik a 19. század folyamán. Valójában ez játssza a központi szerepet a viktoriánus szexuális ideológia kialakulásában. Az érzéki vágyak iránti bizalmatlanságuktól vezérelve, a viktoriánus moralisták azon dolgoztak, hogy beleneveljék a szégyenérzetet az erotikus ingerekre adott reakciókba, s az erkölcsösséget a gondolkodásban és beszédben legalább annyira támogatták, mint a viselkedés terén. Abban a meggyőződésben, hogy az egészség és a társadalmi stabilitás megkívánja a szexuális vágyak szigorú szabályozását, úgy próbálták meghatározni a szexualitásról szóló viták társadalomföldrajzát, hogy éles különbséget tettek a nyilvános térben és a magánéletben illendő nyelvhasználat között” (Kapus 2014, 4–5).

Keith Harvey és Celia Shalom *Encoding sex, romance and intimacy* (1997) című könyvükben arra mutatnak rá, hogy nyelvi formába önteni vágyainkat messze meghaladja verbális képességeinket. A vallás, ami komolyan rányomja bélyegét az önkifejezésre és erős tabujelenségeket generál a szexualitás körül, még inkább megnehezíti a helyzetet (Kapus 2014, 4). Legyen szó akármelyik nemről, mindkettő abban a nehéz helyzetben van, hogy nyelviileg korlátolt, próbálgatja feszegetni a határokat, átlépni őket. Viszont, ha egy ellenkező nemű szereplőt a saját nemünk jellegzetességeivel írunk meg, az hiteltelenné és komikussá teszi az ábrázolást, de az is megtörténhet, hogy egyáltalán nem tudunk kilépni saját nemünk nyelvi korlátaik közül, s a másik nemet a saját képünkre formáljuk. A *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?* esetében az elbeszélő férfi és az egész világ patriarchális, a történet-szálakban megjelenő női alakok pedig azonosulnak e világgal, maszkulinná válnak, szóhasználatuk is átalakul.

A *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?* című novellában a számos igazán izgalmas női karakter mellett egy olyan férfi áll, akinek a szex csupán egy deficit szükséglet (a Maslow-piramis legalján helyezkedik el az evéssel együtt), a nőket és nemi szerveket obszcén szavakkal illeti, a női test és általában a test az ő számára értéktelen. Tolnai nőalakjai között fellelhető a frigid, a nimfomániás, a prostituált, a sadista nő is. E nőalakok a Tolnai-opusban más művekben is megtalálhatóak: a prostituálttal találkozunk például *A tengeri kagylóban*, de más novellákban is, viszont másutt fontos szerepet töltenek be az intellektuális társként megjelenő nők, akik a *Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?*-ban nem fordulnak elő. Kiemelhetjük még az elérhetetlen és imádott nőt, aki ugyancsak gyakori, s általában gyerekszereplők állnak vele „szemben”, gondoljunk csak *A tengeri kagyló*, az *Ördögfej* vagy az *Ó! avagy Éva háttere* című írásokra. A *Mi lesz ha összeragadunk, mint a kutyák?* főhőse lealacsonyítóan nyilatkozik a nőkről, de ami még pikánsabbá teszi a novellát, az a női alakok szóhasználat, a nőalakok is obszcénul nyilatkoznak meg, ahogyan a férfi főszereplő.

A vizsgált novella nyelvezete igen szabados, az elbeszélő néha túlzásokkal él. Halmozza a szexuális aktust, a testiséget, a nemi szerveket degradáló kifejezéseket (mammogunk, vartyula, picca). Tolnai ebben az elbeszélésben a férfi perspektívájából szólal meg. Egy olyan férfit formál meg, akinek a szexuális aktus pusztán szükségletkielégítés, semmi több. A póre testet látva obszcén szavakat szajkóz, melyekből arra lehet következtetni, hogy a főhős számára a nemiségnek semmi jelentősége sincs, hogy a női nemet semmiképpen sem tartja egyenlő félnek.

A két novellát összehasonlítva szembevetjük, hogy az utóbbi novellavilágban a női karakterek átveszik a „férfias” beszédstílust, ők is vulgárisan nyilatkoznak meg, ahogyan a (férfi) narrátor is. Eltűnnek a nemek közötti szóhasználati különbségek. E novellában egyetlen szavakkal lehet megfelelően leírni egy-egy női alakot (akár annak nemi szervét vagy a szexuális aktust, esetleg a karakter jellemét). Ebben az univerzumban, s általában a Tolnai-opusban a patriarchális társadalom működik, pulzál.

Irodalom

Jabloneczay Tímea. 2011. A test narratológiája. *Helikon* 1–2: 102–112.

Tolnai Ottó. 1987. Briliáns. In *Prózák könyve*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 171–198.

Kapus Erika. 2014. A női test hangja a 19–20. század fordulójának magyar irodalmában. <http://real.mtak.hu/17845/1/kapus.pdf> (2016. okt. 18.)

Menyhért Anna. 2013. *Női irodalmi hagyomány*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2013.

P. Müller Péter. 2009. Test és teatralitás. http://real-d.mtak.hu/327/1/P_Muller.pdf (2016. okt. 18.)

Fehér Tamás

A SORS KÖZÖS, A NEVEZŐ NEM

Miért távolodik el Gion Nándor életműve a kánontól?

E szöveg szerzőjének eredeti szándéka szerint egy szakdolgozat sarkalatos pontjainak lett volna az összefoglalója. A dolgozat – alcíme szerint: *Ez az ünnep a miénk, és Rojtos Gallai István osztja a lapokat* – Gion Nándor vajdasági író regényeiben vizsgálja a sorsfordulók és ünnepi létszituációk előfordulásának okait és következményeit. A vizsgálat nem egy mondvacsinált problémakör körüljárása, meggyőződésünk szerint az ünnepi dimenzióban felsejlő lehetőségek nélkül a gioni hősök járható kiút nélkül ragadtak volna egy-egy történelmileg kiúttalanként meghatározott élethelyzetben.

Az ünnepi létezés mint keret, megvalósulás, lehetőség, eredet és cél összefüggésrendszerét azonban, fájdalom, nem tudjuk kivonatosan bemutatni, ez gyorsan tapasztalattá érett munka közben. A dolgozat egészének arányaiban megtört, zanzásított verziója helyett álljon itt néhány olyan, az ünnepvadászat közben felszínre forgatott gondolatrög, amely talán igényt tarthat az olvasó megtisztelő figyelmére.

Ezek a gondolatok, észrevételek főként Gion Nándor antimodernségéből fakadó korszerűségét járják körül.

*

Lezáratlan, némileg nyugtalanító állapot, hogy még nincs eldöntve a Gion-összes helye a könyvespolcon – vagy ha úgy tetszik, a kánonban. Az életművet mintha folyamatosan formálná az alakuló történelem; ebben az a jó, hogy érezzük, együtt él a jelenünkkel. Képes rá, hogy hasson, és arra is, hogy kölcsönhatásra formálódjon. Mindez néha a kárára van (újabb porréteg rakodik rá, elavul), néha viszont a hasznára van (újabb jelentésréteg válik le róla, ragyog). Ez utóbbi képessége különösen izgalmassá teszi egy olyan korban, amikor az önbizalomtól duzzadó, kirekesztő populizmusra szinte már csak az elefántcsonttoronyokból kihallatszó, életidegen gajdolás kontrázik. Gion elég markáns és öntörvényű alkotó volt ahhoz, hogy kiálljon az esőre, és el tudja mondani, hogy milyen érzés megázni.

Az, hogy az író Gion nem irányzatok, elvárások és normarendszerek szolgája, hanem öntörvényű ember volt, aki a számára adott erőterek egyikét sem érzi kizárólagos otthonának, segítette az írói kiteljesedést, ugyanakkor hátráltatta az érvényesülését.

„Kortárs, Vigília, Tiszatáj, Holmi, Forrás, Kilátó, Eső – sok mindent mondhatunk, de azt nem, hogy ezek a folyóiratok azonos olvasóközönséghez szólnának, szerkesztőik hasonlóan gondolkodnának” – érzékelteti a kritikus (Árpás 2008, 165), hogy a szerző mily’ mértékben volt hajlandó és képes felülemelkedni az „aki nem velünk, az ellenünk!” megkövesedett gyakorlatán. „Gion táborokon kívül, táborok fölött áll” (Árpás 2008, 165). Lehet, hogy ezt az igazságot valaha szemérmesen titkolni lehetett, ma azonban közhely, hogy a mindenkire és senkire sem tartozás állapota nem tesz jót az érvényesülés esélyeinek.

Az íratlan szabályok következmények nélküli semmibe vételét mindenkor csak a kivételezett helyzetben lévő személyek engedhetik meg maguknak. Csak a kivételezett szerep – sámán, író, falubolondja... – felvállalása mentesítette az egyént; ezt a szerepet aztán viselni kellett, kompromisszumok nélkül, általában mindhalálig. Ha kiderült, hogy a szabályszegő nem szent vagy bolond, akkor végérvényessé vált, hogy sosem volt az (átverte a közösséget), amiért tollba s kátrányba illett forgatni.

Gion Nándor személyes attribútumai a felsorolt variánsok közül leginkább az íróéval egyeznek, még ha ezt többen igyekeznek is megkérdőjelezni. A szakma, vagyis a kritikusok állásfoglalása ambivalens volt és maradt ez ügyben. Író vagy falubolondja? Tisztelet jár neki, vagy toll és szurok? A korabeli recepció nem volt makulátlan, főleg vajdasági (akkori szóhasználat: jugoszláviai) bírálói részéről. A bíráló hangok idővel elhalkultak, mintha az egyre sokasodó művek együttes ereje lehengerelt volna minden

ellenállást; nehéz lehetett alapjaiban megkérdőjelezni egy olyan életművet, amelynél sohasem tudhatjuk, hogy valamely vélt hiányossága (gondoljunk csak a művek már-már primitívnek mondott nyelvezetére!) nem éppen az egészet erősíti-e? Elvégre a dolog működni látszott, Gion többszörösen bizonyította, hogy kiváló képességekkel megáldott író, akit az olvasók olvasnak, még hozzá előszeretettel, a magyarországi kortárs kritika pedig elfogadja, és helyel-közzel kivételes jelentőségűnek nevezi. Elmúlt pár évtized, és a Gion-kultusz épülésével párhuzamosan azt tapasztaljuk, hogy indexen tűnik fel a szerző neve – vagy egyáltalán fel sem tűnik, mert elhallgatják. Mondhatni, a gyanú árnyéka továbbra is az életműre vetül.

*

Nem tett jót az érvényesülés esélyeinek az sem, hogy az életművet vizsgálva úgy tűnik, mintha a szerző a semmiből robbant volna be az irodalmi színtérre, látszólag tudomást sem véve arról, hogy mi történt a (poszt)modern fordulat utáni első kanyarban. Majd a *Latroknak is játszott* tetralógia harmadik és negyedik kötetéről olvashatjuk, hogy ez a két könyv „első látásra a posztmodern, de még a modern regény-poétikák felől nézve is korszerűtlen regénynek tűnhet. Mintha valahonnan a 19. század második feléből csöppent volna ide a szerző, mintha mit sem tudna a valóságanalóg ábrázolás, a történelem és a történetek elbeszélhetősége iránti kételyekről...” (Elek 2009: 204). A *Philos* olvasójának bizonyára azt sem kell külön bizonygatni, miért érezzük ítéletnek, amikor egy Gion-monográfia¹ címlapon, vagyis hogy a kötet borítóján hozza le az összegzőnek szánt Gion-idézetet: „Szeretek mesélni. Leginkább igaz történeteket.”

A megállapítás mindazonáltal igaz, Gion Nándor szeretett és tudott is mesélni. Mégsem csak – a dilettáns írók terepének tartott – igaz történetek felvállalása példázza, hogy a saját céljai megvalósítása érdekében lerázta magáról az Aktuális Nagy Élmény csillámporát. A szárnypróbálgatás időszakára emlékező Gion szavait idézzük: „Köztudott, hogy a háború után az ún. Symposion-mozgalom kavarta fel leginkább a vajdasági magyar irodalmi kedélyeket, hatása begyűrűzött az egyetemes magyar irodalomba is, és az évek folyamán figyelemre méltó értékeket teremtett. Az újvidéki magyar tanszék első nemzedéke indította el, én is ehhez a generációhoz tartozom, persze hogy ott voltam az *Új Symposion* folyóirat születésénél, a többiekkel együtt hangoskodtam... úgy éreztem, hogy igaz ügy érdekében, érdemes célokért tevékenykedünk. A kissé harsogó és az időnként szertelen csapkodások közben sikerült megkérdőjelezni bizonyos tabukat és dogmákat, megtanultunk kételkedni a kor politikai, irodalompolitikai igazságaiban, közben folyton az igényességet követeltük másoktól, meg szerencsére magunktól is. Felforgattuk és egészségesebbé, mindenképpen korszerűbbé formáltuk az irodalmi értékrendet, ebben elől jártunk magyar nyelvterületen, és eddig rendben is volt minden. A kísérő-zöngékkal azonban nem mindig. A kozmopolitizmus egészséges elemeivel együtt belopózott valami nyegleség is, továbbá a jugoszlávság beteges hangoztatása. Amíg úgy éreztem, hogy ez csak átmeneti taktikai húzás a felfutás érdekében, magam is beálltam a szajkózók közé, de amikor észrevettem, hogy egyesek ezt túlzottan komolyan veszik, hátrább húzódtam. Az első regényeim megjelenésével még inkább.” (Füzi 1998, 5–16).

*

Nos, ha egy tett élesen szemben áll „a jugoszlávság beteges hangoztatásával”, akkor az éppen az államalkítás közben ejtett sebek megpiszkálása. Hallgatólagos konszenzus alapján a magyar értelmiség köreiben is az alapvető jólneveltsége kérdőjeleződött meg annak a személynek, aki tekintetét elfordítva a közös, jövőbeli célokról az egyéni/közösségi, múltbéli sérelmeket hánytorgatta föl. Ma úgy látjuk, hogy a szerző tabudöngető magatartása egy megkerülhetetlen, a magyarság egészét érintő, és azóta részben lezárult folyamat – a megbékélés jegyében 2013 júniusában Csúrogon a szerb és a magyar államfők fejet hajtottak a második világháborúban kivégzett ártatlan áldozatok emléke előtt – előzményeként tartható számon. Már a *Kétéltűek a barlangban* című első Gion-regényben szembesülünk a partizánterror megtörténtének felmutatásával, vízen úszó hullák formájában. A regénybeli Salamon önvallomásában egy látszólag ha-

1 Gerold László. 2009. *Gion Nándor*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

nyagul odavetett határozószó („később”) egyértelműsíti a tényállást: „Mi féltünk nagyon éjszaka, mert arafelé sok embert megöltek a háborúban, és később is láttunk hullákat a folyóban úszni...” (Gion 2008, 97). Véres valójában aztán a *Testvérem, Joáb* lapjain kerül terítékre a téma. A regénybeli asztaltársaság tagjai esténként, a kocsmában csöppnyi szájalom nélkül vesézik ki Opatot; nem hajlandók fátylat borítani a műltra, mi több, gúnyos higgadtsággal szembesítik az őket kiszolgáltatni kénytelen pincért önnön sötét múltjával: hogy a háború után sok magyar embert agyonvert.

„– Ez nem igaz – mondta a Fehér Ló – Vert ő agyon szerbeket is.

– De főleg magyarokat – mondta a Kovács Pali” (Gion 2008, 139).

Ennek a párbeszédnek a variációi még számos alkalommal elhangzanak a regényben, hosszú és kitarított jelenetei ezek a *Testvérem, Joábnak*. Vagyis itt nem egy olyan, véletlen(nek tűnő), elejtett megjegyzésről van szó, mint a *Kételtűek a barlangban* című regényben. Tom, Kovács Pali, Búr és a Fehér Ló kitarotán provokálnak; ugyanilyen kitartó provokációnak minősültek ezek a párbeszédok a regényen kívüli térben, Gion Nándor jugoszláviai magyar író világában. A jelenséggel bősséggel foglalkozik a szakirodalom, egy aspektusra azonban mintha nem keresték volna a választ a tanulmányok szerzői: hogyan jelenhetett meg ez a könyv? Köztudott, hogy a cenzúra foglalkozott a Joábbal, ami még inkább érthetlenné teszi az ügyet. Mintha a téma és annak direktsége meghaladta volna a cenzor ingerküszöbét, aki ijedtében bizonyos aktuálpolitikai kiszólásokat kifogásolt a műben, elterelve ezzel a saját maga és megbízói figyelmét a lobogó totemről. Gion – vélhetően örömmel – belement, hogy a megjelölt részeket törölje a szövegből, lévén az „opatos” jeleneteket tulajdonképpen senki sem kifogásolta. Akármi is legyen az oka ennek a cenzori mulasztásnak, ismerve a körülményeket, azt kell mondanunk, hogy Gion csodával határos módon bújt ki a hurokból. Olyasféle hadított volt ez, amihez foghatót csak a regénybeli Rojtos Gallai István tudott produkálni egynémely szorongatott helyzetében. A párhuzamot majd a szerző is fel- és elismeri: „a hullámok lecsillapodtak körülöttem, és kialakult egy olyan csöndesen fortogó nyugalmi állapot, miszerint az irományaimra éberem kell odafigyelni, de nem érdemes kötözködni velem, mert sunyi módon úgyszólván kioldalgok a bajból – valamit tehát mégis sikerült ellesnem Gallai nagyapámtól” (Árpás 2008, 385). Az ominózus, a partizánterror tabuját feltáró részletek tehát benne maradtak a szövegben, más, kevésbé jelentős részeket azonban meg kellett húzni, amit a szabadság ízét éppen ízlelgető kortársak nem hagyhattak szó nélkül: kialakult a többször, több helyütt leírt Joáb-vita. A hatalmi erőkkkel szemben, Gion oldalán felsorakozott a haladó értelmiség zöme; „A Symposium-nemzedék talán sohasem volt ilyen egységes, mint ebben a vitában” (Gerold 2009, 59)! A vita ismertté tette Gion nevét a magyarországi írói körökben. És nemcsak mint botrányhősét, hanem úgy is, mint olyan szerzőét, aki képes pusztán írói kvalitásával kiemelkedni egy vajdasági viszonylatban – és egyébként is – kivételesen erős mezőnyből. Hiszen ne feledjük, Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regénye a Forum Könyvkiadó 1968-ban meghirdetett regény pályázatára készült, és a bírálóbizottság döntése értelmében Gion kézírata nyerte el az első díjat, megelőzve egyebek mellett Major Nándor *Hullámok* és Domonkos István *A kitömött madár* című regényét. A zajos és dacos siker után sikerül eggyel tovább lépni. Gion megírja a *Virágos Katonát*, talán legismertebb regényét, egyben a *Latroknak is játszott* tetralógia első könyvét, amelynek „anyagát az író családjának és szülőfalujának félévszázados történelmi múltja adja” (Horváth 2007, 163–167). Itt már a központi szereplő helyett hőse van a regénynek, aki – a szerzőhöz hasonlatosan – egyik fő tulajdonsága szerint fölötté áll a környezetének.

*

Érdekes párhuzamot mutat a szerző és főhőse a társadalomban elfoglalt helyzete között (az alteregó kifejezést nem szívesen használjuk...) az, hogy a főhős, Rojtos Gallai István minden nap feljár a faluszéli Kálvária-dombra, általában a tuki parasztokat nézi, akiket csúnyának és feketének lát. A regényben sehol sem találunk utalást arra, hogy a többség, vagyis a parasztok megszólnák vagy kivetnék maguk közül a normákra fittyet hányó, a dologkerülő életmódjával öbelőlük tulajdonképpen gúnyt űző ifjat. Mire föl ez a kiváltságos helyzet? A különállás privilégiuma, mondhatnánk, kijár annak, aki képes felemelkedni

a valóságtól, vagyis: révülni. És csakugyan, hősünk a Virágos Katona titkát kutatja, és amikor megfejti („el kell menni onnan, ahol a ronda dolgok történnek, ki kell lépni abból a képből, ahol a Megváltót korbácsolják”), a regénybeli valós téren és időn túlra utazik. Igen ám, de a révüléssel utazásokról csak a beavatottak szűk körének (Török Ádám, Rézi...) van tudomása. Lehet, hogy a falusiak egyszerűen csak a falu bolondjának tartották hősünket? Rojtos Gallai István egyébként majd később is igyekszik fölülről tekinteni a tájra; amikor mezőőr válik belőle, szó szerint magas lóról tekint szét a határban és éli – sógora észrevétele ez – a fizetett munkakerülő életét. Nem dolgozik egyébként a regényben spirituális tanító-mestere, Szentigaz sem, továbbá nem dolgozik a zabolátlan Török Ádám és Váry János földesúr sem – ők mindannyian kivételes, ilyen vagy olyan módon erős, egyedi figurái a regénynek. Közös bennük, hogy számukra minden nap ünnep, vagy legalábbis számukra minden napban benne van az ünneppé válás lehetősége. És persze ugyanígy a szurokba és tollba forgatás lehetősége is.

*

Ha az első regényekben a szürke árnyalatai érvényesültek Gion prózájában, most – habár a nyelvezet tulajdonképpen továbbra is redukált – színpompás valójában az olvasó elé tárul a bácskai róna megannyi színe, hangja, illata. „Korábbi regényeinél hagyományosabb epikai formában, színes epizódok láncolatából épített szigorú kompozícióban ad gazdag társadalomképet a századelő soknemzetiségű bácskai kisvárosáról” (Görömbei 2001, 288–289). Szögezzük le azonban, hogy ennek a kitérülésnek megvannak a határai: Szenttamás sohasem lesz olyan egzotikus és buja környezet, mint a dél-amerikai milió. Ezzel kapcsolatban idézzük Olasz Sándor gondolatait: „A *Virágos Katona*-ban a mítosz, a legenda válik a regény szemléletének és világvilágának kifejezési formájává, s az imagináció hatalmába vetett megújult bizalom a realitás és a fikció közötti oppozíció megszűnéséhez vezet. Nincs olyan burjánzó imagináció, mint Márquez világhírű regényében, a *Száz év magányban*, Szenttamás nem oly mitikus méretű, mint Macondo” (Olasz 1998)

Gion Nándor a tényállást nem próbálja elkendőzni, harsány, oda nem illő színekkel meghamisítani. Írói palettájára felveszi a lokális színeket, köztük a szürke megannyi árnyalatát.

Elek Tibor monográfiájában olvashatjuk, hogy „a harmincas évek elején az irodalomalapító, a »helyi színek« elméletét kidolgozó Szenteleky Kornél kezdte el először sürgetni a vajdasági regény megszületését, amit ő úgy képzelt el, hogy »a magyarok és a szerbek regénye, a legújabb idők regénye« legyen, »amely bácskai színeket, típusokat és sajátos bácskai levegőt sűrít a könyv lapjai közé [...] a magyar közönséget szenvedélyesen érdeklő a szerbek mentalitása, érzésvilága és etnográfiai sajátossága. [...] Könnyű tehát elképzelni annak a regénynek a sikerét, amely biztosabb kézzel, több hozzáértéssel, igazi esprit és couleur locale-lal dolgozna fel a magyarok és szerbek életét és egymás közti viszonyát.«” (Elek 2009, 29).

Némileg szerencsétlen pillanatban – a történetmesélés hagyományához hasonlóan a couleur locale elmélet hagyományaitól az irányadó symposionista csoport meghatározó alkotói inkább távolodni igyekeztek – megszületett egy, a Szenteleky által megrajzolt elvárásoknak minden ízében megfelelő, veretes regény. Nem kétséges, hogy Gion egyetért a témaválasztás fontosságával: „A többnemzetiségű összetétel adott állapot, számolni kell vele, és fontos ennek az ábrázolása. Az ebből eredő kérdések, legemlékezetesebb megoldások egy ilyen környezetben, mint a Vajdaság, egyszerűen olyan örök témák, mint a szerelem és a halál más környezetben. Nem mintha a szerelem és a halál nem volna mindenütt örök téma, de nálunk hozzáadódik ez. Erről írni kell. Ha csak lehet, jól kell és igazul kell írni” (Görömbei 1994, 218). Egyvalamiben azonban eltér felfogásban az előzetes elképzelésektől: a magyarok és szerbek (és németek, zsidók, tótok...) regénye a közös sorsot nem hozza közös nevezőre. Mindenkinek megvan a saját szorzója, amivel értékeli az eseményeket. A közös létet egyértelműen magyar szemszögből látatja a szerző. Állásfoglalás ez többféle értelemben is; ismét szembe helyezkedik a jugoszlávság eszméjével, a testvériség-egység gondolatával. Vagy inkább csak nem tartja ezt a fajta eszmerendszert érvényesnek. Az egyenlőség eszméjének túlzásba vitt hangoztatása helyett Gion rámutat, hogy ezek vagyunk (voltunk, leszünk...) mi, és azok ők. Lehetünk jobbak, lehetünk rosszabbak, akár egyenlők is, de nem vagyunk egy test és vér.

Mindezeket figyelembe véve is egyet tudunk érteni Elek Tibor megállapításával, miszerint „a származás, a nemzetiségi hovatarozás Gion műveiben hol meghatározza az egyének cselekedetét, sorsát, hol nem, de az életmű egésze mégiscsak azt a tanulságot közvetíti, hogy az emberség, a kiélezett helyzetekben emberként való helytállás nem származás kérdése” (Elek 2009, 14). Árpás Károly megállapítását viszont már kétségkívül túlzónak érezhetjük: „Gion regényében a nemzetiségi megkülönböztetésnek éppúgy nincs szerepe, mint a vallásosnak vagy a szociálisnak. A szerző szándéka, hogy belássuk: minden mellékes, fontos az emberi érték” (Árpás 2009, 118). Túlzónak találjuk a megállapítást, mert meggyőződésünk szerint ez a bácskai történet másként lett volna elmesélve, ha a szerzője (és főszereplője) nem a magyar, hanem valamely másik, itt élő (vagy élt) nemzet tagja. Máshol lennének a hangsúlyok, és mások lennének a kimondott vagy – a Gionra olyannyira jellemző – magától értődő igazságok a regényben. Hogy a regény(ek) lapjairól vett példával érzékeltessük mondanivalónkat, szerb (esetleg német, zsidó...) szemszögből látva és láttatva a történetet a narrátor (és az ő kezét mozgató szerző) bizonyos, hogy adott helyzetben másként osztja le a lapokat. Márpedig tudjuk, hogy a kártyával ifjú kora óta mesterien bánó Rojtos Gallai István úgy osztotta a lapokat, ahogyan az neki tetszett, vagyis ahogyan a pillanatnyi kedve vagy az érdekei megkívánták. Soha, egyetlen egyszer sem tévedett, vagy remegett meg a keze – cinkelt lapjai segítségével átvette a szerencse, vagy ha úgy tetszik, a sors felett az irányítást. És ha már a történelem úgy forogta ki a kerekét, ahogyan – a magyarok a háborúkban mindig a rossz oldalon álltak, ez közhelyként többször is elhangzik a *Latroknak is játszott* könyveiben –, az író igyekszik legalább a számára oly kedves kisemberek sorsát úgy igazgatni, hogy elégtételt nyerjenek a küzdelmes mindennapjaikban.

Járulékos és szubjektív gondolatként jegyezzük le helyütt, hogy paradox módon az olvasóban éppen ennek a kizárólagosságnak a hatására válik megélhetővé a gondolat, miszerint ahogy nekem, úgy a másoknak is meg lehet a maga érvényes története, amely ugyanolyan érvényes részét képezi az univerzumnak, mint az én történetem – csakhogy az a történet nem az én történetem, nem az én szellemiségemből fakad, nem látom benne az eredetemet és a jövőmet. Adott esetben: nem vagyok jugoszláv, mondja a gioni hős. (Más kérdés, hogy azokat sem hatotta át a jugoszlávság eszméje, akik ezt a kijelentést rajta számon kérik, amint az elkövetkező években ez bebizonyosodik.)

E kitérő után térjünk vissza a *Virágos Katona* keletkezésének idejébe, amikor még a helyi színek létjogosultsága a téma. Világos, hogy a friss levegő után vágyakozó új nemzedék, a „sympósok” miért idegenkedtek a couleur locale-tól: azért, mert ha a couleur locale-ról beszélünk Bácskában, akkor óhatatlanul és mindenek előtt a porral belepott világ színeit kell lefestenünk, amint ezt Kosztolányi óta formálisan is tudjuk: „Az alföldi por, a bácskai por az, amiről eddig még semmit sem hallottam. Pedig az embernek csak két hétig kell pácolódnia ebben a sajátos bácskai atmoszférában, hogy felfedezze ezt a különös elementumot, ezeket a szürke, gégeszárító, tüdőroncsoló, betegítő és áltató szemcséket, melyek esténként szünyoghálónkon döngicsélnek. Ez a por nem hasonlít semmihez sem. Ennek a pornak külön konstrukciója, külön kémiája, sőt külön lélektana van.”² Bácskában óhatatlanul minden poros lesz, és földhöz ragadt – ha nem vigyáz magára, ilyenné válik maga a költő is. A helyi színekkel felvértezve tehát nem lehet magasra emelkedni. Nyilvánvaló, hogy Gion tisztában volt ennek az iszonytató mennyiségű pornak a súlyával.

Annak, hogy a helyi porszíneket ne tagadja meg, de a művet a porból, avagy a regionalizmus béklyóiból kiszabadítsa, meggyőződésünk szerint – egyéb írói technikák mellett – igen fontos eszköz volt Gion Nándor regényeiben az események, személyek, egyáltalán a teljes regénytér ünnepi pompában való gyakori szerepeltetése. Itt idézhetjük a *Kalangya* egykori szerkesztője, Csuka Zoltán szavait, aki egyértelműen megállapítja a *Virágos katonáról*, hogy „ez a regény új korszakot nyit a vajdasági magyar irodalom fejlődésében. A tudatos felemelkedés korszakát. És ezzel végleges kilépést a regionalizmusból” (Csuka 1974, 2007–2009).

A porral belepott ember nem álmodhat nagyot és nem arathat fényes győzelmeket – de ünnep idején minden lehetséges. Az ünnep a legjobb fényében mutatja meg azokat, akik a fénykörébe esnek. Mi több, ez a fénykör nem egy kívülről fakadó forrás (mint a tábor tűz fénye), hanem legbelül tápláljuk és hordozzuk; magyarán, állhat valaki a valóságos fizikai térben közvetlenül mellettem, ő mégis hétköznapi (értsd:

2 Kosztolányi Dezső: *Alföldi por*. Megjelent 1910-ben.

nem mágikus és csodára képes) állapotában fog leledzeni, amennyiben nem érzi sajátjának az ünnepet, és nem fürdik meg annak a fényében. Amikor – és csakis ekkor! – eljön az én napom, akkor ő kevesebb lesz, mint én (vagy mi). Amennyiben ő mégis sajátjának érzi az ünnepünket, akkor megszűnik ő-nek lenni, egy lesz közülünk, és általa csak erősebbek leszünk. Az ünnep tehát nem internacionalista cselekedet, inkább nemzeti felhangokkal teljes, exkluzív, kisajátítható élmény. Ezen mit sem változtat, hogy – amint ezt már leszögeztük – a másiknak is megvan a maga ünnepe. „Én is fölemeltem a poharam. Azt mondják, hogy ez a nap a miénk. Ismét Magyarország vagyunk” (Gion 1997, 27). Ez akkor is így van, ha az olvasó (és a regény szereplői) előtt világos, hogy nem kell ezer évet várni ahhoz, hogy majd valaki más nyelven – szintén nemzeti mércével mérve a „mi” névmás hatósugarát – mondja ki ugyanezt a hálatalt, egyszermind provokatív mondatot. Azért harcolunk egymással amióta világ a világ, hogy egyszer elmondhassuk – és hogy majd egyszer elmondhassuk, hogy egyszer elmondhattuk: ez a nap a miénk (volt).

*

A regionalizmusból nem elég kilépni, abba vissza sem szabad süppedni. Ehhez fenn kell tartani azt a bizonyos, különleges erőteret, amely lehetővé teszi, hogy ne csak a helyileg ható történelmi tények és egyéb realitások határozzák meg a hősök mozgásterét. A történelmi regény alapjául szolgáló ún. valóság mintha díszletként szolgálna Gion Nándor szereplőinek cselekményéhez. A szereplők számos szállal kötődnek a díszlethez, a díszletben mozognak, de a különleges állapotokban meg tudják haladni annak kereteit. Egy regényfolyamban több száz oldalon, majd száz év történetét elmesélve nem könnyű nem meginogni, különösen, amikor az ünnep már nem képes ellátni a fentiekben leírt feladatát. Mire megírja a *Latrok-nak is játszott* tetralógia záró könyvét, Gion Nándor a személyes életben elveszíti pozícióit és otthonát, a regényben elveszíti Török Ádámot. Elmúlt az aranykor igézete, elmúlt az áhítat ideje – az *Aranyat talált* címet viselő regényben a szereplők immár nem emelik a szürke ég felé arcukat, és nem énekelnek zsoltárokat részeg áhítatban. Hanem cinikusak, józanok, spílernek. Aki még színben van a szereplők közül, alig változott, de már egy megváltozott világ megváltozott törvényszerűségei közepette kell helyt állnia. A szerző továbbra sem mond le abbéli szándékáról (kötelességének érzi talán?), hogy hősei útját egyengesse. De mintha már ő sem odafönről várná a megoldást; lehajol, és alantásnak mondott műfajok eszköztárát felhasználva igyekszik megoldani a feladatot. A valóságos superhőssé váló Rojtos Gallai Istvánt győzelemre juttatni titkos ügynökökkel és fejedelmekkel szemben (eszközei: egy kis ravaszság sunyisággal vegyítve, a szép beszéde [„az ördöggel is szót lehet érteni”], az a bizonyos pakli cinkelt kártya, szükség esetén lőfegyver), szövevényes (egyesek így mondanák: regénybe illő) ármányok és nemzetközi diplomáciai botrányok viharában. Azt, hogy a szerző viszonyulása nem elutasító az alantás műfajok iránt, kitűnik, amikor az idősödő Gion így emlékezik vissza gyermekkora meghatározó olvasmányélményeire: „Amikor megtanultam olvasni, akkor már mindjárt nagyon szerettem olvasni. Szenttamáson akkor még könyvtár nem volt, könyv kevés volt, magyar könyv pláne kevés volt. Poros padlásokon találtam könyveket. Ezek ponyvák voltak. A ponyvák kaptak rá igazán az olvasásra. Nagyon rossz regények voltak ezek, de például Sobri Jóskát, az úri haramiát még most se felejttem. Kis, zöld füzetekben volt, folytatásokban kinyomva, és ez nagyon tetszett nekem. S örülök, hogy végigolvastam, többször végigolvastam. Egyszerűen végigolvastam azért, mert ezek nem voltak unalmas olvasmányok. Azután lett könyvtár is Szenttamáson, azután elkerültem Szabadkára, ahol már komoly könyvtár volt, és hát igényesebb irodalmat kezdtem olvasni. És akkor már kezdtem helyére tenni a könyveket értékük szerint, megéreztem már, hogy mi az igényes irodalom, és mi az, ami nem. A krimiknél is kezdetben mindent elolvastam, azért, mert a legtöbbje izgalmas volt, amíg rá nem jöttem, hogy van körülbelül a világon három-négy olyan jó krimiíró, akik nem unalmas könyveket írnak, és igényesen írják. A magam részéről – és a magam részére! – továbbra is megtartottam azt a tanulságot, és erre mindig emlékeztetem magam írás közben is, amikor én írok, hogy próbáljak nem kimit írni, de próbáljak nem unalmasan írni.”³

Mindezzel együtt sem állítjuk, hogy a tetralógia utolsó regénye egészében ponyva volna, azt azonban igen,

3 Gion Nándor nyilatkozott a Magyar Operatőrök Társaságának a Márai-díjasokat bemutató sorozatban. Rendező: Havas Péter.

hogy nagy mértékben tartalmaz ilyen, vagyis ponyvaszerű elemeket. Mindez nyilvánvalóan nyomot hagy egy regényen, amennyiben az család- és történelmi előtagokat visel. Megváltoztak a szabályok, az eddig ismert olvasási kódok helyett merőben másokkal válik fenntarthatóvá a mű befogadása, és ez az olvasót választás elé állítja. Vagy elfogadjuk a menet közben megejtett szabálmódosítást, vagy érvénytelenítjük a regényt, például így: „Az elevenség és a mívésség itt kocsonyává dermed, rémület csupán az olvasót lepi meg, hogyan válik le fokozatosan egy széppróza az anyagáról, és cirkuszi plakátként rojtólódva megcsúfolja az igazi Gion Nándor-i epikát. Azt is kérdezhetnénk, őszintén mérlegre téve a fajsúlytalanná váló tetralógia végét, kiérzik-e a romlott tojásokból készült rántottából az egyetlen friss tojás íze. Valószínű, hogy sok romlatlan tojás íze sem. Az egész életmű pontos elemzése mutathatná ki, hol és mikor kezdődött a népmeseien finom tónusok első mutálása. Vagy már eleve volt valami romlékony és esendő ebben az oly ígéretes mesevilágban” (Sántha 2007).

Véleményünk szerint egyébként a ponyvára kitett regény működik, legfeljebb a *Virágos Katonával* nehéz összeolvasni. Ilyenkor mondjuk, hogy a szerző szétfeszítette a keretet?

*

Kétségtől nem egy rangos díj elnyerése az irodalmi munkásság legfőbb célja és a szerző szakmai nagyságának fokmérője – egy, a közösség által megbecsült díj odaítélése mégis nagyban elősegítheti az író munkásságának elfogadását a közösségi oltáron. Egyféle védettséget ad az elismerés, egyebek mellett felment a dilettantizmus vádjá alól. Ma úgy látjuk, Giornak mintha esélye sem lett volna ennek a védettségnek a megszerzésére.

Az eddig már jelzettekén túl akadnak egyéb tényezők, amik mind-mind megnehezítik az elfogadást. A hepajról mint az ünneplés legprofánabb megnyilvánulási formájáról (ennek lényege egy szeszital-gyártó szlogenjével is leírható „Minden nap lehet ünnep, különleges alkalom. Elég, ha együtt vagyunk és van mivel koccintani!”) vagy Gion Nándor regényeinek szigorú férfiközpontúságáról bizonyára bővebben is érdemes lenne értekezni. Téma lehet a kegyetlenség látszólag öncélú ábrázolása egyes regényekben, ezek megértéséhez talán a *Gépnaranacs (Mechanikus narancs)* terjedelmes szakirodalmi rejteti a kulcsot. Vagy itt van a külcsín kiemelt szerepe, ami a kortárs prózában is meghatározó, ámde Giornál persze ez is máshogy van. Korszerűtlen külsőleg is; amikor a kopott jeans divata dívik, Giornál a szép és rendezett (ünneplő) viselet jelentősége elvitathatatlan. Különösen a *Virágos katonában* és annak folytatásaiban a környezettel szembeni lázadás inkább az elveszett múlt felvállalásában nyilvánul meg, mintsem a modernség, mint stigma felmutatásában. Ezzel az ünnepléssel, a vasalt ünneplővel áll szemben a káosz az a foka, ami a végtelenségig elhanyagolt Székács-tanyán fogadja a mezőőrt, ahol az újszülöttet majdnem megessi a disznó. Rézi kommentárja: „A hanyag, elpiszkolódott emberekkel mindenféle borzalmas dolgok megtörténhetnek” (Gion 1997, 67). Abban a világban, amelyre Gion emlékezik, mindennek megvan, meg kellett, hogy legyen a helye és az ideje. Amennyiben zavar keletkezik ebben a rendben, az egyenesen az ünnepi létérzés alapjait (és a gyomrot) forgatja fel. „Sokszor részt vettem már disznóölésben, a disznótorok ünnepek voltak, de most kis híján elhántam magam” (Gion 1997, 63).

Gion mint író számára az egész világ egy szürke, szétfolyó massa, amely tele van fájdalommal és gyalázzal (hol a történelem folyásának következtében, hol az egyén, illetve a közösségek gyarlósága miatt). Ebbe a sivár, fénytelen közegben próbál az író rendelkezésére álló módszerekkel lelket csiholni, hogy legalább átmenetileg, pillanatokra régi fényében tűnjön fel, szép legyen és méltóságteljes. Az elveszett aranykor értékrendszerét próbálják Gion hősei feltámasztani, ki fondorlattal, ki erőnek erejével, ki pedig olyan tartással, amely az ősök szellemét idézi. Rendnek kell lennie tehát a világban, és a rendcsinálás kiemelten fontos motívumának a jelentőségét mutatja az is, hogy amikor Rojtos Gallai István a vesztőhelyre készül, utolsó szavaival arra inti szerető feleségét, Rézit, nagyon figyeljen majd oda, hogy az immár elhunyt falubélijük, Tökös háza előtt mindig rend legyen, és mindig legyen, aki eltakarítja a havat.

Gion hisz abban, hogy ha ki vannak mondva a dolgok, az csak segíthet a tisztán látás és a tiszta élet meg alapozásában. Most sincs elhallgatva semmi, és elhangzik, hogy kik tudnak rendet teremteni, és kik azok,

akik még hatalmi pozícióban sem képesek erre. A rámutatásnak ez az egyedi, direkt módja, bár nem mindig szalonképes (lásd a magyarországi értelmiségi körök szembesítését azok ún. zsidózási hajlamával, aminek leírását a *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című naplóregényben olvashatjuk), mégis fontos építőkőve a gioni életműnek. Ezekről az építőkövekről a szakírók mintha tudomást sem vennének; elsiklanak felettük, vagy mint zavaró tényezőt, odébb rúgják. Érthető módon. Nem kell, példának okáért, amerikai (vagy bácskai) pszichóvá lennünk ahhoz, hogy helyén kezeljük a kegyetlenség naturalisztikus ábrázolását egy regény lapjain. A nemzeti alapon történő különbségtétel, a saját csapat játékosának glorifikálása, az ellenfél anyázásoktól sem mentes becsmérése azonban olyan megnyilvánulások, amelyek nehezen emészthetőek a civilizált lét magasabb lépcsőfokaira felkapaszkodott ember számára. Ezek a megnyilvánulások azonban jelen vannak, és nem mellékesen vannak jelen, végül már a retorikai és valószínűs, fizikai szinten történő pofonváltások dinamikája mozdítja előre a regény cselekményszálát. Ezt is helyén kellene hát tudni kezelni a regények olvasása közben.

Laikus olvasóként eleve adott a választás lehetősége, miszerint elfogadom a kezemben tartott szöveget, vagy eltartom azt magamtól. De mi a helyzet a hivatalos szinteken? Hivatalos szinten történő elismerés nélkül jellemzően akkor van kanonizálódás, ha létezik egy, a mainstreammel párhuzamosan létező, markáns, saját névvel és arculattal bíró szubkultúra, amely a sajátjának fogadja el az adott művet, hogy aztán idővel, közösen megtérjenek a befogadó kánon kebelére. Gion, mint erről már volt szó, mindenképp és főleg senkihez, így egy ellenzéki mozgalomhoz sem tartozott. Nehezen írható körül az ő pozíciója a rendszerben, lévén ezt a rendszert sok tekintetben kiszolgálta, máskor alapjaiban kérdőjelezte meg a létezését. Itt említünk meg egy további lehetséges okot, ami az aktuálisan erős szubkultúrában (olvasd: symposionista csoport) való feloldódástól elzárta Gion Nándor könyveit, különösen a tetralógia tekintetében. Az ünnep és így a regény sem internacionalista cselekedet Gion Nándor olvasatában. Mi több, népies felhangokkal teljes – szemben, ugye, az urbánus vonallal, vagyis itt már eleve zárulnak a befogadás ajtóit. A művelődésszervező,ínházigazgató, rádiós főszerkesztő Gion ismerte a tanácsstermek világát, ahol az esetlegesen felmerülő problémák esetén megegyezésre törekednek a kerekasztal-beszélgetés résztvevői. Regényének hőseit azonban jobban szerette olyannak látni és láttatni, akiknek a keze eljár konfliktus esetén, mint egy falusi lakodalom, táncház vagy egyéb hepaj esetén, ahol a jelenlévők nem mondják azt, hogy „hallgattassék meg a másik fél is!”, és nem ismerik el, hogy a bicskanyitogatás barbár cselekedet, amely sehová sem vezet. A népi kultúra, zene és tánc jó példái ennek a virtussal teli életfelfogásnak. A népi előadók által szervezett színpadon, ahol szintén a lét sűrítményét látjuk megnyilvánulni, a férfi és a női szerepek adóttak, a hierarchikus viszonyok egyértelműek, a virtus alapvetés, amiként az ünneplő ruha is, a fokos vagy bottánc pedig a produkció fénypontja. Itt nincs eleve kiemelt jelentősége a humánumnak és a megértésnek; ezen a színpadon vagyok én, és az én helyzetem (szegény vagyok, rab vagyok, szerelmes vagyok...), valamint a helyzetemből fakadó érdekeim. Az érdekeimnek dicsőség érvényt szerezni akkor is, ha a saját boldogulásomhoz vezető út a másik kárára van. Sok szempontból ugyanez az életfelfogás elevenedik meg előttünk Gion Nándor regényeiben.

Az ünnepi létszituáció átélése közben az urbánusként jellemezhető ember is népies eredetű áldozatokat tesz. A regényíró, akinek az ünnepi létszituáció egyik fontos szövegformáló eszköze, elfogadja a hagyományon alapuló normákat, reflexeket, a városi ember lázadásával sok mindenben megegyező, de attól mégis lényegében különböző virtust. A gioni hős egy olyan romantikusan ábrázolt, erős, megnyerő figura (a szerencse fia), hogy már-már Rejtő Jenő sokszor szent és mámoros együgyűségükben is mindenképp felett álló figuráihoz hasonlítható – azért sem áalljuk e példát felhozni, mert már szóltunk a ponyva-irodalom meghatározó jelenlétéről Gion Nándor írói világban.

Amikor a regényíró a népi virtus elemeit elegyíti a történelmi törvényszerűségek és tények garmadájával, akkor egy olyan életmű jön létre, amely sok szempontból pengeélen táncol mind a szavahihetőség, mind a jó ízlés mércéjével mérve.

Természetesen nem tudhatjuk, de ha már egyszer megkockáztattuk – más, érvényes válasz hiányában – a nehezen bizonyítható feltételezést, miszerint a gioni életmű oly mértékben rendhagyó, avagy szélsőséges, hogy a cenzor zavarában elfordítja tekintetét az igazán neuralgikus pontjairól, akkor most ugyanezt még

egyszer felvetjük, ellentétes előjellel. Lehet, hogy nemcsak felelősségre vonni, de végérvényesen elismerni sem lehet Giont?

A lehetséges válaszok között szerepel az is, hogy a döntéshozók – éppen a nemzeti alapon meghatározott, a virtusból fakadó konfliktushelyzetek és ezekhez kötődően néhány ordenáré kijelentés miatt nem mertek hozzájárulni a gioni életműhöz mint jelenséghez? Gondoljunk csak bele, hogy mi történne, ha egy, a régió belüli együttélés lehetőségeit vizsgáló és szorgalmazó bizottság tagja belelapozna Gion regényeibe – vajon mit találna ott? Mindenféle szép dolgok, nemes cselekedetek és a pilinckézés naturalisztikus leírása mellett nagy számban előforduló sovén kijelentéseket, a bácskai magyarsággal együtt élő, a történelem folyamán megannyiszor ellenséggé avanszált szerb nép rovására elkövetett gyalázkodásokat. Hány olyan mondatot lehetne idézni Giontól, amely egy ilyen helyzetben mint a gyűlöletbeszéd csimborasszója kivenné a biztosítékot egy demokratikus légkörű tárgyaláson? Lássuk be, a mindez csak irodalom... kezdetű eszme-futtatást hallgatva senki sem csapna a homlokára, hogy ja, vagy úgy!; bizony, kínos lenne elmagyarázni, miért emeltük rangos állami kitüntetés (egy Kossuth-díj...?) odaadományozása által mintegy piedesztálra, azaz miért érvényesítettük sajátunkként ezt az életművet. Így hát az ostor – megint csak – visszacsap; a szerző még a fentebb taglalt Joáb-ügy idején szögezte le, hogy a cenzorok, úgy látszik, megtanulták a leckét, és rájöttek, hogy jobb, ha övele nem kötözködnek. Nos, ez fordítva is így lehet: jobban járunk, ha ezt a Giont nem piszkáljuk, vélekedhettek az ítések, akiknek lehetőségük lett volna őt kitüntetni.

Kiadások

- Gion Nándor. 2008. Kétéltűek a barlangban. In *Börtönről álmodom mostanában*. (Életmű/2.) Budapest: Noran Kiadó.
- Gion Nándor. 2008. Testvérem, Joáb. In *Börtönről álmodom mostanában*. (Életmű/2.) Budapest: Noran Kiadó.
- Gion Nándor. 2008. Börtönről álmodom mostanában. In *Börtönről álmodom mostanában*. (Életmű/2.) Budapest: Noran Kiadó.
- Gion Nándor. 2008. Véres patkányirtás idomított görényekkel. In Árpás Károly: *Az építő-teremtő ember. Adalékok Gion Nándor életművének vizsgálatához*. 299–385. Szeged: Bába Kiadó.
- Gion Nándor. 2008. Aranyosról, illetve kettős szerelmeimről. In Árpás Károly: *Az építő-teremtő ember. Adalékok Gion Nándor életművének vizsgálatához*. 385–388. Szeged: Bába Kiadó.
- Gion Nándor. 1976. Virágos Katona. In *Latroknak is játszott*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Gion Nándor. 1976. Rózsaméz. In *Latroknak is játszott*. Újvidék: Forum Könyvkiadó
- Gion Nándor. 1997. *Ez a nap a miénk*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gion Nándor. 2007. Aranyat talált. In *Latroknak is játszott*. (Életmű/1.) Budapest: Noran Kiadó.

Irodalom

- Árpás Károly. 2008. *Az építő-teremtő ember. Adalékok Gion Nándor életművének vizsgálatához*. Szeged: Bába Kiadó.
- Elek Tibor. 2007. „...csak nézett ránk és hallgatózott”. Gion Nándor. In *Fényben és árnyékban. Darabokra szaggatott magyar irodalom*. 183–208. Pozsony: Kalligram.
- Füzi László. 1998. „Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”. Gion Nándorral beszélget Füzi László. *Forrás* 11: 5–16
- Gerold László. 2009. *Gion Nándor*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Görömbei András. 1994. „Kimeríthetetlen forrás”. Válaszol Gion Nándor. In *Kérdések és válaszok*. 202–220. Lakitelek.
- Görömbei András. 2001. *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000)*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Horváth Futó Hargita. 2007. „Ahol mindenkinek megvolt a maga története”. Gion Nándor családtörténe-

- te. In *konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok*, szerk. Csányi Erzsébet. 163–177. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.
- Olasz Sándor. 1998. A történetmondás öröme: A Virágos Katona és a mágikus realista regény. *Forrás* 11. <http://www.forrasfolyoirat.hu/9811/olasz.html> (2016. okt. 21.)
- Sántha József. 2007. Hol volt, hol nem – Gion Nándor: *Latroknak is játszott* (könyv). *Magyar Narancs* 31. http://magyarnarancs.hu/zene2/hol_volt_hol_nem_-_gion_nandor_latroknak_is_jatszott_konyv-67469 (2016. okt. 21.)

Kecskés Ildikó

INTERTEXTUÁLIS ALAKZATOK, EKVIVALENCIA, IDEGENSÉG

Végel László Neoplanta című városregényének szerb fordítása

Bevezető

Dolgozatom Végel László 2013-ban megjelent *Neoplanta avagy az Ígéret Földje* című, városregény paratextussal jelölt, szerb nyelvre is lefordított regényét elemzi a fordítói megoldások, műveletek szemszögéből. A regényt Vickó Árpád, a magyar irodalom egyik jeles szerb fordítója ültette át szerb nyelvre. A szerb fordítás *Neoplanta ili Obećana zemlja* címmel jelent meg 2014-ben.

Bármely könyv, amelyet eredetileg nem a mi anyanyelvünkön írtak, fordítással jut el hozzánk. A lefordított művek új kulturális közegbe kerülnek. A fordító a közvetítő szerepét játssza; a más nyelvre való fordítás az értelmezésnek egy módja, ezáltal újraértelmezés is.

Végel László szavaival élve: „A fordítás Európa legfontosabb nyelve.” A kutatás a földrajzi nevek (személynevek, intézménynevek, utcanévek) fordításával, az alaki és tartalmi tükrözésekkel, a kihagyott és betoldott szövegrészekkel, a fordító által alkalmazott jó megoldásokkal foglalkozik. Az elemzés kitér a frazeológia fordításának és az intertextuális vonatkozások kérdéskörére is. Megállapításaimat példákkal is illusztrálok.

A regény színhelye a vajdasági Újvidék, egy multikulturális közeg, amelynek helyi színei jól érzékelhetőek a regényben, az elemzés célja bemutatni azt is, hogy a fordítás mennyire tudja visszaadni ezt a szerb olvasóinak.

Fordítás – fordíthatóság – fordíthatatlanság – fordításkritika

A fordítás során a fordító dekódolja az olvasott szöveget, majd ismét kóddá alakítja. „Egy adott nyelven leírt nyelven kívüli tartalmat megpróbál egy másik nyelven leírni úgy, hogy – ha már egyszer kihámozta a nyelven kívüli tartalmat – akkor többé nem törődik a tartalom leírásához használt eredeti eszközökkel, csak azzal, hogy a célnyelv eszközeivel egy lehetőleg hasonló tartalomkifejezést hozzon létre” (Antal 1975, 25).

Ahhoz, hogy valaki jó fordítónak számítsa, nem elegendő magát a célnyelvet ismernie; ismernie kell a célnyelv kultúráját, az adott szöveg szerzőjének opusát, illetve a fordítástechnikai ismeretek birtokában kell lennie. A sikeres fordításnak feltétele, „hogy a fordító mind az eredeti szöveg kulturális kontextusát világosan lássa, mind pedig azt a kulturális közeget, amelynek fordítását szánja” (Rudaš 2013, 41). A fordító a „legegyszerűbb mondat fordításakor is bonyolult műveletsort végez. Azon kívül, hogy a forrásnyelvi lexikai egységeket célnyelviekkel helyettesíti, átrendezi a mondat szerkezetét, megváltoztatja a szórendet, a forrásnyelvi mondat egyes elemeit kihagyja, olyan elemeket tesz be a célnyelvi mondatba, melyek az eredetiben nem szerepelnek stb.” (Klaudy 2009, 17). A fordítás kulturális dimenzióival „egyre több kutató foglalkozik, egyes szakemberek szerint a nyelvek szókészletében, grammatikai rendszerében és két közösség kultúrájában olyan eltérések mutatkozhatnak, amelyek következtében a fordítás megvalósíthatatlan, hiszen a másik kultúrát ténylegesen sem nyelvi, sem szemiotikai szinten nem tudjuk tökéletesen megismerni. A kultúrák közötti közvetítés hívei viszont a valóság minden részlete lefordítható, mert egy nyelv szókincse különféle módszerekkel (tükörfordítással, jövevényszavakkal, neologizmusokkal, jelentésátvitellel stb.) folyamatosan bővíthető” (Simigné 2011, 16).

Amennyiben a fordíthatóság–fordíthatatlanság problémáját John Catford nyomán közelítjük meg, akkor

a következőket vonhatjuk le: „amennyiben lexikai hiány jelentkezik a célnyelvben, nyelvi fordíthatatlanságról, ha pedig egy adott kulturális fogalomnak vagy gyakorlatnak nincs ekvivalense a célnyelvben, akkor kulturális fordíthatatlanságról beszélhetünk” (Catford 1965, 99). A nem irodalmi alkotások, szakszövegek „pontos fordítása különösebb nehézség nélkül elvégezhető. Az irodalmi alkotásnak viszont nem csak egy jelentése van, hiszen magában hordoz életszemléletet, néha évezredek kultúráját, érzéseket, aszociációkat, versek esetében rímeket, formákat, amelyek együttesen adják meg az eredeti szöveg »jelentését«” (Bognár 2011, 2).

A fordításkritika, ahogy a nevében is áll, minősíti a fordítást. A fordításkritika elsősorban az eredeti szöveg másik nyelvi változatának érthetőségével, olvashatóságával, a fordítás célnyelvi kultúrában való recepciójával foglalkozik. Azt azonban, hogy egy szöveg jó-e vagy rossz, nem egyszerű eldönteni. Minden fordításban vannak jó és kevésbé jó megoldások. Az a fontos, hogy a kettő közül melyik van túlsúlyban: „Mint ahogyan fordítás szavunk is kétértelmű fogalom (jelenti egyrészt a folyamatot, a fordítás tevékenységét, másrészt viszont a folyamat során létrehozott végterméket), a fordítás kritikájának is több dimenziója van, értékelnie kell a fordító teljesítményét és magát a célnyelvi szöveget is” (Andrić 2013, 19). A fordításkritikának tehát a mű minden mozzanatára ki kell terjednie.

A fordításkritika legalapvetőbb csoportosítása a szakfordítás-kritika és a műfordítás-kritika. Míg az előbbi a terminológiai kérdésekkel foglalkozik, addig az utóbbi teljesen a célszövegre, a célközönségre összpontosít. „Itt a hatáskelés mértékének megállapítása, a hangulat megteremtésének és közvetítésének a felmérése a cél. (...) Nem létezik egy »önelvű rendszer«, nincsenek »elvi fogódzók«, amelyekre a vizsgálódó kritikus támaszkodhatna.” (Andrić 2013, 21). Itt tehát egy jóval szubjektívebb véleményalkotásról van szó. A fordításkritika „értékkritériumok elmélete, amely megszabja a fordítókkal és a fordításokkal mint késztermékekkel szemben támasztott kritériumokat” (Papp 2001, 11). Akkor beszélhetünk jó fordításról, ha a „más nyelven újjászülető mű önálló műként megállja helyét a célnyelv irodalmában, mégis hű marad az eredeti műhöz, és annak üzenetét közvetíti a más nyelvű olvasó felé” (Bognár 2011, 1).

A fordítás „összetett mivoltából következik, hogy nincsenek kodifikált szabályai. Ha ezek a szabályok léteznének, akkor azok elsajátítása után bárki bármikor bármit lefordíthatna” (Albert 2003, 18).

Intertextuális vonatkozások

Elemzett regényünk a városregények közé tartozik, mely a kortárs irodalom kedvelt műfaja. E „hibrid” műfaj segítségével megismerjük a várost mint olyat és az egyéni mikrovilágokat is, melyek rálátást nyitnak egy nagyobb, általánosabb helyzetre.

A mű kapcsolatba hozható Végel 1993-ban megjelent *Újvidéki trilógia* című regényhármásával (*Egy makró emlékirata; Áttüntetések; Eckhart gyűrüje*). E négy regénynek az az érdekessége, hogy míg más regénysorozatokat a tartalom, a szüzsé köt össze, itt szó sincs ilyesmiről. E regényeket először is a helyszín (értsd: Újvidék), illetve a benne élő kisebbségi ember identitásvesztése vagy -keresése köti össze. Újvidéket mint várost, mint teret, tipikus helyeivel: a központtal, a Dornstädter cukrászdával, a Futaki utcával teszi elérhetővé számunkra.

Fordítói műveletek Végel László *Neoplanta avagy az Ígéret földje* című városregényének szerb fordításában

A fordító döntéseit „bizonyos fordítói módszerek mintái szerint vizsgálhatjuk, amelyek kellő elvonatkoztatás árán egyszerűek, műveletiek, és hogy úgy mondjuk, emberre szabottak: átveszek-e valamit többé-kevésbé változatlanul (alaki tükrözés), elhagyok-e valamit, amire a célnyelvben nincs szükség (implicitás), vagy kiépítek valamely a célnyelvben kötelező jegyet, információt (explicitás), átstrukturálok a szöveget (transzportálás), az eredetitől eltérő fogalmi jegyeket emelek ki a jelölt valóságelemből (modulálás) stb.” (Papp 1982, 1042).

Magyar–szerb viszonylatban a szó szerinti megfeleltetés gyakori, ám bizonyos esetekben tartalmi átváltási műveleteket kell alkalmaznunk. Dolgozatomban a következő fordítói műveleteket vizsgálom: a regényben

előforduló frazeologizmusokat, a tulajdonnevek, földrajzi nevek, intézmény- és utcanevek használatát, kihagyott és betoldott szövegrészeket, jelentéskülönbségeket, szerkezeti eltéréseket, mondatok felbontását és összevonását.

Reáliák: a frazeologizmusok

A fordítónak egy idegen kultúrát kell feltérképeznie. Közelebb kell hoznia az idegen elemeket az olvasóhoz, hogy az megértse ezt az idegenséget: „A regény kultúraspecifikumokkal teli világa, tulajdonnevei és reáliái nemzeti sajátosságokat, kort és hangulatot idéző ereje nem könnyű feladat elé állítja a fordítót” (Horváth-Hózsza 2013, 75).

A reáliák azon jeltárgyak (ételek, italok, ruhák, pénznemek stb.) és kultúrával kapcsolatos elemek (szókások, megszólítások, ünnepek, nevek, történelmi események stb.) összessége, amelyek egy-egy kultúrára jellemzőek, és egy másik kultúra számára ismeretlen fogalmak. A kulturális reáliák olyan „mentális, érzelmi, társadalmi stb. sémák, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak” (Rudaš 2013, 43). Ha az adott reáliának a műben nincs különösebb funkciója, kihagyást vagy általánosító fordítást alkalmazunk. Ha viszont van funkciója a szövegben, akkor körülírást, magyarázó betoldást vagy teljes átalakítást alkalmazunk. Szergej Vlahov és Szider Florin három nagy csoportra osztja a reáliákat: földrajzi, néprajzi és társadalmi-politikai reáliákra. Reáliának tekinthető az „állandósult kifejezések egy része is, emiatt fordításuk során a fordító nem a szavak, hanem a kép vagy a gondolat szintjén igyekszik megtalálni az ekvivalenciát” (Horváth-Hózsza 2013, 78).

„A frazeologizmusok (szólások, szóláshasonlatok, közmondások, szállóigék, udvariassági, káromkodási formulák, nemzetekre, foglalkozásokra, állatokra, természeti jelenségekre vonatkozó nyelvi sztereotípiák stb.) a mindenkori korok, világok, értékek interpretációjaként is felfoghatók, a művelődéstörténeti értékek, a magas- és mélykultúra leggazdagabb tárházai” (Ispánovics 2013, 29). Ha a célnyelvben nem áll rendelkezésünkre ekvivalencia az állandósult beszédfordulatokra, akkor a fordítók általában a teljes átalakítás műveletéhez folyamodnak, aminek az a hátulütője, hogy sok esetben az eredetiből elvész a többlettérték.

Íme néhány példa a regényben megjelenő állandósult szókapcsolatokra:

Árgus szemmel figyelte – Plašio se
 Nem oda Buda! – Ali o tome nema ni govora!
 Móresre tanítani – Naučiti ih pameti
 Hímeztem-hámoztam – Okolišao sam i vrdao
 Párját ritkító – Do sada neviđena
 Fúrta az oldalamat – Zanimalo je me
 Szöveget ütött a fejemben – U glavi su mi sinule te relacije
 Madarat lehetett velem fogatni – Bio sam presrećan
 Úgy istenigazából – Onako, do balčaka
 Felvitte az isten a dolgát – Digla je nos i niko ne može s njom izaći na kraj
 Mérget merek/mertem volna venni rá – Mogu da se opkladim u bilo šta; bio sam stopostotno ubeđen
 Jobblétre szenderül – Ode na onaj svet
 Elpatkoljon – Da zakovrne očima
 Nyomós ok – Debele razloge
 Fél füllel hallgatta – Nije ga slušao
 Mellelnek szegezte a kérdést – Postavio mi je jedno neočekivano pitanje
 Lelkemre kötötte – Upozoravala me
 Fél kézzel elbántak velük – Njih su kao od šale sređivali
 Lett volna nemulass – Druge bi se pesme sad pevale
 Megmutatja ki a legény – Da se vidi da je delija na svom mestu

Nyert ügyem van – Na konju sam
Talpig felfegyverkezni – Naoružati se do zuba
Kivert a hideg verejték – Oblio me hladan znoj
Rájuk se hederített – Boleo je uvo za njih
Időmilliomos – Ima vremena
Ne lógasd az orrod! – Ne tuguj uzalud!

A szókapcsolatok szó szerinti fordítása:

Két tűz között – Između dve vatre
A falnak is füle van – I zidovi imaju uši
Ujjal mutogatni ránk – Pokazivati prstom na nas

A frazeológia körébe tartozik a szóláshasonlat, amely két különböző, de egymással bizonyos pontban érintkező fogalom egymás mellé állítása a célból, hogy az egyiket vele nyomatékosítsuk, szemléltessük. A növény- és állatvilág gyakran szolgál az ember számára példaként, amihez mérni, hasonlítani tudja magát. A regényben megjelenő hasonlatok szinte mindegyike az állatvilághoz köthető:

Mint a béka a moslékban – Kao žaba do pomije
Vigyorgott, akár egy bájgúnár – Zadovoljno se iskezio, ličio je na nadutog, uobraženog gusana
Menekültek, mint a nyulak – Bežali su kao zečevi
Szidják/szidjuk Titót mint a bokrot – Grde Tita, blate ga; I pritom psujemo Tita, grdimo ga na sva usta
Hallgatnak, mint a csukák – Čute kao riba
Mint a véregek – Kao psi
Mint a pinty – Kao ptica

Láthatjuk, hogy ezeket a hasonlatokat a fordítás is hasonlóan tudta visszaadni, viszont az utolsó háromban a csukát, a vérebet és a pintyet a fordító általánosabb alakban, halnak, kutyának és madárnak fordítja.

Nevek hálójában

A név „mibenléte és fordíthatósága nemcsak a névtannak, nyelvészetnek és bölcséletnek, de a fordításelméletnek is kiemelt kérdése. Sokan gondolják úgy, minden név közül a legkevésbé összetettek a személynevek” (Jeney 2009, 418). Az elemzett fordítás bővelkedik földrajzi nevekben és személynevekben is, de ez nem okozott különösebb gondot a fordítónak, lévén, hogy a regény helyszíne Újvidék, sok benne a szerb szereplő, utca- és intézménynév.

Fiktív személynevek

A tulajdonnevek elsőrendű funkciója az egyénítés, emellett sajátos jelentéstartalommal is rendelkeznek: „Az egyes karakterek neve mint kulturális kódok, szélesebb lehetőséget biztosítanak a műalkotás értelmezéshez” (Rudaš 2013, 47). Fordításkor egyes esetekben lefordítjuk őket, más esetekben alakilag változatlanok maradnak.

A regényben szerb, illetve magyar személynevek is szerepelnek, a szerbeken a fordító nem változtat: Lazo Pavletić – Lazo Pavletić; Šuković – Šuković; Grgić Marija – Marija Grgić. A szláv eredetű nevek azt sugallják, hogy a magyar szövegben megvan a funkciójuk, hisz „a nem honosított tulajdonnevek az idegenség felé való nyitottságot” (Horváth-Hózsá 2013, 84), a multikulturalizmust, az adott hely szellemét hangsúlyozzák. Ez a szerb olvasó számára nem nyújt többletet.

A magyar és német tulajdonnevek szerb alakjai: Sólyom Alajos – Alajoš Šoljom; Török Miklós – Mikloš

Terek; Zsuzsa – Žuža; Meiner kisasszony – gospođica Majner; Tölgyesi Aranka – Telđeši Aranka; Brunner Hilda – Hilda Bruner; Tannhauser – Gregor Tanhojzer; Gregor Lantos Ödön – Edvin Lantoš; Oswald Ottó – Oto Oswald; Novák János – Janoš Novak. Láthatjuk, hogy a magyar neveket a fordító nem változtatja meg, a szerb helyesírásnak megfelelően írja át őket. Teljes név esetén a szerb konvenció szerint a keresztnév kerül előre.

Bujdosó Döme – Demeter Begun. A Döme magyar eredetű férfinév, a Dömötör önállósult, becézett változata. Mivel e névnek nincs szerb változata, ezért a fordító a legközelebb álló, a Dömötör szerb megfelelőjét választotta. Mivel a Bujdosó nem a karakter igazi vezetékneve, hanem egy állandó jelzője, ezért a fordító ennek jelentését lefordítja szerbre.

Bármennyire is hétköznapiaknak tűnnek ezek a nevek, akad köztük olyan is, amely jelentése alapján beszélő névnek is tekinthető: „A beszélő nevek egy mélyebb, mögöttes jelentéstartalmat hoznak felszínre. Általában az adott személy külső vagy belső tulajdonságait írják le” (Szabics 1989, 176). Például az Alajos név jelentése egész és bölcs, a sólyom madarat pedig a magyarok Isten és a Nap madarának, nemzeti azonosságuk legalapvetőbb szimbólumának tekintették. A magyar olvasónak információt szolgáltat, de a szerb fordításban veszít az értékéből.

Történelmi személynevek

A személynevek egy külön csoportját alkotják a történelmi személynevek. Mivel valós emberekről van szó, ezeken nem változtat(hat) a fordító: Savoyai Jenő – Eugen Savojski; Lenin – Lenjin; Sztálin – Staljin; Horthy Miklós – Mikloš Horti; Tito – Tito; Mária Terézia – Marija Terezija; Lipót császár – Car Leopold; Péter király – kralj Petra.

Érdekes, hogy míg a magyar szövegben Ferenc József egyformán, Ferenc József és Ferenc Jóska alakban is megjelenik, addig a fordításban inkább csak Franja Josifként.

A magyar nyelv a nevekhez kapcsolódó titulusokat a név után teszi, a szerb viszont a nevek elé: Lipót császár – Car Leopold; Wehrmacht-katonák – vojnici Vermahta; Péter király – kralj Petar.

Köznevek

A magyarban és a szerbben is a kommunista szónak van egy pejoratívabb alakja, ez pedig a komcsi – komunjara. Érdekes viszont, hogy a magyar szövegben a bolsevik szó bolsi alakban is megjelenik, de a szerbben csak bolševljikként.

A magyar szövegben megjelenik a pópa, ami az áldozópap neve az ortodox egyházakban. A fordító ezt a kifejezést meghagyhatta volna a fordításban is, ehelyett a sveštenik szóra cserélte.

Ugyan a szerbben a csaj szlengnek van ekvivalense (riba, mačka), a fordító azonban nem ezeket, hanem a köznyelvi formát, a devojkát alkalmazta, ezáltal e szó a fordításban veszített értékéből.

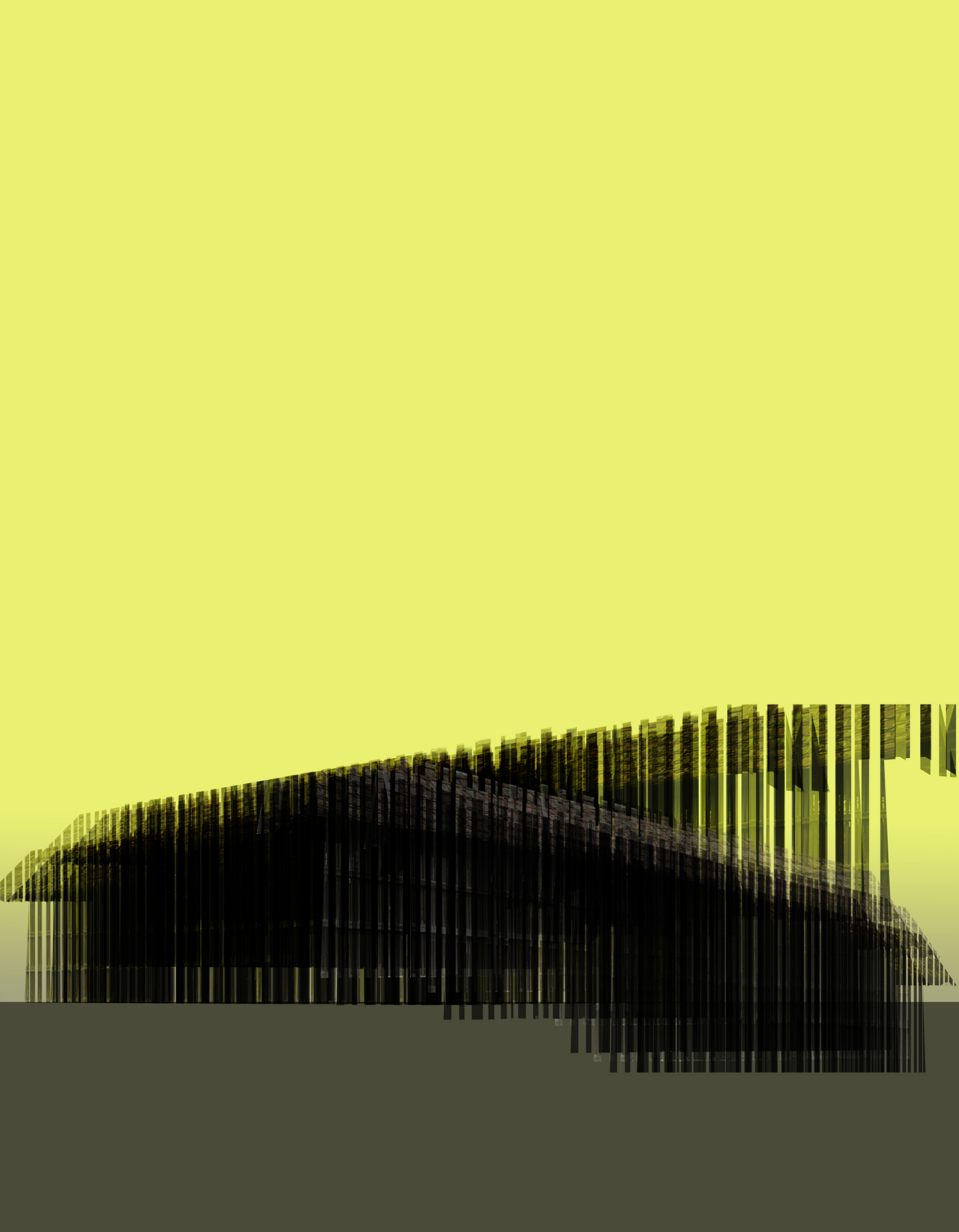
Intézménynevek

A regényben előforduló intézménynevek ugyanúgy jelennek meg a szerbben is: Dornstädter cukrászda – poslastičarnica Dornšteter; Moše Pijade Gimnázium – Gimnazija Moša Pijade.

A köznévből lett tulajdonnevek honosodnak: Csillag Szálloda – hotel Zvezda; Búza Tér – Žitni Trg.

Földrajzi nevek

Újvidék – Novi Sad; Szenttamás – Srbobran; Zimony – Zemun; Duna – Dunav; Ferenc József-csatorna – veliki kanal Franje Josipa.

Utcanevek, terek, városrészek

Íme néhány példa: Telep városrész – Telep; Futaki utca – Futoška ulica; Szabadság tér – Trg Slobode; Nagy Hazugság Tér – Trg Velike Laži; Temerini utca/Temerini út – Temerinski put; Bűnök Tere – Kej Grehova; Zmaj utca – Zmaj Jovina; Zsidó utca – Jevrejska ulica; Trifković tér – Trifkovićevo trg; Mária Terézia tér – Trg Marije Terezije; Aleksa Šantić utca – ulica Alekse Šantića.

Érdekes kiemelni a 60. oldalon levő egyik mondatot: „míg végre elérte a Tesla utcát.” A szerb fordításban ez így hangzik: „dok se nije konačno dokopao kuće na Telepu.” A fordító nem pontosan a Tesla utcát tünteti fel, csak azt a városrészt, ahol az említett utca található.

Magyarázó fordítás – lábjegyzet

A szerb fordításban lábjegyzettel van ellátva néhány helység, személynév, ott részletezi, magyarázza meg őket a fordító. Ilyenek a következők: Krajina, Knin, Szenttamás, Petőfi Brigád, Dornstädter cukrászda, Mária Terézia, somlói galuska, turul. Továbbá a magyar szövegeket is lábjegyzettel látja el (ezek főleg énekek vagy káromkodások, melyeket a fordító tudatosan hagyott magyarul).

Kihagyott szövegrészek

A kihagyott szövegrészek azon szavak, szintagmák vagy mondatok, amelyeket a fordító egyszerűen kihagy, nem fordít le.

Ahová apja a *Duna-partról* a szerb regimenttel belovagolt. (22.)

To je onaj trg, podsećao je, na koji je njegov otac ujahao sa srpskim regimentom. (19.)

A célnyelvi szöveg nem említi meg, hogy a regiment honnan lovagolt be.

Tito *marsall* Amerika és a kapitalizmus láncos kutyája... (30.)

Tito je besni pas Amerike i kapitalizma... (28.)

A szerb szövegből kimarad Tito titulusa; a célközönség számára felesleges, magától értetődő.

Nagyokat káromkodtam. (25.)

I psovaó. (23.)

A káromkodás mértéke marad el.

... *közömbösen* megjegyezte, hogy ott temessék el. (26.)

... rekaó je da će i on ovde da bude sahranjen (23.)

A fordításból kimarad a megjegyzés módja.

Egy szem lova... (28.)

Njegov konj... (25.)

Mivel a szerbben nem létezik ez a szókapcsolat, ezért a fordító egyszerűen kihagyja azt. A magyar szöveg érzékelteti, mennyire ragaszkodott a gazda a lovához.

... folytatta *vallomását* Lazo Pavletić. (27.)

... nastavio je Lazo Pavletić. (24.)

A célnyelvi szövegből kimarad az, hogy Lazo történetmesélése vallomásszerű.

Többször visszatért a témához, annak ellenére, hogy az apja is 1918 tavaszán telepedett le Újvidéken.

Szidta a jövevényeket. Tudod-e, mikor, illetve emeltette ezt az épületet... (27.)

Više puta je prelazio na ovu temu, uprkos tome što se njegov otac tek u proleće 1918. nastanio u Novom Sadu. Znaš li kad, odnosno ko je dao da se podigne ova zgrada... (25.)

Ez esetben egy teljes mondatot hagy ki a fordító.

... kétszáz méter sincs a *nagy* Dunáig. (35.)

... nema ni dvesta metara do Dunava. (32.)

Míg a forrásnyelvi szövegben a Duna jelzővel van ellátva, addig a szerb szövegből ez elmarad.

Az egyik *hátsó* mellékhelyiségben talált annyi szerszámot... (45.)

U jednoj šupi našao je i nešto alata... (40.)
 A fordításból kimarad a mellékhelyiség pontos helymeghatározása.
 Ezek az igazi szerbek, hithű kommunisták! – *harsogták.* (38.)
 To su pravi Srbi, komunisti! (34.)
 E mondatból két szó is kimarad a fordításból.
 A kapitány megpróbálta csillapítani az őrmestert. *Lassan a testtel!* Tény, hogy egy kicsit fenn hordják az orrukát, de mi majd átneveljük őket. (47.)
 Kapetan je pokušao da umiri narednika. Istina je da su ovi meštani uobraženi, ali mi ćemo ih prevaspitavati. (41.)
 A Lassan a testtel! szólás marad ki.
 Hazug disznó! *Kikérem magamnak.* Aljas rágalom! (61.)
 Njida jedna! Svinja lažovska! (54.)
 A kikérem magamnak szerkezet marad el.

Betoldott szövegrészek

Bizonyos esetekben a fordító olyan szavakat, szövegrészeket ír bele a szövegbe, amelyek nem találhatók meg az eredeti szövegben.
 Elárulom neked, hogy őrizgetek néhány magyar könyvet. (12.)
 Reći ću ti nešto, *slušaj*, čuvam *kod kuće* nekoliko mađarskih knjiga. (11.)
 A hallgass (ide) szó betoldása mellett, a fordításban az is szerepel, hogy otthon található ez a könyvek.
 Legfőképpen Titót és a pártot. (10.)
 A naročito *su hvalili* Tita i partiju. (10.)
 Míg a forrásnyelvi szövegből hiányzik az állítmány (mivel az előző mondatból következik), addig a célnyelvi szövegben fel van tüntetve.
 Jó ideig a személyzetnek... (10.)
 Neko vreme *ostali* zaposleni... (9.)
 A fordító kiemeléssel él.
 Volt alkalmam megfigyelni, hogy... (12.)
U svom poslu bio sam u prilici da... (11.)
 A fordításban konkretizálás: a munkája során volt alkalma megfigyelni.
 Ugyanis a tortaszeleteket... (9.)
 Naime, *torte i kolače*... (9.)
 Nemcsak tortaszeleteket, hanem süteményeket is említ a fordítás.
 Rólam, jelentette ki magabiztosan. (15.)
 Pa o meni, *bre*, viknuo je slavobitno... (13.)
 Ez esetben indulatszó betoldásáról van szó.
 Itt mindenki alakoskodik! (18.)
 Ovde se svi pretvaraju, *svi su licemerni!* (17.)
 Az alakoskodást még azzal fokozza, hogy betoldja a svi su licemerni (képmutató mindenki) szerkezetet is.
 ...az isten sem tudna... (21.)
 ...ni *dragi* Bog se ne bi...(18.)
 Az Istent drága/kedves jelzővel látja el a forrásszöveggel ellentétben.
 ... az orosz fronton *védtem a magyar becsületet*... (28.)
 ... ja sam na ruskom frontu *branio čast i pronosio slavu mađarskog oružja*... (26.)
 A szerb szövegben a szereplő nemcsak a magyar becsületet, de a magyar hazát, a magyar dicsőséget is élteti.
 Testközelből nézhetem a filmezést! (32.)
Uživao sam, mogao sam izbliza da gledam snimanje! (29.)

Az uživao sam (ezt is megértem) állítmánnyal nyomatékosít.

... folytattam. (32.)

... dodao sam *ozbiljno*. (28.)

A komoly/komor szó betoldásával konkretizálja a beszéd módját.

Utólag jegyzem meg, ettől a lépéstől nem volt messze, ellenben hiányzott a mersz. Nekem sincs! (37.)

Naknadno bih primetio da nije bio daleko ni oda toga koraka, ali mu je nedostajalo smelosti. Ni ja nemam *takvu hrabrost*. (33.)

Míg a magyar szövegben a második mondatból hiányzik a tárgy (magától értetődő, hogy még mindig az előző mondatához tartozik, a bátorságról van szó), addig a szerbben a második mondatban is ott van.

Kizárt, hogy abban a gyanús fészekben *magyar szellemben nevelkedjék*. (7.)

I da *to dete* nema šanse da se u tom sumnjivom brlogu *vaspitava i obrazuje u mađarskom jeziku*. (7.)

A szerb mondatban be van toldva az alany (az a gyerek), a magyarban erre nincs szükség. A szerb a magyar szellemben nevelkedjék szerkezetet kibővítette, fokozást használt.

... *a megboldogulttól*... (18.)

... *od mrtvog Tita*... (16.)

A fordító betoldja a megboldogult nevét is.

... ő meg élvezte... (59.)

... i on je *beskrajno* uživao... (52.)

A szerb szövegbe betoldja a végtelenül határozószót.

A jelentéskülönbségek

Vannak olyan nyelvek, amelyeknél tapasztalhatjuk, hogy a fogalmak „nem mindig fedik egymást, illetve a fogalomkörök nagyobb mértékben is különbözhetnek. [...] A magyar és a szerb nyelv esetében a kognitív jelentéstartományok gyakran azonosak. [...] Azonban – annak ellenére, hogy a magyarok és a szerbek hasonló kultúrkörökben élnek –, a különbségek a világlátásban így is előfordulnak. Ez a fordításon is észrevehető” (Tüskei 2013, 100).

A *táltos* értette... (28.)

Njegov *konj vilenjak* je tačno znao... (26.)

...milyen kiváló *emberismerő* vagyok? (12.)

... *nepogrešivo umem da procenim ljude*? (12.)

... mire ő csak *fanyalgott*. (14.)

...na šta je on *pravio kiselo lice*. (13.)

... menet rendre betértem, hogy átvegyem házigazdám *fejadagját*. (7.)

... svraćao sam tamo svakodnevno da preuzmem *porciju toplog obroka* mog stanodavca. (7.)

... minden dolgot megillett az egytálétel vagy annak *ellenértéke*. (7.)

... svaki radni čovek ima pravo na topli obrok, ili na *odgovarajuću novčanu nadoknadu*. (8.)

Előfordulhat, hogy van olyan kifejezés, amire a célnyelvben nincs megfelelő szó. A fenti mondatokban lévő magyar szavak jelentését a célnyelvben szintagmával, körülírással oldotta meg a fordító: *táltos* – *konj vilenjak*; *emberismerő* – *nepogrešivo ume da proceni ljude*; *fanyalog* – *pravi kiselo lice*; *fejadag* – *porcija toplog obroka*; *ellenérték* – *odgovarajuća novčana nadoknada*.

Néha az *elvtársak* odadobnak nekik egy kis aprópénzt... (13.)

Ponekad im *vlast* turi koju kintu... (12.)

A fordításban az *elvtárs* szót *vlastra* vagyis hatalomra, egy föltöttes fogalomra cseréli a fordító.

... *jelentette* ki magabiztosan. (15.)

... *viknuo* je slavobitno... (13.)

Jelentéskülönbség van a kijelent és a kiált szavak között.

A tér felé *baktattunk*... (26.)

Prilazeći trgu... (24.)

A baktat szó jelentése: nehézkesen, fáradtan menni. A szerb fordítás a prilazeći szóval ezt nem adja vissza. *Andalgós tempóban haladt.* (28.)
...u jednom sporom, uspavljujućem tempu. (25.)
Mivel a szerbben nincs az andalgós kifejezésnek megfelelője, ezért a fordító két szóval oldotta meg.
... miközben a markában erélyesen forgatta az ostor nyelet. (25.)
... dok je u šaci nervozno stezao dršku biča. (23.)
Jelentéskülönbség van az erélyesen és az idegesen szavak között.
...magoltam a tananyagot... (34.)
... učio sam ove lekcije... (30.)
A szerbben a magolás megfelelője a biflati, ám a fordító ezt tanulta a tananyagot szerkezetként fordítja.
Esküdöztem, hogy... (31.)
A ja *sam* svaki put *obećao* da... (28.)
Az esküdözni szó erőteljesebb mint az ígérni.
... mert bőkezű volt a krajainai szerbekkel... (41.)
... jer je bila širokogrudna i naklonjena krajiškim Srbima... (37.)
Mivel a szerbben nincs a kifejezésnek pontos megfelelője, ezért a fordító két szóval oldotta meg.
... egyszer csak a vezérürü cigarettával kínálta. (42.)
... a onda se jedan od starešina izdvojio i ponudio ga cigaretom. (38.)
A szerb szöveg általánosít.
... hütlen lettél császárodhoz... (43.)
... izdao si svog cara... (39.)
A két szó között árnyalati különbség van, a szerb kissé erősebb.
Az emberek is más milyenek. (45.)
I svet je ovdašnji drugačiji. (40.)
Az embereket a világra, egy fölöttibb fogalomra cseréli.
A tükör előtt elégedetten *illegette magát.* (45.)
... stao pred ogledalo, okretao se, bio je zadovoljan. (40.)
A magyar nyelv részletezőbb a mozgásra utaló igék esetében.
Boldog voltam... (25.)
Bila su to dobra vremena... (23.)
... fülébe jut ez-az, tudja, mi történik a városban. (7.)
... uvek među prvima načuje šta se u gradu dešava. (7.)
A jelentésátalakítás gyakori formája, amikor ugyanazt az értelmet más módon adja vissza a fordítás. A fenti két-két mondat jó példa erre.
A Bibliát *szorongatta...* (26.)
U ruci je uvek imao Bibliju... (24.)
A szerb mondat információ-többletet tartalmaz, mivel utal arra, hogy a szereplő általában is magánál hordta a Bibliát.
Hárman *lakmározunk...* (8.)
Nas troje bismo se siti najeli... (8.)
A magyar szöveg az evés folyamatát árnyalja, a fordítás pedig az evés eredményét.
Legfőbb gondunk mindössze az volt, hogy figyelmeztessük, nehogy megfélekedzen a desszertől. (9.)
Gazdu je trebalo samo podsetiti da ne zaboravi desert. (9.)
Míg a magyar szövegben figyelmeztetni kell a gazdát, addig a szerbben csupán emlékeztetni. Árnyalati különbség van a két szó között, a magyar valamivel erősebb a szerbnél.
Koszt, kvártély biztosítva, nyomatékossították. (7.)
Biću kod njih na stanu i hrani, rekoše, ne treba ni za šta da se brinem. (7.)
Az alábbi mondatban jelentésátalakítás történik.
... abban a gyanús fészekben... (7.)

... da se u tom sumnjivom *brlogu*... (7.)
 A szerb szövegben fészek helyett barlang, odú szerepel, a szerbben ez a használatosabb.
 ... lakást kezdtem keresni... (7.)
 ... krenuo sam u potragu za nekom *podstanarskom sobicom*... (7.)
 A fordításban a lakás konkrétabban, albérleti szobaként van jelölve.
 Koszt, kvártély biztosítva, *nyomatékosították*. (7.)
 Biću kod njih na stanu i hrani, *rekoše*, ne treba ni za šta da se brinem. (7.)
 A szerb szövegből hiányzik a kijelentés módja.
 Szüleim titkos terveket *szövögettek*. (48.)
 Moji roditelji *su kovali* tajne planove. (43.)
 Míg a magyarban a szövögettek kifejezés él, addig a szerbben a kovácsoltak.
 Talán *azt gondolják*, hogy előrántom a pisztolyt... (40.)
Ne misle valjda da ću potegnuti pištolj... (36.)
 ...a Kossuth Rádió *folyton azt szajkózta*, hogy a bolgárok és a magyarok testvéri szeretetben élnek. (30.)
 ... Radio Košut *ne zaklapa* o vekovnoj bratskoj ljubavi Bugara i Mađara. (27.)
 Antoním fordítás is előfordul, a fordító ellentétes jelentést használ a fenti két mondatban: *azt gondolják – ne misle; azt szajkózta – ne zaklapa*.
 Tudod-e, mikor, illetve ki *emeltette* ezt az épületet... (27.)
 Zna li kad, odnosno *ko je dao da se podigne* ova zgrada... (25.)
 Mivel a szerb nyelvben nincsenek műveltető igék, ezért a fordító *ko je dao da se podigne* szerkezettel oldja meg.
 Jelentésfelbontás művelétével él a fordító, amikor egy-egy szó értelmét igyekszik két vagy több célnyelvi szóval visszaadni. Az elemzett regényben is található ilyen, a magyar és a szerb nyelv szintetikus, illetve analitikus jellegéből kifolyólag: horogkeresztes plakát – plakát s kukastim krstom.
Vallomásához vajon miért... (58.)
 I za *svoje jadikovke* zašto je baš... (51.)
 A szerbben a vallomás siralomra konkretizálódik.
 Vagy, hogy *részvétellel* legyek... (58.)
 Ili je očekivao od mene *razumevanje*... (51.)
 Ebben az esetben a szerbben nincs ekvivivalense a részvét szónak, ezért a fordító megértésként fordítja.
 Viszont *nem faggatott*. (58.)
 Ali, *nije me ništa pitao*. (51.)
 A magyar faggatás kifejezés erősebb a szerb kérdésnél.
 ... az utcán *kallódik*... (60.)
 ...*leži bez gazde* na ulici... (52.)
 A forrásnyelvben sokkal pontosabb az állítmány.
 Először arra gondolt, hogy *hazabattyog*... (60.)
 Najpre je pomislio da *se odšeta* do kuće... (53.)
 ... nincs hova *elinalnunk*. (67.)
 ...nemamo kud *da bežimo*. (59.)
 Ő *elviharzik* a bakákkal... (79.)
 A on će i sam *da krene*... (69.)
 A szerbben a mozgást kifejező igéknél sokkal általánosabb kategóriákat alkalmaznak.
 ...*zokogva* ismételte... (60.)
 ...*kroz suze* je ponavljao... (53.)
 A *kroz suze* inkább a könnyek közepette kifejezésnek felel meg, gyengébb, mint a *zokogva* fogalom.
 ... *seppegték* a Dornstädterben. (67.)
 ... *mrmjljali su* u Dornšteteru. (58.)
 A seppég szónak a magyarban két jelentése is van: ha valaki nehezen érthetően, illetve halkán beszél. A

szerb fordítás ezzel ellentétben csak a nehezen érthetően beszél jelentést adja vissza.
... hogy anyámmal megigya a *feketét*. (101.)
...da s majkom popije jutarnju *kafu*. (87.)
A fordító a fekete kávé csak kávénak fordítja, a hiponimát hiperonimára cseréli.

Szerkezeti eltérések

A magyar és a szerb nyelv között rendszerbeli különbségek mutatkoznak. A fordításelméleti szakirodalom „a grammatikai cserék közé a következő átváltási műveleteket sorolja: a szavak formájának megváltoztatása (pl. az ige idejének felváltása múlt idővel, kijelentő mód felváltása feltételes móddal, a főnevek egyes számának felváltása többes számmal stb.), a szófajok megváltoztatása (főnév felcserélése igével, ige felcserélése igenévvvel stb.), a mondatbeli szerepek megváltoztatása (alany felcserélése tárggyal, határozó felcserélése jelzővel stb.), a mondatok típusának megváltoztatása (egyszerű mondat felcserélése összetett mondattal, személytelen mondat felcserélése személyes mondattal stb.) és a mondathatárok megváltoztatása” (Horváth 2012, 215).

A mondatbeli szerepek és a szófajok megváltoztatása

A következő példákon a mondatbeli szerepek és a szófajok megváltoztatása, transzponálása figyelhető meg: a magyarról szerbre való fordítás során a fordító átstrukturálja a szöveget.

Nekem, a baleknak azonban nem volt mitől menekülnöm. (25.)

Ja, međutim gluperda, nisam imao od čega da bežim. (23.)

A célnyelvi szövegben a részeshatározóból alany lesz.

A tér felé *baktattunk*, amikor az átellenben levő Csillag Szállodára *pillantott*. (26.)

Prilazeći trgu, *pogledao* je prema zdanju hotela Zvezda. (24.)

A magyar szövegben két állítmány van, a szerbben pedig csak egy.

Alajos *pincérként* állandóan emberek között sündörög ... (7.)

Alajoš je *konobar*, muva se stalno među raznim ljudima ... (7.)

A pincérként határozóból a szerbben állítmány lesz.

Feltehetőleg emiatt száguldoztak... (29.)

Predpostavljam da su zbog toga i jurili tako divljački... (27.)

A szerb fordításban a feltehetőleg szó személyraggal ellátott ige lesz.

Nem volt nehéz nem *észrevenni*, amint eltűnt a rosszkedve... (35.)

Nije mi bilo teško da *primetim* da je u tom trenutku iz njega isparila sva zlovolja... (31.)

A főnévi igenévből a szerbben ige lesz; az alanyból állítmány.

... és megállapítom, sokkal többet érdemelt volna? (58.)

... i da mu potvrdim da su *oslobodioci* zaslužili mnogo više? (51.)

A magyar mondatban az egyes szám harmadik személyű alany a szerbben felszabadítókra cserélődik.

A mondatok összevonása vagy felbontása

Ha a célnyelvben két mondat összevonva, vagy esetleg egy mondat különválasztva van. Ezek a műveletek nem kötelezőek, a fordítón áll, hogy alkalmazza-e őket. Az elemzett fordításban az összevonás és felbontás közül az összevonás volt túlsúlyban.

Jó ideig a személyzetnek sejtelve sem volt a légyottokról. Utóbb derült ki, miért tűnt el időnként nyomtalanul a teremfőnök. (10.)

Neko vreme ostali zaposleni nisu znali za ove rabote, tek se kasnije doznalo zašto šef sale s vremena na vreme nestaje bez traga i glasa. (9.)

Volt alkalmam megfigyelni, hogy aki nap mint nap köteteket meg újságekötegeket cipel, szinte mind egytől

egyig író vagy újságíró. (12.)

U svom poslu bio sam u prilici da zapazim da su oni koji iz dana u dan tegle knjige i novine – pisci. Ili bar novinari. (11.)

Rólám, jelentette ki magabiztosan. Aztán kortyolgatni kezdte a koktát. (15.)

Pa o meni, bre, viknuo je slavobitno, i skrnuo koktu, iz boce. (13.)

Nyilván azt gondolja, hogy én is szerb vagyok, és akkor hát, add neki! Vesszek oda. (30.)

Valjda misle da sam i ja Srbin, pa onda davaj, udri po njemu. (27.)

És merre van Amerika? – fordultam apámhoz. Hátha ő többet tud, mint anyám. (31.)

A na kojoj strani je Amerika, obratio sam se ocu, možda on zna više nego mati. (28.)

Hiába minden, rajtam a pecsét, gondoltam. Akaratom ellenére hordom a stigmát. (35.)

Sve je uzalud, obeležen sam i nosim na sebi biljeg, uprkos svojoj volji. (31.)

A Trifković tér sarkán hatalmas horogkeresztes plakátot pillantottam meg, előtte Wehrmacht-katonák meneteltek. (32.)

Na uglu Trifkovićevo trga ugledao sam ogroman plakat s kukastim krstom. Pred njim su marširali vonjici Vermahta. (29.)

Összefoglalás, következtetések

A célnyelvi szöveg sosem azonos a forrásnyelvi szöveggel. Míg az eredeti mű alkotója szabadjára engedheti fantáziáját, addig a fordító keze meg van kötve, csak a közvetítő szerepét játssza. „Ezért fontos az, hogy a fordító csak olyan szöveget fordítson, amely közel áll hozzá, és amellyel azonosulni tud” (Andrić 2013, 21). Vickó Árpád a magyar irodalom egyik jeles szerb tolmácsolója, aki magyarról szerbre mintegy 40 könyvet és több mint 10 drámát fordított le a jugoszláviai magyar irodalomból. A szerb nyelv és a szerb kultúra tehát közel áll hozzá.

Véleményem szerint a regény helyi színeit sikeresen érzékelteti a fordító. A célnyelvi szöveg természetesnek hat, bár néhány személynév és földrajzi név esetében észrevehető, hogy fordításról van szó. Ehhez még hozzájárul az is, hogy Végel olyan történelmi tapasztalatokról ír, amelyek nemcsak a magyar anyanyelvű közösséget érintik, hanem – lévén, hogy vajdasági regényről van szó – a szerbeket is.

Néhány szerb cikket olvastam, hogy meggyőződjek róla: a célnyelvi szerb közönség is ugyanúgy megértette a regény mondandóját, mint a forrásnyelvi. Erről tanúskodik Mića Vujičić kritikája is: „a *Neoplanta avagy az Ígéret földje* nemcsak egy városregény, ahogyan azt az alcím is jelzi, hanem egy hű kép is az adott korszakról. [...] Az író kifejezésmódja meggyőző, egyszerű, bár összetett szerkezetről van szó. A XX. század történelmén alapul. Erre az alpra telepedik a személyes sorsokból (néhány nagyszerű epizód) álló torony, közben a humor abban talál helyet, amit a környéken mesélnek. A misztériumot olyan figurák építik, mint amilyen a hórihorgas sírásó, aki hosszú fehér gatyában szellemként vonul végig a szövegben. A fiákert és a megvadult lovat a végén mégsem tudják megállítani” (Vujičić 2014).

„Már a lábjegyzet tartalmából, amely mintha valamelyik útikönyvből lett volna átírva, világosan látszik, hogy városi településről van szó, ahol a fő szót a nemzetek viszik, nem az egyének. Karl Marxnak a mára sajnálatosan elfelejtett világtörténelemről mint az osztályharcok történelméről szóló ismert frázisát parafrazeálva megjegyezhetjük, hogy Neoplanta történelme – mint ahogyan azt Végel László és Urbán András bemutatják – valójában a folyamatos nemzeti összetűzések története, amelyben egyének esnek el és kelnek fel, keresik az igazságot, hazudnak maguknak és másoknak, élnek és meghalnak, gyilkolnak és megölik őket, elkerülhetetlenül nemzetségeknek és fajoknak a tagjai, melyek között még egyetértéskor is szakadék van” (Paković 2014).

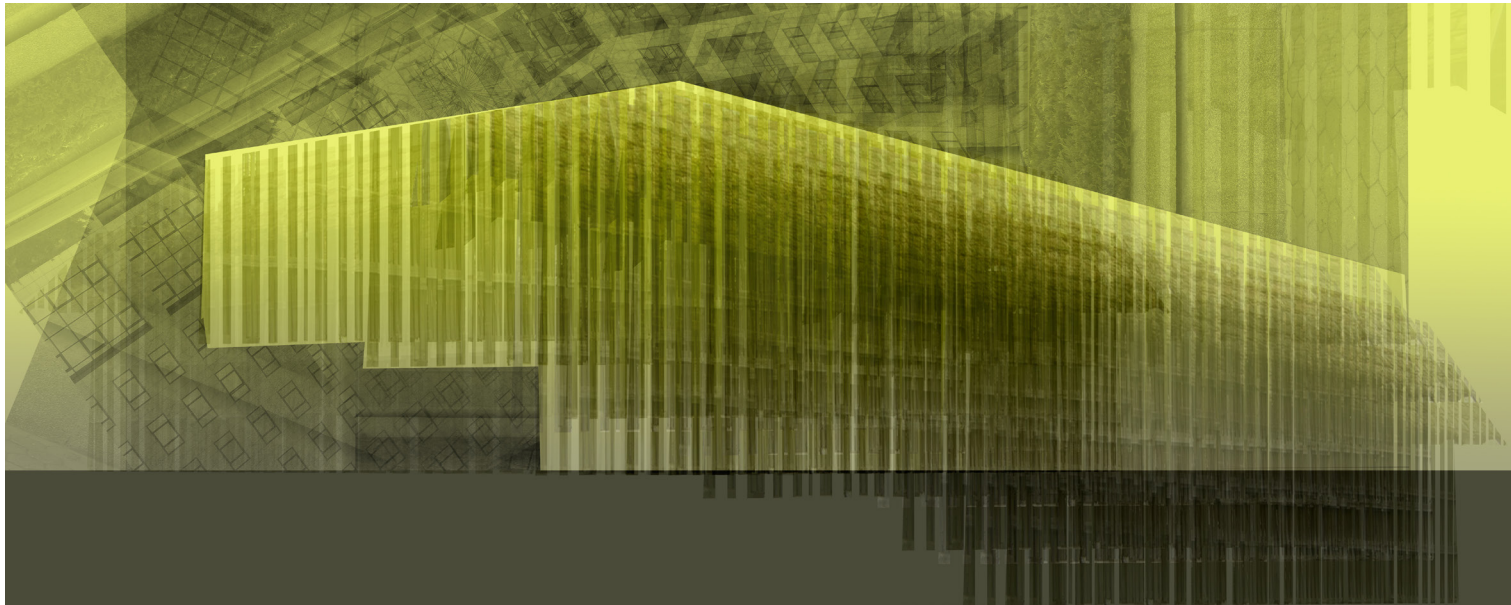
Kiadások

Végel László. 2013. *Neoplanta, avagy az ígéret földje*. Budapest: Noran Libro.

Vegel, Laslo. 2014. *Neoplanta ili Obećana zemlja*. Újvidék: Akademska Knjiga.

Irodalom

- Albert Sándor. 2003. *Fordítás és filozófia (A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái. Filozófiai szövegek fordítási kérdései)*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Andrić Edit. 2013. Fordításkritikai szempontok. *Hungarológiai Közlemények* 4: 19–27.
- Andrić Edit. 2002. Herczeg Ferenc *A Gyurkovics-lányok* című művének szerb fordításáról. *Tanulmányok* 3: 5–24.
- Antal László. 1979. Fordítás és tartalom. In *A fordítás elmélete és gyakorlata*, szerk. Ferenczy Gyula. 21–26. Budapest: Felsőoktatási Pedagógiai Központ.
- Bognár Irma. 2011. Fordítói műveletek Bordás Győző *Ég a kút!* című regényrészletének szerb fordításában. In 10. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia – Rezümékötet 2011, szerk. Csányi Erzsébet. 203. Újvidék: Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.
- Catford, John C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Horváth Futó Hargita–Hózsá Éva. 2013. A kultúraspecifikumok átültetése Gion Nándor *Virágos Katona* című regényének fordításaiban. *Hungarológiai Közlemények*. 4: 74–86.
- Horváth Futó Hargita. 2012. Fordítás és kánonképzés. In *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*. 192–220. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Ispánovics Csapó Julianna. 2013. Kultúra és fordíthatóság (Herczeg Ferenc regényeinek példáján). *Hungarológiai Közlemények* 4: 28–40.
- Jeney Éva. 2009. Nem ér a nevem! (A név mint kicsinyítő tükör). *Literatúra* 4: 418–426.
- Paković, Zlatko. 2014. Neoplanta, grad obećan i proklet. *Danas*, febr. 21. http://www.danas.rs/dodaci/nedolja/neoplanta_grad_obecan_i_proklet.26.html?news_id=276705 (2016. okt. 19.)
- Papp György. 1982. Miféle kritika a fordításkritika? *Híd* 11: 1034–1043.
- Papp György. 2001. *Milyen kritika a fordításkritika?* Tóthfalv: Logos.
- Rudaš Jutka. 2013. Magyar kultúraspecifikumok a szlovén műfordításban. *Hungarológiai Közlemények* 4: 41–54.
- Simigné Fenyő Sarolta. 2011. Interkulturalitás és fordítás. *Nová filologická revue* 11: 6–26.
- Szabics Imre. 1989. A nevek szimbolikája Chrétien de Troyes regényeiben. *Filológiai Közlemények* III: 175–183.
- Tüskei Vilma. 2013. Az igék jelentésének megfeleltetése: magyar–szerb összehasonlítás. *Hungarológiai Közlemények* 4: 99–109.
- Vujičić, Mića. 2014. Neoplanta ili Obećana zemlja Lasla Vegela. *Nin*, dec. 4. <http://micavujicic.com/prikaz.aspx?s=496&t=43&pg=1> (2016. okt. 19.)

Kapás Mónika

AZ ÉRTELMI AKADÁLYOZOTTSÁGGAL ÉLŐ EMBER FELNŐTTSÉGE

Értelmi fogyatékoság

Mit is jelent valójában az „értelmi fogyatékos” jelző? A különféle definíciók összegzésével próbálhatjuk meg a legvilágosabban meghatározni napjaink igen gyakran emlegetett fogalmát. Amint a szóösszetétel is mutatja, az értelmi fogyatékos személyek valamilyen a „normálistól”, egészségestől eltérő személyiségi jegyekkel rendelkező egyének. Ez az eltérés olyan természetű, mely értelmi vagy érzelmi téren különböző súlyossági fokban akadályozza, hogy a társadalom „teljes értékű” tagjává váljanak.

A WHO (World Health Organization) meghatározása alapján az értelmi fogyatékoság egy nem teljes vagy egy abbamaradt intellektuális fejlődési menetet jelent, ami miatt a fejlődés során létrejövő, az intellektus minden szintjét érintő készségek romlanak (vagy súlyosabb eseteknél ki sem alakulnak). E mentális retardáció, mely a személyiség alapkészségeit érinti, mint pl. a kognitív, nyelvi, szociális és motorikus készségek, képességek, kialakulhat minden más fizikai vagy mentális állapottól függetlenül is (Csákvári 2012).

Egy másik meghatározás alapján az értelmi fogyatékoság a központi idegrendszer fejlődését érintő genetikai, illetve környezeti hatások következtében kialakuló defektus, mely következtében az egyén általános értelmi képességei lényegesen elmaradnak az átlagostól, illetve mely akadályozza a teljesen önálló életvitel kialakítását.

Az értelmi fogyatékoság, azaz mentális retardáció legfontosabb jellemzője az értelmi funkciók sérülése. Diagnosztizálásának és osztályozásának szempontjából az intelligenciahányados (IQ) a mérvadó (Csákvári 2012). Többféle osztályozási rendszer ismert, és abban szinte mindegyik egyezik, hogy a 70 alatti IQ-val rendelkező személyek értelmi fogyatékosoknak tekintendők. Napjaink leginkább alkalmazott, talán a többféle osztályozás vegyülésével létrejött besorolás a következőképpen alakul:

- Az 50–69-es IQ-val rendelkező személyeket nevezzük enyhén értelmi fogyatékosoknak. Ez a fejlődési defektus általában az óvodás évek végén, illetve az iskoláskor elején mutatkozik meg, leggyakrabban tanulási nehézségek formájában. E sérülés nem igényel a családtól semmiféle életmód-változtatást.
- Középsúlyos értelmi fogyatékos az az egyén, akinek intelligenciahányadosa 36 és 49 között mozog. Viszonylag hamar, már az óvodáskor előtt, vagy annak elején fény derül a sérülésre. Bizonyos mértékű önállóságra képes, azonban folyamatos családi felügyeletre, illetve irányításra szorul.
- A 20–35-ös IQ-val rendelkező embereket nevezzük súlyos értelmi fogyatékosoknak. Az ilyen defektussal rendelkező egyének családjá teljes életmódváltásra kell, hogy rászánja magát, mivel a súlyos értelmi fogyatékosok egy életen át tartó folyamatos irányításra, segítségnyújtásra, ápolásra szorulnak.
- A legsúlyosabb értelmi fogyatékos csoportba pedig azok a személyek sorolhatók, akiknek az intelligenciahányadosa nem éri el a 20-at. A retardáció ilyen fokánál sokszor teljesen ellehetetlenedhet a családon belüli nevelés – még ha a család minden tagja hajlandó is radikális változtatásokra –, mivel a legsúlyosabb értelmi fogyatékosok csoportjának képviselői gyakran ön- és/vagy közveszélyesek is lehetnek. (Csákvári–Mészáros 2012)

Az értelmi akadályozottsággal élő ember felnőttisége

A felnőttkor az ember életének középső, legaktívabb, alkotó, önkiteljesítő szakasza. Ekkor jelöli ki helyét a világban, pályát, hivatást választ, párt keres, gyermekeket nemz. Mindehhez érett személyiség kívánatos.

Az értelmi akadályozottsággal élő fiatalokat sem a család, sem a környezet nem tekinti olyan érettnak, mint kortársaikat. A szülők még jobban vigyáznak rájuk, igyekeznek távol tartani tőlük mindazt, amiről úgy érzik, sértheti, érzelmileg negatívan befolyásolhatja őket (Hatos 2000).

Fontos kérdés, hogy értelmi akadályozottak esetében lehet-e felnőttiségről beszélni, vagy előrehaladott koruk ellenére is gyermekek maradnak. Fejlődésüket befolyásolja a fogyatékoság következtében megjelenő lelassult, beszűkült, egyszerű ismeretbefogadás, -feldolgozás és kommunikációs nehézség, amelynek következtében nehezen tudják megértetni magukat, problémás számukra barátra, játszótársra szert tenni. A környezet, a család nem érti megváltozott fejlődésmenetüket, amelyet testileg kisebb eltérés jellemez (már egészen „nagy” fiú, lány), viszont szellemileg „kisgyermek” maradnak (Hatos 2000). Viselkedésük, kifejezéseik sok esetben gyermekiek, sőt gyakran az idegenekkel szemben sem tudnak megfelelő távolságot tartani. A felnőttiség fogalmához tartozik, hogy tudni kell felelősséget vállalni magunkért és másokért, rendelkezniünk kell bizonyos anyagi és személyi függetlenséggel, gyakorlati ítélőképességgel, műveltséggel és bizonyos szakmai felkészültséggel. Ha ezzel a mércével mérjük az értelmi akadályozottsággal élő felnőtteket, nem találunk köztük teljesen érett felnőttet. Ezeknek a normáknak nem tudnak megfelelni, vagyis önálló életre nem képesek (Hatos 1996). Ennek ellenére nem vonhatjuk meg tőlük a felnőttiség elismerését, mert nem férnek bele az általunk meghatározott „felnőtt sémákba”. Elfogadást és tiszteletet érdemel az értelmileg akadályozott felnőtt eltérő felnőttisége is (Hatos 1996).

Az értelmileg akadályozott emberek „felnőttségigénye” sok esetben megmutatkozik: büszkéek elért önállóságukra, hogy egyedül tudnak bevásárolni, hazamenni a műhelyből, a lányok festetik magukat, elképzeléseik vannak a jövőről. Ők ilyen kis dolgokban érzik a felnőttiséget. Tudatában vannak korlátaiknak, és érzik a visszautasításokat, amelyektől szeretnének megszabadulni, és úgy élni, mint a többiek. Joguk van ahhoz, hogy koruknak megfelelő környezetben éljenek, megfelelő bánásmódban részesüljenek, gyakorolhassák és megélhessék felnőtt szerepeiket, társas kapcsolataikat, mert ezek biztosítják számukra a megfelelő fejlődést.

Az értelmi akadályozott emberek egész életükben támogatásra szorulnak. Pedagógiai, szociális segítséget igényelnek saját emberi életük megvalósításához. Ezt a támogatást nevezzük pedagógiai kísérésnek (Hatos 1996, 2000; Fonyó 2009).

Művészetpedagógiai terápiák

A művészetpedagógiai terápiák létrejötté a 20. század közepére tehető, amikor is a fogyatékos gyermekek körüli problémák megoldásában elfordultak az orvosi-klinikai modelltől, betegségmodellől és a pszichológiai irányba tekintettek. Belátták, hogy a baj, amelynek korrigálását a gyógypedagógia vállalta magára, nemcsak a fogyatékos gyermekben lehet, hanem a környezeti feltételrendszerben is, amely a gyermeket és családját körülveszi. A sikertelenség oka nemcsak a gyermek képességzavara, hanem a pedagógiai ráhatások elégtelensége, a módszerek nem megfelelő alkalmazása. A betegség nemcsak a szervezet kóros biológiai folyamatainak gyűjtőfogalma, hanem az egyén fizikai, pszichikai és szociális jóllétének hiányát is jelenti. Ezeknek a nevelési hiányosságoknak a felszámolásához már nem volt elegendő a gyógyító kifejezés. A gyógyítás fogalmán nemcsak az orvosi eszközökkel történő beavatkozást értjük, hanem a pszichológia és szociális módszerekkel végzettek is. A gyógypedagógiában a pedagógiai eszközökkel történő gyógyítás gondolata összefüggésben van a pszichológiában teret kapó pszichoterápiás eljárásokkal, amelyek tulajdonképpen pszichológiai eszközökkel történő gyógyítást jelentenek. Nem a szervezet kóros biológiai struktúrájára, működészavarára akarnak hatni, hanem a testi betegségek következményes pszichés hatásainak enyhítése a céljuk. A betegségfogalom kiszélesedése miatt a társadalom sokféle baja minősült így betegségnek, de a „beteg társadalom” gyógyítása már túlmutatott a pszichoterápia illetékességén, sőt sokan a társadalom hibás működésére vezették vissza. A szociológia ekkor fellépett a „beteg társadalom” ellen és megjelent a szociálpszichiátria, pszichiátriai szociológia, a fogyatékoságügy területén pedig a gyógypedagógiai szociológia. A gyógypedagógia ezzel mindinkább közeledik a terápiás gondolatok felé, mely már tudománnyá válásakor is áthatotta. A reformpedagógiai mozgalmakba beépültek a pszichoana-

lízis felfedezései a kora gyermekkori élményvilág felnőttkorra is kiható történéseiről. A klinikai lélektan és a pszichoterápiás hagyomány világából nőtte ki magát a mentálhigiénés törekvés az iskolában, mely a személyes igény kielégítését szolgálta, és melyben már találkozik a terápia és a nevelés. A törekvések a gyermek lelki problémáinak megelőzésére és kezelésére irányultak, de a testi és lelki egészségpromócióra is (Gordosné 2012).

A 20. század második felétől nagy hangsúlyt fektettek a korai fejlesztésre, melyben a szülők, az anya, a testvérek problémáinak segítése került előtérbe, amelyek a sérült gyermek miatt kialakult nehezített élethelyzet következtében jelentkeztek. Ezek megoldására volt szükséges a pszichoterápia. Sokáig úgy vélték, hogy az értelmi fogyatékossgal élőknel nem lehet pszichoterápiát alkalmazni a kommunikáció hiánya miatt, ám bebizonyosodott, hogy néhány esetben elengedhetetlen (az életszakasz kritikus pontjain, átmeneteknél: szexualitással való bánás, családról való leválás, érzelmi és magatartás-problémák kezelésére, iskolából munkahelyre való átkerülés esetén stb.) A fogyatékos gyermek szüleiével való pszichoterápia a lelki egyensúlyteremtéshez, a kétségbeesett szülő megnyugtatásához elengedhetetlen. A gyógypedagógia mára pedagógiai dominanciájú lett, önálló, komplex tudomány. A fejlesztés és terápia egymásra épülő és egymást kiegészítő funkciók (Gordosné 2012).

A művészeteket mint a gyógyítás eszközeit felhasználó szakma két csoportot különít el: a művészeti pszichoterápiát és a művészeti terápiát. A művészeti pszichoterápiák az alkotást szimbólumfeltáró munka révén értelmezik, és ennek tudatosításával gyógyítanak. A művészeti terápia a képalkotási folyamatra koncentrálnak. A gyógypedagógiai tevékenységen belül értelmezhető művészeti pedagógiai terápia az alkotó folyamatot pedagógiai értelemben használja a személyiség építéséhez. A művészeti pedagógia tehát lényegesen különbözik mind a művészeti terápiától, mind a művészeti pszichoterápiától. A művészeti pedagógiai terápia a pedagógia eszköztárából kialakított rendszer. Fajtái: mozgás-, zene-, táncterápia, drámajáték, bábpedagógia, színjátszás, irodalmi nevelés, nyelvi kreativitás, médiapedagógia stb. Középpontjukban az önkifejezés áll. Célja a művészeti alkotómunka során megvalósuló személyiségépülés (Gordosné 2012). A biztonságérzet kialakulásának hatására létrejött pszichikus tértágulás eredményeként az egyén alkotóképessé válik, ezzel megtalálva a hidat önmaga és a valóság között. Az alkotás létrejötte jelzi a pszichikum alakteremtő munkáját, ami a tudatosság erősödését hozza magával. Esztétikai minősége révén új és új alkotásra sarkall, ami alapja annak, hogy a tevékenység öngyógyító metódussá válhasson (Gordosné 2012). Az esztétikum a pedagógiai terápiás munkában nagyobb szerepet játszik, mint a művészeti pszichoterápiákban. A lényeg nem a művészet mint esztétikai jelenség, hanem a képi vizuális kommunikáció, a preverbális, az időtől független folyamat, ami független az esztétika értékrendszerétől. A terápiás munka során megszülető kép mélyen determinált a gyermek problémái által, de esztétikai minőség is. Ezért segít a negatív élményektől való eltávolodásban és a pozitív önértékelés kialakulásában. A megszületendő mű esztétikai értéke miatt óriási örömforrás, ami arra ösztönöz, hogy ez a metódus rendszeres öngyógyító gyakorlattá váljon. A művészetterápia során nagyfokú energia szabadul fel, ami szintén az esztétikumhoz köthető. Mint azt Klaniczai Sára is fontosnak tartja: „A jól működő terápiás kapcsolat esetén egy idő után megjelenik a szép” (Gordosné 2012). Az esztétikum azonban nem lehet tárgy az analitikus értelmezésnek. A szép a konfliktusokat átdolgozottan tükrözi, megjelenésének gyógyító funkciója van: együttes élmény, mely minőségi többletet visz a terápiás kapcsolatba, hangsúlyozza Mérei Ferenc (Gordosné 2012). Gerő Zsuzsa megállapítása szerint a művészeti pedagógiai terápiában az esztétikai momentum döntő jelentőségű. Képalakításnál az élmény feszültségét kell átfordítani, hogy ez megtörténik-e, arra a kép esztétikai szempontú vizsgálata alapján kaphatunk választ (Gordosné 2012).

Pedagógiai terápiás munkánkban tehát a gyermekrajzok szimbólumfeltáró értelmezése helyett az esztétikai szempontú vizsgálat adhat támpontokat az élmény, illetve a problémafeldolgozó munkára vonatkozóan (Gordosné 2012). A terápia célja a képzőművészeti alkotómunka során megvalósuló személyiségépülés. Ennek lényege, hogy a biztonságérzet kialakulásának hatására létrejött „pszichikus tértágulás” eredményeként az egyén alkotóképessé válik, és ezzel megtalálja a hidat önmaga és a valóság között. A kép megjelenése jelzi a pszichikum alakteremtő munkáját, ami a tudatosság erősödését hozza magával. Esztétikai minősége révén mindig új és új alkotásra sarkall, ami alapja annak, hogy a módszer öngyógyító

metódussá válhasson (Gordosné 2012).

A gyógypedagógiai művészeti terápiához olyan körülményeket kell teremteni, hogy a gyermek nyugodtan, elmélyülten tudjon dolgozni, és amelyek lehetővé teszik és inspirálják a probléma feldolgozását. A terápia egy biztonságos, állandó helyen kell, hogy történjen, ahol lehetőség van akár az elkülönülésre, akár arra is, hogy együtt dolgozzanak, legyen hely mozgásra. Fontos, hogy a gyerekek kiszakadjanak a mindennapi megszokott környezetükből. A csoport vezetőjének törekednie kell a feltétel nélküli elfogadásra, szeretetre. Olyan légkört kell teremtenie, ahol a gyerekek szívesen festenek, játszanak, szívesen osztják meg örömeiket, bánatukat másokkal. Néha a háttérből kell irányítani a foglalkozást, máskor kézbe kell venni azt, de csak a megrekedt alkotómunka továbblendítésére kell szorítkozni. Ehhez a pszichológiában, a pedagógiában és a művészeti kifejezésekben is jártas szakember szükséges. A saját elképzeléseink megvalósítása helyett alkalmazkodjunk a gyermek igényeihez. A terápiás rendszer minden gyermekcsoport esetében más: óvodás korban a megfelelő tevékenység tartalom a szabad festés. A gyermek szabadon alkot, kísérletezik, miközben a problémával küszködik, és a képalkotás segítségével igyekszik azoktól megszabadulni. A csoport ideális létszáma 4-6 fő, a foglalkozás időtartama minimum 90 perc (Gordosné 2012).

Hipotézisek

A szakirodalom részletes tanulmányozása után és a művészeti műhelyek, valamint a napközi foglalkoztató munkájában szerzett tapasztalataim alapján a következő hipotéziseket állítom fel:

1. A művészeti műhelyekben való aktív részvétel és az ott zajló pedagógiai kísérés pozitív hatással van az értelmileg akadályozott fiatalok szociális kapcsolataira, önértékelésükre és életminőségükre.
2. Az értelmileg akadályozott fiatalok által készített termékek értékesítése ösztönzőleg hat az újabb, szebb és jobb minőségű alkotások és termékek előállítására.
3. Az értelmileg akadályozott fiatalok nyitottabbak a művészeti típusú foglalkozásokra, akár fizetés nélkül is, mint más jellegű fizető tevékenységekre.
4. A családok többsége idegenkedve fogadja a fogyatékossgal élő családtag munkavállalását akár művészeti típusú munkahelyeken is.

Művészetpedagógiai kísérletek Magyaránizsán

A Magyaránizsa Községbeli Szociális Védelmi Szolgáltató Központ nagyon hosszú, és rögös utat tett meg, amíg mai felépítését és formáját elnyerte. Magyaránizsa területén a fogyatékossgal élőkkal való foglalkozás kezdete 1998-ra tehető, amikor is önkéntesek, fogyatékossgal élő gyermekek és szüleik kezdeményezésére elindult a Hit és fény közössége. Ekkor fiataljaik (akik még gyermekek voltak) csak hetente egyszer, szombat délutánonként találkoztak, néhány óra erejéig. 1999-ben a Vöröskereszt helyi szervezetének támogatásával egy gyógypedagógus segítségével, valamint szülők és önkéntesek bevonásával létrejött a Fénybárka foglalkoztató, melyben már naponta találkozhattak a kliensek. Egyszerűbb kézműves tevékenységeket végeztek, rekreáltak és igyekeztek bekerülni Magyaránizsa polgárainak a köztudatába. Ekkor egyik napról a másikra működtették a Bárkát – ahogyan a helybeliek hívják. 2004-ben megalakult az „Együtt Veled – Értük” Értelmi és Testi Fogyatékosok Érdekeit Védő és Segítő Egyesület, mely átvállalta a foglalkoztató működtetését. Az egyesület az értelmi és testi fogyatékossgal élők helyzetének javításán, jogaik érvényesítésén fáradozott és fáradozik mind a mai napig. Tagságát fogyatékossgal élők, családtagjaik és segítők alkotják. Az egyesület kliensei szervezett aktivitások keretében részt vesznek a társadalmi élet különböző területein, mely elfogadásukat segíti. Magyaránizsa község önkormányzata a 2008–2012-es időszakra kidolgozta a Szociális Védelmi Stratégiai tervet, mely lehetővé tette, hogy az eddigi civil összefogással működő ellátás intézményes kereteket kapjon. Az önkormányzat megalapította a Magyaránizsa Községbeli Szociális Védelmi Szolgáltató Központot, a foglalkoztatót átszervezte minimális standardok alapján működő napközivé (Fénybárka Napközi Otthon), mely értelmi és halmozottan sérült személyeknek nyújt ellátást, valamint az épületet adaptálta és ellátta a megfelelő eszközökkel. A

szakmai munka a Csigabiga Észak-vajdasági Gyógypedagógusok Egyesülete szakembereinek vezetésével zajlik. A Magyarok Közösségi Szociális Védelmi Szolgáltató Központban nemcsak az „Együtt Vél – Értük” Értelmi és Testi Fogyatékosok Érdekeit Védő és Segítő Egyesülete kapott helyet, hanem más érdekvédő egyesületek is, így a már említett Csigabiga Észak-vajdasági Gyógypedagógusok Egyesülete, az „Együtt” Speciális Sportklub, a Vakok és Gyengén Látók Egyesülete, a Siketek és Nagyothallók Szövetsége, a Rokkantak Szövetsége, a Cukorbetegség Egyesülete, a Multiplex Szklerózissal Élők Egyesülete és a Szárnyak Alapítvány. A felsorolt egyesületek között nagyon jó együttműködés alakult ki, kölcsönösen támogatják egymást. Az együttműködés egy sokszínű szolgáltatási formát eredményezett, azaz a napközi otthon működtetését, képesség- és személyiségfejlesztő programot, személyi asszisztenciát, a kliensek szállítását, terepes szolgálatot, játszóház és műhelyek működtetését a fogyatékosokkal élők, valamint az óvodás és iskolás gyermekek számára, érdekvédelmet, sporttevékenységeket stb.

A központnak jelenleg 74 nyilvántartott, értelmileg akadályozott kliense van Magyarok Közösségi Község 11 településéről. Ebből rendszeresen 35 személy veszi igénybe a napközi szolgáltatásait, 23 gyermeket és fiatalt a terepes szolgálat lát el, 16 személy pedig nem igényli sem a napközis ellátást, sem a terepes szolgálat nyújtotta lehetőségeket. Egy kliens személyi asszisztenciában részesül (személyre szabott napi ellátásban). Ezek a számok azonban folyamatosan változnak. Egyre több fiatalt és gyermeket derítenek fel a terepes munkatársak, illetve egyre több szülő jelentkezik gyermekével a korai fejlesztési programban. A központ klienseinek életkori eloszlása 1-től 36 évesig terjed. A napközit és a művészeti műhelyeket látogató 35 gyermek és fiatal közül 2 enyhén, 20 középsúlyosan, 13 súlyosan és halmozottan sérült. A napközi 6 és 18 óra között várja a klienseket, és leginkább a 9 éven felüliek veszik igénybe a szolgáltatásait. A napközi keretein belül működnek a művészeti jellegű műhelyek: a gölöncsér-, papír-, szövő- és varróműhelyek, melyekben a munka kis csoportokban folyik a hét minden napján, 9 és 12 óra között. Céljuk a fogyatékosokkal élő személyek művészetre és munkára nevelése.

Szövőműhely

A szövőműhely létrejöttét és az ott folyó munkát a Vajdasági Mentálisan Sérültek Szövetsége (MNRO) támogatta, ám mostanra önfenntartóvá kellett válnia. Heti két alkalommal 4-5 fiatal ismerkedik a szövés rejtelmeivel egy szövőmester segítségével. A szövőszéken rongyszőnyegek, míg a szövőkereteken, karmantyúkon kisebb szőttek készülnek, melyekből tarisznyák, mobiltartók, székpárnák és lábtörlők lesznek. A színeket és a motívumokat, melyek tükrözik a készítőik belső világát, ők maguk állítják össze. A szőttekhez fonalakat, régi, feldarabolt ruhákat és csuhét használnak fel. A szövésen kívül, kiegészítő tevékenységként hímzések, kötött és varrott apró tárgyak kerülnek ki a fiatalok keze alól. Az elkészült termékeket egymásnak, családjuknak, ismerőseiknek ajándékozzák, de a gölöncsértermékekkel együtt áruba is bocsájtják azokat, ebből biztosítva a műhely fenntartását. A fiatalok képességeik szerint végzik a szövés és varrás részmunkálatait. Van, aki a felvetőszálat is be tudja fűzni, van, aki a régi ruhákat darabolja csíkokra, van, aki varr és sző, és van, aki a lehulló darabokat vágja még apróbb darabokra tölteléknek a párnákba. Ebben a műhelyben általában a lányok, de néha a fiúk is igyekeznek kivenni a részüket a munkából, közülük is legkitartóbbnak és legprecízebbnek a Down-szindrómás fiatalok bizonyulnak.

Papírműhely

A papírműhely tekint vissza a legrégebbi múltra, ugyanis a napközivel egyidős. Öt fiatal minden második héten, reggel kilenctől délig dolgozik egy segítővel. Festéssel, ragasztással, szalvétatechnikával díszített igényes dísz tárgyak, asztali ceruzatartók, borítékok, dobozok, irattartók, ajándékszatyrok, üdvözlőlapok, meghívók stb. kerülnek ki a kezük alól. Az elkészült tárgyakat elajándékozzák vagy eladják a gölöncsértermékekkel együtt. Különböző színű és alapanyagú papírokat használnak fel, melyek kombinációjának csak a képzelet szab határt. Mindenki előre összeállítja az elképzelt díszítést és a segítő jóváhagyása után díszíti a feladatul kapott tárgyat. A környéken különösen ismertek és kedveltek a már védjegyé vált ún.

márványozás technikával készült tárgyak. Az egyszerű fehér rajzlapot egy tepsiben előre elkészített tapétaragasztóra csorgatott olajfestékre fektetik, melyet ezután lemosnak és szárítanak. Ezeket a márványos lapokat használják dekorációként. Az olajfestékek színeinek kiválasztása, összekeverésének módja a fiatalok kreativitására van bízva.

A gölöncsérműhely

„A termék földből, vízből és szeretetből készült” - áll a gölöncsérműhely termékein. És valóban. Ahhoz, hogy egy agyagból készült tárgyat elkészíthessünk, az agyag és a víz elengedhetetlen. A szeretetet pedig, amely még belekerült, mindenki megtapasztalhatja, ha kezébe veszi az elkészült kerámiát vagy megfigyeli az alkotás folyamatát. Tudjuk, hogy az ember már kisgyermekként is minden keze ügyébe kerülő és gyúrható anyaggal kísérletezik, megformálja azt. Miért lenne ez másként egy értelmileg akadályozott személy esetében?

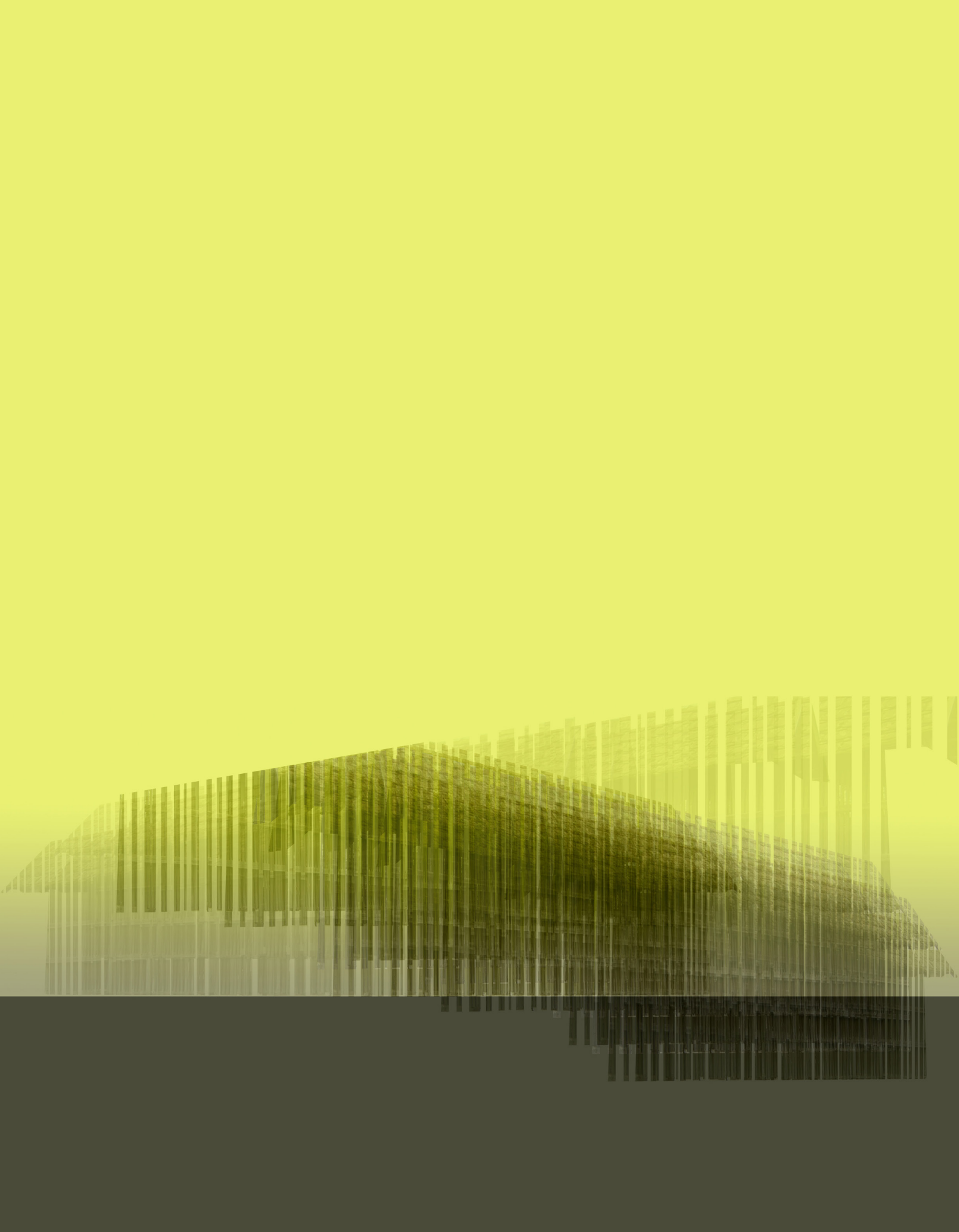
A gölöncsérek, azaz a fazekas mesterek már ősidők óta használati tárgyak előállításával foglalkoznak. Alapanyagként az agyagot használják, melyet megmunkálás után szárítanak és égetnek, így cserepet kapnak, amit ezt követően festenek vagy máaznak.

Az „Együtt Veled – Értük” Értelmi és Testi Fogyatékosok Érdekeit Védő és Segítő Egyesület sikeres pályázatának köszönhetően 2010-ben létrehozták a gölöncsérműhelyt a napközi épületétől különálló helyszínen azzal a céllal, hogy munkahelyként működhessen. Megfelelő eszközöket szereztek be, és szakembereket alkalmaztak. Mivel fiataljaik egy zárt világban élnek, ezért minden sikerélmény fontos számukra. A pályázat célja a fogyatékosokkal élők önbecsülésének növelése és a majdani munkára való felkészítés. Hosszú távú célként a fazekasmesterség és az önálló munkavégzés elsajátítását tűzték ki.

A gölöncsérműhelyben délelőttként öt értelmi és testi fogyatékossgal élő fiatal dolgozik és alkot az alkalmazott fazekasok és gyógypedagógiai asszisztens segítségével, valamint egy gyógypedagógus óvó tekintete mellett. Eleinte az agyag kínálta lehetőségekkel, megmunkálási módjával ismerkedtek, megtanultak egyszerűbb használati tárgyakat elkészíteni, kitartóan és pontosan dolgozni. A fiatalok képességeiknek, önállóságuknak és kedvüknek megfelelő munkát végezhetnek. Van, aki csak golyókat formáz, van, aki formákat szaggat, és van, aki festi az elkészült tárgyakat. Az ügyesebbek elsajátították a korongozás rejtelmét és a különböző díszítési technikákat is. Attól függően veszik ki részüket a munkából, hogy mennyire tudták elsajátítani a tanult ismereteket, készségeket. Az irányítás és segítségnyújtás módja és mértéke is szükség szerint változik, attól függően, hogy milyen mértékű fogyatékossgáról van szó. Az itt készült termékeket a fiatalok elajándékozhatják (szülőknek, egymásnak stb.), valamint a község piacain, vásáraiban, rendezvényein igyekeznek értékesíteni azokat. Ma már a termékek komoly skálájával rendelkeznek: ékszerek (láncok, karkötők, fülbevalók), ceruzatartók, fogasok, kulcstartók, szélcsengők, kaspók, kopogtatók, dísz tárgyak, fali képek, egyedi készítésű szobrok stb.

2011-től az egyesület a gölöncsérműhelyt szociális vállalkozássá jegyeztette be, ami azt jelenti, hogy gazdasági tevékenységre is jogosulttá vált.

A gölöncsérműhely létrejöttének köszönhetően a „munkásokon” kívül a napközi otthon többi kliense is megismerkedhetett az agyaggal, valamint a környező iskolák és óvodák csoportjai is ellátogattak ide, ezzel elősegítve a másság elfogadását. A műhely ezáltal tökéletes terepet nyújt a Szerbiában még csak kibontakozóban lévő integráció első lépéseinek. Az agyagformázást az értelmileg akadályozott klienseknél művészetterápiás céllal alkalmazhatjuk, de sokszínűsége révén képességfejlesztésre is megfelelő. A gölöncsérműhelyben zajló foglalkozásokon, annak ellenére, hogy leginkább célzott feladathelyzetről van szó, megjelenik a művészetpedagógia is, hiszen a vizuális üzenetek ugyanúgy jelen vannak, mint a grafikai kifejezésben. A legkülönbébb alkotásokon keresztül mesélnek a fiatalok önmagukról. Hogy ki tudják fejteni saját élményvilágukat, folyamatos és fokozatos feladathelyzetre van szükség: tapasztalatok gyűjtésére, a tárgyak elkészítésére, jártasságok elsajátítására, képesség- és készségfejlesztésre (Horgosi 2010).

Varróműhely

A „varroda”, ahogy a lányok hívják, a többi műhelytől eltérő helyen, de a központhoz tartozó Csigabiga Észak-vajdasági Gyógypedagógusok Egyesületének keretein belül működik. A varróműhelyt 2010-ben alakították ki pályázati forrásokból, és munkahelyet biztosít négy fogyatékossgal élő fiatal lány számára, valamint a munkájukat felügyelő és irányító varrónőnek is. Gyógypedagógus, gyógypedagógiai asszisztens, pszichológus és szociális munkás is figyelemmel kíséri a fejlődést. A lányok munkájukért egy ideig bért kaptak. Munkahelyükön folyamatosan tanulnak és gyakorolják a már elsajátított munkafolyamatokat. Vannak olyan termékek, amelyeket önállóan el tudnak készíteni, de van, amikor csak részmunkát végeznek. Használati tárgyakat, ajándéktárgyakat készítenek és apróbb javításokat is vállalnak (cipzárcsere, felszegés, gombfelvarrás stb.). A lányoktól pontos munkát várnak el, mivel a képességeikhez igazítják az elvégzendő feladatokat, de mindenkinek mindent meg kell tanulnia. Az itt elvégzett munkával segítik az önértékelésük növekedését, a napirend kialakítását és betartását (pontos érkezés és távozás a munkahelyről, meghatározott időben és ideig tart a kávészünet), takarékoskodásra, a pénz beosztására tanítanak, de figyelmet fordítanak a higiénia, a magánéleti problémákra is. Kirakodóvásárokon, piacokon is megjelennek, ahol értékesítik az elkészült tárgyakat és más emberekkel is találkozhatnak, nemcsak társaikkal és családjukkal.

Esetismertetések

Ebben a fejezetben három olyan értelmileg akadályozott fiatal mutatok be, akik a művészeti jellegű műhelyek valamelyikében részt vesznek. Mindennapi életüket ismertetem nehézségeikkel, korlátaikkal együtt, aktivitásukat a műhelyekben, de az elért pozitív hatásokat is, melyek többek között az itt folyó munkának köszönhetőek.

1. eset

X. Y. 29 éves fiatalember. Édesanyja gyermekkorában, édesapja 12 éve elhalálozott, testvére nincs. A tőlük örökölt házban egyedül él a szomszéd házban élő idős házaspár felügyelete mellett. A Szakértői Bizottság mérsékelt értelmi fogyatékossgat állapított meg nála, és speciális iskolába irányította. A nyolc osztály elvégzését követően a speciális szakközépiskola első osztályát fejezte be, tovább a szerb nyelvű oktatás miatt nem járt. A napközibe Magyarkanizsa község egy településéről, Horgosról utazik autóbusszal, már 2007 óta. 2010 óta a gölöncsérműhelyben dolgozik, ahol a nehezebb munkafolyamatokat is elsajátította (korongozás, mázazás), de szívesen díszíti az elkészült tárgyakat is. A gölöncsérműhelyben végzett tevékenységek során kitartóbbá, precízebbé, türelmesebbé vált. Ösztönzőleg hat rá, ha az általa készített tárgyak jól sikerülnek, de ha nincs meglegedve, akkor kétségbe esik és gyakoriak a dühkitörései is. Megtanulta beosztani az idejét, rendszerességhez szokott. Gyakran készít szobrokat, melyekbe magányosságát, félelmeit is beledolgozza. Nagyon jó a kezűgyessége. Ezt bizonyítja, hogy szabadidejében autóbuzsmaketteket készít papírból. Örömmel töltik el az általa készített tárgyak. Bizonyos irodai teendőket is rá lehet bízni (postára, bankba megy, a könyvelőhöz elvisz dolgokat). Jól érzi magát úgy a napköziben, mint a műhelyben. Örül, hogy idetartozik. Társai szeretik, bár néha nehezen viselik a fontoskodását, túlzott ragaszkodását. Nevelőit, műhelyvezetőjét tiszteletben tartja, szereti. Sok mindentől és sok mindenkitől fél, gyakran szorong, gyanakvó, retteg, hogy egyedül marad, fél a haláltól. Korához képest gyakran gyerekesen viselkedik, nem tudja pontosan felmérni, hogy ki is az ő korosztálya, kivel kellene barátkoznia (gyakran választ fiatalabb gyerekeket barátjának). Pedagógiai kísérése során segítségre szorul az érzelmi ingadozásainak, indulatainak kezelésében, ösztönözni kell a mind több kommunikációra és a további önállósulást. Kísérése során figyelmet fordítanak higiéniai, étkezési szokásaira, pénzének megfelelő beosztására, testedzésére, a szabadidő hasznos eltöltésére ösztönzik. Igyekeznek kialakítani az otthoni teendők rendszerét, segíteni a további önálló életét.

2. eset

Y. X. 38 éves, Down-szindrómás lány. Munkanélküli szüleivel és nyugdíjas nagymamájával él a közös családi házában. Mai napig kislánycént tekintenek rá, úgy is viselkednek vele. Édesapja gyakran költi az egyébként is kevés pénzüket italra. Egy testvére van, de ő már külön él, ritkán látogatja a családját, akkor sem találkoznak, nem kommunikál Y. X.-szel, ezért ő inkább elhúzódik. Nagyon érzékeny, sokat sír. Gondolatai a szerelem és a családalapítás körül forognak, de családját hallani sem akar ezekről. A Szakértői Bizottság véleménye szerint közép súlyos értelmi fogyatékos, speciális tagozatra irányították, ahol három osztályt fejezett be (tovább anyagi okokra hivatkozva nem járt). A napközibe 2007 óta naponta utazik egy környéki faluból, Martonosról. Innen jár a varróműhelybe, ahol 9-től 12-ig dolgozik. Munkája lassú, de alapos. Szeret a varrodában tevékenykedni. Már korábban és otthon is szívesen, ügyesen hímzett, kötött és horgolt. Egy sikeres pályázatnak köszönhetően egy ideig munkájáért fizetést is kapott. Ez motiválóan hatott rá, fontosnak érezte magát, szüleit is segítette. A fennmaradó pénzt segítséggel bankszámláján gyűjtötte. Korábban még zsebpénze sem volt. A munkának és a folyamatos kísérésnek köszönhetően hozzászokott a rendszerességhez, kialakították a napirendjét (több mozgással, aktivitással), amit be is tart. Fizetésének és annak köszönhetően, hogy így segíteni tudta családját, önértékelése megnőtt, megtanult takarékoskodni. Mind jobban odafigyel a higiéniájára, lehetőségeihez mérten igyekszik csinosan öltözni, újabb sminkel és odafigyel a frizurájára is. Egyre nyíltabban beszél érzelmeiről, magánéleti problémáiról, amelyekre kíséreléssel közösen megoldásokat keresnek. Munkájában egyre magabiztosabb, kreatívabb. Egyre többször határozza meg ő a készítendő tárgyak színkombinációját, díszítését. Újabb önállóan összeállítja munkáját, és csak ezt követően kéri ki segítőtje véleményét az összehatásról.

3. eset

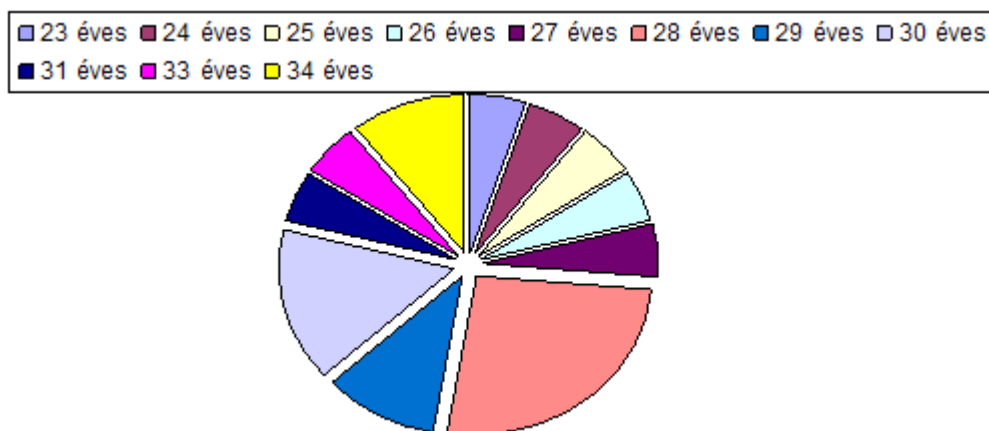
X. X. 30 éves lány. Munkanélküli édesanyjával él egy elhanyagolt családi házában. Édesapja a közelmúltban hunyt el, aki lányát kislánycént, feleségét pedig fogyatékossgal élőként kezelte. A most már kétagú család az édesapa halálával pozitív irányba indult el. A Szakértői Bizottság X. X.-nél közép súlyos értelmi fogyatékossgot állapított meg, speciális tagozatra irányították, ahol befejezte az általános iskola nyolc osztályát. 2009 óta hetente két alkalommal, az egyesület kisbuszával jár a napközibe, majd a szövő- vagy a papírműhely munkájában vesz részt. Nagy előrelépésnek tekinthető ez a heti két alkalom, ugyanis korábban otthonról ki sem mozdult, egész nap a tyúkólban ült, és a tyúkokhoz mint barátaihoz beszélt, puszilgatta, szeretgette őket. A közösségbe nehézkesen illeszkedett be, de mára jól érzi magát, szívesen jár. Gyakoriak nála az érzelmi ingadozások. Egyik pillanatban hatalmasakat kacag, a következőben viaszalhatatlanul zokog. Gyakran esik szerelembe, de általában a szeretett, imádott személy nem elérhető (fiatal papot, szerzetest választ). Társaságban nem mindig viselkedik megfelelően. Tanulnia kell a közösségi szokásokat, megfelelő viselkedést. A művészeti jellegű műhelyekben szívesen dolgozik. A kezdeti nehézségek után kezűgyessége egyre jobbá vált. Ha sikerül valamit alkotnia, az örömmel tölti el. Önállóan kevésbé dolgozik, inkább irányított munkában vesz részt. Pedagógiai kísérésének köszönhetően egyre jobban odafigyel higiéniájára, tiszta ruhában érkezik, környezetét igyekszik tisztán tartani. Lassan tudatosul benne, hogy a tyúkok puszilgatása nem egészséges, kevesebb időt tölt velük. Néha már érzelmeiről is beszél, de megoldani még nem tudja belső konfliktusait. A társas viselkedés alapjait is egyre jobban elsajátítja, sokszor hangosan emlékezteti magát, hogy mi az, amit szabad, és mi az, amit nem.

A kérdőívek feldolgozása

A kérdőívet a művészeti jellegű műhelyekben dolgozó kliensek (összesen 20) szülei töltötték ki. A nyilvántartott 74 kliens közül összesen 35 gyermek és fiatal látogatja a napközi otthont, közülük mindössze 20 olyan van, aki részt vesz a műhelyek munkájában. A minta tehát a művészeti jellegű műhelyekben dolgozó fiatalok 100%-a. A kiküldött 20 kérdőív közül, a megbeszélte határidőn belül 19 érkezett vissza, mely 95%-os válaszadási hajlandóságot jelent. A kutatás további részében ezt a 19 visszaérkezett kitöltött kérdőívet tekintjük 100%-nak.

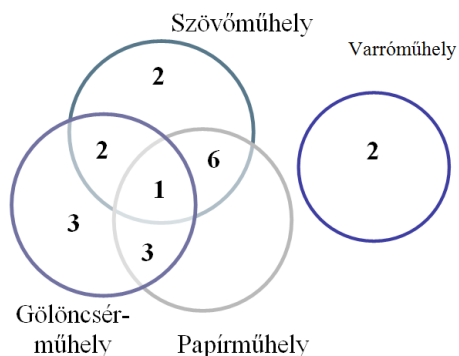
Az általános adatok tekintetében a következő értékelhető válaszok érkeztek: A művészeti jellegű műhelyek munkájában 23 és 34 év közötti fiatalok vesznek részt. Nemek szerinti eloszlásban 10 lány (52,63%) és 9 (47,37%) fiú. Pontos diagnózist mindössze 6 esetben adtak (3 Down-szindróma, 1 Klinefelter-szindróma, 2 Infantilis Cerebral Paresis), mely a válaszadók 31,58%-a. A fogyatékoság fokát a szülők közül 13-an (68,42%) jelölték, mely szerint a kliensek közül 3 enyhe (23,08%), 7 közepes (53,85%), 3 súlyos (23,08%) értelmi fogyatékosággal él. A kliensek iskolai végzettségét tekintve egy esetben nem érkezett válasz, a többiek közül 4 fő semmilyen oktatási intézménybe nem járt (22,22%), 9 személy elvégezte a speciális iskola nyolc osztályát (50%), hárman négy osztályt (16,67%) fejeztek be, egy kliens pedig kettőt (5,56%), míg egy fiatal a középiskolát is (5,56%). A válaszadók közül 12-en a környező falvak egyikében (63,16%), 7-en pedig a városban (36,84%), azaz Magyarországon élnek.

1. ábra. A kliensek korbeli eloszlása a művészeti műhelyekben

A napközi foglalkoztatóval kapcsolatos kérdések értékelése: A napközi szolgáltatásait 9 kliens (47,37%) a hét minden munkanapján, azaz hetente ötször, 8 kliens (42,11%) 2 alkalommal, 1 kliens (5,26%) 4 alkalommal és 1 kliens (5,26%) 1 alkalommal veszi igénybe. Arra a kérdésre, hogy igényelnék-e többször a szolgáltatást, 4 esetben nem kaptam választ. A válaszolók közül heten (a válaszadók 46,67%-a) nem igényelnének több alkalmat, míg nyolcan (53,33%) szeretnék, ha gyermekük többször vehetné igénybe a napközi által nyújtott szolgáltatásokat. Az elégedettségi szint mérésekor tizenegyen teljes mértékben elégedettek voltak a szolgáltatásokkal (5-ös elégedettségi szint), heten elégedettek (4-es elégedettségi szint), és egy személy közepesen elégedett (3-as elégedettségi szint). Összességében elmondható, hogy a szülők többsége elégedett, és megfelelő minőségűnek tartja a napközi által nyújtott szolgáltatásokat.

2. ábra. A műhelymunkák

A művészeti jellegű műhelyekben folyó munkára vonatkozó kérdésekre adott válaszok összegzése: A kliensek által a művészeti jellegű műhelyekben töltött munkanapok száma változó. Többek között attól függ, hogy az illető hány alkalommal veszi igénybe a napközi szolgáltatásait, illetve, hogy a szülő igényelt-e másfajta foglalkozást (életvezetés, könyvtárlátogatás, úszás stb.) gyermeke számára. Az erre vonatkozó kérdésre (hány alkalommal vesz részt gyermeke a művészeti jellegű műhelyek munkájában) hárman nem adtak választ, 6 kliens 4 alkalommal (ez a válaszadóknak 37,5%-a), 3 kliens 3 alkalommal (18,75%), 4 kliens 2 alkalommal (25%), 3 kliens 1 alkalommal (18,75%) vesz részt a műhelyfoglalkozásokon. Ezek a számadatok azt jelzik, hogy a párhuzamosan, egy időben működő két műhely munkájába és a varróműhelybe (melybe ugyanaz a két lány jár) naponta összesen 10,4 fő kapcsolódik be, ami fedi a valóságot.

Arra a kérdésre, hogy a kliensek mely műhelyben dolgoznak, igen sokszínű válaszok érkeztek, ugyanis több lehetőséget is bejelölhettek a szülők, mert a fiatalok több műhely munkájában is részt vesznek (2. ábra). Erre a kérdésre minden szülő válaszolt. 3 kliens csak és kizárólag a gölöncsérműhelyben dolgozik, ketten a varróban, és ketten a szövőműhelyben. 3-an a gölöncsér- és a papírműhely munkájában is részt vesznek, ketten a gölöncsér- és szövőműhely munkájában, 6-an a szövő- és a papírműhely munkájában, míg egy fő mind a gölöncsér-, mind a papír-, mind pedig a szövőműhely munkájából kiveszi a részét.

Arra a kérdésre, amely a műhelyekben végzett munka pozitív hatására kérdez rá, mindenki kivétel nélkül igennel válaszolt, tehát minden válaszadó szerint van pozitív hatása a műhelyekben folyó munkának. Lehetőséget adtam, hogy kifejtsek bővebben ezeket a hatásokat, a következő válaszok érkeztek: örömmel végez mindent, ügyesebb itthon is, önállóbb, szívesen darabol és ragaszt itthon is, türelmesebb, kitartóbb. Arra, hogy tapasztalnak-e negatív hatást, egy esetben karikázta be a szülő azt, hogy igen, ám indoklást nem írt mellé. Összességében elmondható, hogy a szülők mindenképp pozitív hatásának érzékelik a művészeti jellegű műhelyekben folyó munkát.

A vizsgálat arra is kiterjedt, hogy a műhelyekben megvalósuló művészeti tevékenység fejleszti az önértékelést, a kitartást, az életminőséget, a türelmet, a társakkal való kapcsolatokat, mások munkájának megbecsülését, a kezűgyességet, az önállóságot, a fegyelmet, a kommunikációt, a segítőkészséget és a szociális kapcsolatokat.

E 12 vizsgált terület közül a szülők véleménye szerint egyértelműen leginkább a kezűgyesség és a kommunikáció fejlődik. Ha azokat a válaszokat is figyelembe veszem, amelyekre a válaszadók mindegyike igenlő választ adott, viszont volt olyan, aki nem jelölt semmit, akkor a kitartás, az életminőség javulása, a mások munkájának megbecsülése, a segítőkészség és a szociális kapcsolatok fejlődése is kiemelkedő helyezést ért el, azaz a válaszadók 100%-a igennel válaszolt. De 75% feletti igenlő választ kaptak a következő fejlesztési területek is: önértékelés, társakkal való kapcsolat, önállóság, fegyelem. Összességében elmondható, hogy a felsorolt területek művészeti műhelyekben történő fejlesztésével a szülők elégedettek. A kérdésekre adott válaszok alapján látható, hogy a hipotézis alapján vizsgált területek, mint az életminőség és a szociális kapcsolatok előkelő helyre kerültek, de a válaszadók 80%-a szerint az önértékelés fejlődése is megvalósul. Arra a kérdésre, hogy szükségesnek tartják-e a műhelyek fenntartását, a szülők 100%-ban igenlő választ adtak, a következő indoklásokkal: gyermekem jól érzi magát ott, van felelőssége, megtanult munkát végezni, szorgalmasabb, figyelmesebb.

A szülők többségének véleménye szerint motiválóan hat a gyermekére az, ha a műhelyekben készült termékeket értékesítik, tizennégyen (a válaszok 82,35%-a) igenlő választ adtak, hárman (17,65%) nemlegest és ketten nem válaszoltak. Arra a kérdésre, hogy a szülő vásárolt-e már a műhelyek termékeiből, mindenki igennel válaszolt, azaz a válaszolók 100%-a megtisztelte gyermekét azzal, hogy otthonát ezekkel a tárgyakkal díszíti. A művészeti jellegű műhelyek jövőjét illetően tizenheten igenlő választ adtak, úgy vélik van jövőjük, míg ketten nem válaszoltak. A szülők elégedettek a művészeti jellegű műhelyekben folyó munkával. Támogatják azok jövőjét is. Látják azt, hogy gyermeküknek ez nagyon sok szempontból hasznos, és, hogy igen sokféle fejlesztési területre hat pozitívan.

A kliensek közül jelen pillanatban 3 fiatal kap fizetést munkájáért (ez az összes műhelybe járó kliensek 15%-a, a válaszadók 15,79%-a). Arra a kérdésre, hogy ez mit jelent gyermeke számára, egy indoklás érkezett, mégpedig, hogy fontosabbnak érzi magát, nem olyan életunt. Arra, hogy a szülő számára mit jelent,

szintén egy indoklás érkezett: Látom a gyermek fejlődését. A munkába állás támogatottsága 15 esetben igenlő választ kapott, míg 4 esetben nem érkezett válasz. Indoklást csupán két esetben kaptam: Mert tudja, hogy ő is hozzájárul a család fenntartásához, illetve komolyan veszi munkáját. A más munkahelyeken történő munkába állást nem szorgalmazzák a szülők, csak egy esetben volt igenlő a válasz erre a kérdésre vonatkozóan, és csak nemleges indoklások érkeztek, ezek: Mert érzékeny és félős; Mert ritka az az ember, aki szívesen dolgozik sérülttel; Mert nem tudná a tempót tartani.

Összességében elmondható, hogy a szülők nem szorgalmazzák, és nem is tartják alkalmasnak gyermeküket arra, hogy munkába álljon a hagyományos értelemben vett munkahelyeken, viszont örülnének annak, ha Szerbiában is létrejönnének az ún. védő munkahelyek.

A hipotézisek bizonyítása

Az első hipotézisem, mely szerint a művészeti műhelyekben való aktív részvétel és az ott zajló pedagógiai kísérés pozitív hatással van az értelmileg akadályozott fiatalok szociális kapcsolataira, önértékelésükre és életminőségükre, bizonyosságot nyert.

A kérdőíves felmérésben a szülők szinte mindegyike szerint az életminőség, és a szociális kapcsolatok pozitív irányban fejlődtek, míg a válaszadók 80%-a szerint az önértékelés fejlődése is megvalósul. A feltevés az interjúk során és az esetismertetésekéből is igazolást nyert.

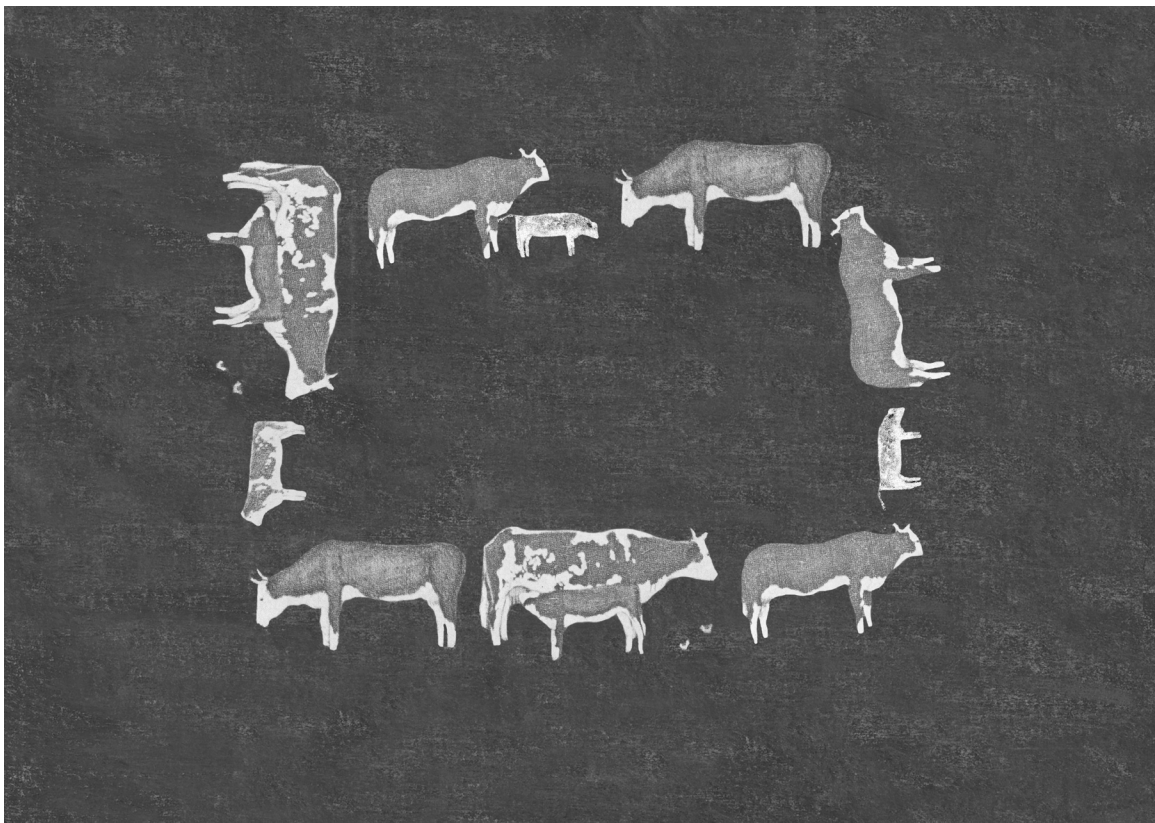
A második hipotézisem szerint az értelmileg akadályozott fiatalok által készített termékek értékesítése ösztönzőleg hat az újabb, szebb és jobb minőségű alkotások és termékek előállítására, részben igazolódott be. A szülők nagy többsége úgy véli, hogy ösztönzőleg hat gyermekére az általa készített termékek eladása, valamint az interjúban megszólaltatott fiatalok mindegyike pozitívan éli meg ezt a dolgot, ám az egyik műhelyvezetővel készített interjú során fény derült arra, hogy nem is szoktak beszélni arról, hogy eladásra kerültek ezek a dolgok, tehát nem is hathat ösztönzőleg.

A harmadik hipotézisem, mely szerint az értelmileg akadályozott fiatalok nyitottabbak a művészeti típusú foglalkozásokra, akár fizetés nélkül is, mint más jellegű fizető tevékenységekre, beigazolódott. A megkérdezett fiatalok szívesebben dolgoznak ezekben a műhelyekben, mert tisztában vannak azzal, hogy nem tudnának eleget tenni az elvárásoknak más munkahelyeken. A kérdőíves felmérésből kiviláglik, hogy a szülők véleménye szerint gyermeküknek fontos a műhelyekben folyó munka, akár anyagi juttatások nélkül is.

A negyedik hipotézisem, mely szerint, a családok többsége idegenkedve fogadja a fogyatékossgal élő családtag munkavállalását akár művészeti típusú munkahelyeken is, nem igazolódott be. A kérdőívre adott válaszok alapján a szülők mindegyike támogatná gyermeke munkába állását művészeti jellegű műhelyekben, míg a más munkahelyeken történő munka vállalást nem szorgalmazzák. A kérdőív eredményével szemben a személyes tapasztalatom azonban mást mutat. A gölöncsérműhelyben dolgozó fiatalok munkába állításának első kísérletekor a megkérdezett szülők közül csak néhányan engedélyezték gyermeküknek a munkaviszony létesítését, féltve a szociális segélyből származó állandó, biztos jövedelmet, a bizonytalan ideig tartó jövedelemmel szemben (a szociális segély megszűnt volna arra az időszakra, amíg a gyermek munkaviszonyban van).

Konklúzió

A művészeti jellegű műhelyek fontosak a fiataloknak, mert amellett, hogy valamit előállíthatnak, hagyhatnak maguk után valamit, a műhelyek lényeges életeseményeik színterévé válnak. A munka mellett érzelmeiket, kívánságaikat, vágyaikat, bánatukat is kifejezhetik, ha nem is minden esetben verbálisan, de az alkotásukba beágyazva mindenképpen. A műhelyben a nevelőktől segítséget kapnak a mindennapi életre vonatkozóan, hogy azt minél teljesebben, hasznosabban tudják megélni és, hogy mindinkább közelíteni tudják azt az átlagnépességéhez.

Irodalom

- Csákvári Judit–Mészáros Andrea. 2012. *Értelmi fogyatékos (intellektuális képességzavarral élő) gyermekek, tanulók komplex vizsgálatának diagnosztikus protokollja*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft.
- Fonyó Ilona szerk. 2009. *Felnőtt élet. Felnőttkorban lépő értelmi sérült fiatal társadalmi életbe való beilleszkedésének lehetőségei*. Budapest: Kézen Fogva Alapítvány.
- Gordosné Szabó Anna. 2012. *Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hatos Gyula. 1996. *Az értelmi akadályozottsággal élő emberek: nevelésük, életük*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar.
- Hatos Gyula. 2000. *Értelmileg akadályozott felnőttek pedagógiai kísérése*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar.
- Magyarkanizsa Községbeli Szociális Védelmi Szolgáltató Központ. 2013. *Pedagógiai Program*. Magyarkanizsa: Magyarkanizsa Községbeli Szociális Védelmi Szolgáltató Központ.

TÉVESEN ÉRTELMEZETT EMPÁTIA AZ ÖNMUTOGATÁS TÜKRÉBEN

Bevezető

Mindig foglalkoztatott az emberek közötti elfogadás mértéke és mikéntje, a kapcsolatépítés létrejötte és annak ápolása, az egymás közti kölcsönösség. Az egyén fejlődését a közösségben látom, és az egységben, ezért fontos, hogy egymás felé nyitottak legyünk és tudjunk együttműködni. Az interneten talákoztam egy cikkel, melynek címe: A legszánalmasabb magamutogatás, amit valaha láttál. Mind kiderült az olvasottakból, egy fiatalokat érintő, friss témát mutatott be szerzője. Tárnya súlyos szociális, megkockáztatva a kérdést, akár társadalmi problémákat is felvethet. Kiindulása egy jól hangzó empátiás cselekvés, és annak feltehetően téves értelmezése, az önmagunkról és kortársainkról alkotott téves véleményalkotás.

Témafelvetés

A világhálón megjelentek a don't judge challenge címmel ellátott videók. Erről szólt a fentebb említett cikk is. A kifejezés lefordítva „ne ítélezz, kihívás”-t jelent. Külföldön közel egymillió azon felvételek száma, amelyek megtekinthetők az Instagram fénykép- és videómegosztó portálon. A fő célcsoport 18 és 26 év közötti. Ezeken a felvételeken olyan lányok és fiúk láthatóak, akik félresminkelték az arcukat, pattanásokat rajzoltak rá, befeketítették fogaikat.

A kezdeményezés 2015 júniusának végén, júliusának elején indult. Feltételezések szerint egy brit lánytól ered, név szerint Em Fordtól, aki egy videót töltött fel az internetre, melynek címe you look disgusting (undorítóan nézel ki). Mindennek az előzménye, hogy megjelenését erősen meghatározta bőrhibája, sok pattanása. Képeket osztott meg magáról egy közösségi oldalon, melyekhez sok hozzászólást kapott sok vulgáritással (például: „undorítóan néz ki, rá se tudnak nézni, gusztustlan”). Ezután kisminkelte magát, alapozóval és púderrel fedte le bőrét. Egy teljesen új megjelenést kapott. Megváltozott külsőjének képét megosztotta a közösségi oldalon. „Gyönyörű vagy, tökéletes, imádom a sminkedet” – kapta sorban a véleményeket. Mindebből látható, hogy az emberek véleménye hogyan képes változni egyik pillanatról a másikra. Rövid idő elteltével mégis megjelentek a sértő és megalázó vélemények: „azért sminkel magad, mert ennyire csúnya vagy, túl sok sminket viselsz, undorítóan nézel ki”, „ezt büntetni kéne”.

A videó végén a lány lemossa magáról a festéket, közben különböző mondatok olvashatók olyan emberektől, akiket külsejük miatt megaláztak, megsértettek, megvetettek a közösségükben. Ez a videó napvilágra kerülése óta egyre népszerűbb a fiatalok körében. Ennek kapcsán indult el az említett kezdeményezés „ne ítélj első látásra” mottóval. Elsődleges célja, hogy felhívja a figyelmet arra a jelenségre, amikor emberek megalázó megjegyzéseket tesznek társaik külsejére.

A kihívást elvégzők átlagos külsejű, szép emberek, akik eltorzítják arcukat, majd néhány másodperc után egy dekoratív külsővel láthatók újra. Nem minden az, aminek látszik, ne ítélezzünk elsőre. Ez lett volna a célja a kezdeményezésnek, de mára ennek ellenkező üzenetét hordozza. A felvételek az imponáló megjelenést állítják szembe a „normálistól” eltérővel, ezzel egy negatív tartalmú üzenetet, véleményalkotást közvetítenek, így önmaga iróniájává vált a kezdeményezés. A pubertáskorban megélt atrocitások mély nyomot hagynak a fiatalok későbbi életében is. Sérült testkép, önértékelési gondok, szociális bezárkózás... Egyre több olyan tinédzserről lehet olvasni, aki öngyilkos lett a külsejére tett negatív megjegyzések miatt. Felmerül a kérdés, hogy az ítélekezés, az abúzus, a szabad véleménynyilvánítás határa vajon hol húzódik. Ha nincs egy biztos családi, intézményi, támogató háttér, súlyos következményei lehetnek a későbbiek-

ben. Egy fiatal srác szeretett volna egy lehenyerlő videót készíteni, ezért barátnőjével savat öntöttek az arcára, ezek után halálos sérülésekkel szállították a kórházba.

Társadalmi, szociálpedagógiai szempontból nézve megjelenhet az iskolában a közösségen belüli verbális bántalmazás, megalázás, kiközösítés a külső jegyekről formált vélemény miatt. Az áldozatok kirekesztődnek, ennek következtében másképp látják majd önmagukat. Kialakul egy torz testképséma, az érintettek azonosulnak azokkal a jelzőkkel, amelyekkel a közösség megbélyegezte őket. Az „elkövetők” valószínűleg nem mérik fel a szavaik súlyát és annak következményét, milyen lelki terror ez az elszenvedők mindennapjában. A „ne ítélkezz” üzenete, légy elfogadó, légy empátikus, de megjelenik a tévesen értelmezett empátia is. A lényeges kérdés, hogy hol húzódik mindennek határa?

Kutatásomban két hipotézist állítottam fel a kortárs csoport véleményalkotásával kapcsolatban:

1. A kortárs csoport verbális információközlés után alkotott véleménye befolyásolható ugyanazon információ vizuális bemutatása után.
2. A női nem véleményalkotásában fontosabb helyen áll a külső megítélése, mint a kortárs férfiakéban.

Mi az empátia?

A kifejezést már az ókori görög nyelvben használták, eredeti jelentésében erős érzelmű, szenvedély volt (Buda 2006). Ahhoz, hogy képesek legyünk megérteni a másik ember működését, egy bizonyos fokú önismeretre van szükségünk, hogy felismerjük és értelmezni tudjuk saját érzelmeinket is. Alfred Adler a 19. században foglalkozott az empátiával. Szerinte aki empatizál, képes látni a másik szemével, hallani a másik fülével és érezni a másik szívével. Egy olyan egybeolvadásról beszél, amikor teljes mértékben azonosulunk a másikkal (Buda 2006). A másik érzékszerveivel észlelni és érezni annyit tesz, hogy megismerem azt, amin ő keresztül megy, képes leszek ezáltal arra, hogy teljes odafordulással láthassam az élethelyzetét. Csak akkor lehetek társam segítségére, ha ez teljesül. A 19-20. század közepén olasz pszichológusok boncolgatták, hogy mi határozza meg az emberi kapcsolatokat, hogy képes-e valaki a másik helyzetébe beleélni magát (Buda 2006). Erre több biológiai, szociológiai, genetikai, erkölcsi és evolúciós elmélet született, a határvonalat mégis nehéz meghúzni, hogy minek van legnagyobb hatása. Fontos a beleélés az intellektualitáson túl érzelmileg is, viszont csak ez nem elegendő, szükség van részvételre. Az ekkor megnyilatkozó együttérzés, sajnálat szociálisan érzékeny embereknél jelentkezik, így egyfajta ideálként tekintenek rájuk (Lux–Mohás–Popper 2009). Az empátiás tett így csak a kellően érzékeny embereknél jelenik meg, akik érzékenyek a másik szenvedésére, akik képesek a magas szintű azonosulásra. Bagdy Emőke szerint az empátia a másik ember érzelmi hasonlóságát és értelmi átélését jelenti (Bagdy 2004). Szükséges, hogy érzelmileg hasonlítsunk a másik félre és tudatosan értelmezzük a történeteket. Ha ez végbemegy, akkor az adott helyzetet ugyanúgy tudjuk látni, megérteni és átérezni, ezzel pedig hatékonyabban tudunk segíteni. Túl kell lépni önmagunkon és a fókusz a másik személyre kell helyezni, hogy érteni, érezni lehessen, amin a másik keresztül megy. Ez fontos egy közösség életében, mivel csak így tudjuk megérteni a másikat és együttműködni vele. A másik helyzetébe való beleélés nem teljes azonosulás, az ember mégis megérzi a fájdalmat és örömet, osztozik ezekben az érzésekben a másikkal (Bagdy–Bishop–Böjte–Rambala 2011). Pilinszky János az emberi kapcsolatokat egy híd építésével azonosítja. E kapcsolat létrejöttéhez két ember szükséges. Ahogy egy híd építése is megannyi tervezéssel kezdődik, ugyanúgy a kapcsolatot is előre el kell gondolni. E kapcsolat kialakítása a bizalom és az empátia meglététől függ (Csepeli–Vági–Nagyfi 2015). Saját élményeink szinte nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy beleéljük magunkat a másik ember világába. Így valójában ez egy kölcsönösség a két ember értelme és érzelme között, ami viszont nem minden esetben valósul meg (Lux–Mohás–Popper 2009).

Buda Béla szerint az empátia egy képesség, ami által a nemverbális kommunikációt és a metakommunikációt tudatosítjuk. Alapjában minden ember képes rá, de megnyilvánulása egyénekenként eltérő. Függ attól, hogy az empátiát figyelő hogyan tudja e képességét fejleszteni, ami egy pozitív irány és függ a negatív iránytól, ami pedig az, amikor több energia jut az elméleti megismerésre, és az intellektuális képesség a gyakorlatban kevésbé valósul meg. Buda az 1970-es években egy koncepciót dolgozott ki erre. Eszerint ez

egy képesség, ami által a közvetlen kommunikáció alatt az egyén bele tudja élni magát a másik lelki állapotába. Ezáltal képes lesz megérteni és megérezni olyan érzelmeket, törekvéseket, amelyek nem derülnek ki a társas érintkezés során. A megérezés és megértés révén felidéződnek a saját személyiségben az érzelmi feszültségek. Másképp fogalmazva a személyiség beleéli magát a másik lelki világába (Buda 2006). Az, hogy kinél milyen szinten és módon történik a beleélés, egyénenként változik.

A téma vizsgálatakor láthatjuk, hogy már a korai társadalmakban is lényeges volt az empátia. Az empátia mint olyan mindenkinél létezik, de mértéke eltérő a különböző embereknél, helyzeteknél. Megvalósulásához elengedhetetlen a beleélés mozzanata, fontos, hogy az egoizmuson túlmenően önmagunktól elvonatkoztatva, a másik kerüljön a látóterünk központjába és képesek legyünk beleélni magunkat abba a helyzetbe, amiben ő van. Ezt látni, érezni, hallani kell, és mindenhez hozzáadódik, hogy saját élményvilágunkból tudunk meríteni. Amikor egy olyan helyzettel kerülünk kapcsolatba, aminek mi már életünk folyamán tapasztalói voltunk, tudhatjuk, hogy milyen helyzetben, válságban, fájdalomban van a másik fél.

Az empátia kialakulása és fejlődése

Mint a legtöbb társas viselkedési forma megtanulását, az empátiát is a legnagyobb mértékben a család, azon belül is az édesanya szerepe határozza meg. Megfigyelték egy 9 hónapos kisbabánál, hogy amikor észleli egy másik baba sírását, odamászik az anyukájához, hogy vigasztalást kapjon, mintha ő lenne az elszenvedője a történésnek. Egy 15 hónapos kislány a plüssállatát adta oda egy síró barátjának, amikor látta, hogy ez nem segít, megkereste szeretett takaróját neki. Ezeket az eseteket az empátia feljegyzésére kiképzett édesanyák írták le. A vizsgálat végeredménye szerint az empátia gyökerei már a csecsemőkorból is kimutathatóak (Goleman 1997). Már születésünkkel ott van bennünk a készség, hogy érzékenyek legyünk a másik fájdalmára. A gyerekek 6–8 hónapos korukban már észlelik az édesanyjuk tevékenységéhez társult érzelmeket. Kétévesen tudják, hogy bántalmazáskor fájdalmat érez a másik, míg jutalmazáskor jól fogja magát érezni. Háromévesen képesek az érzelmeik helyes értelmezésére, 5-6 évesen, több mint 80%-ban a felnőttekhez hasonlóan vonnak le ítéletet a másik gyerek érzelmeiről (Cole–Cole 2006). További vizsgálatokkal kimutatták, hogy az egyévesek utánozzák a társuk szomorúságát, talán, hogy megérthessék, mit érez épp a másik. Ilyen példa az, amikor egy baba beüti az ujját, utána a szájába dugja, hogy megtudja, tényleg fáj-e. Az édesanyját sírni látó csecsemő is dörzsölni kezdi szemét, noha nem könnyes a szeme. Fontos a szülői magatartás, a megfelelő visszajelzés a cselekedetek utáni érzelmekről, azok helyes értelmezéséről. Mindez az empátiás képesség fejlődését erősíti.

Minden emberben megvan az empátia képessége, csak nem egyforma mértékben, és sokszor észrevétlenül érvényesül. Ugyanaz az ember lehet együttérző és nagyon érzékeny egy problémánál, de hideg és elutasító is. A reakciót nagymértékben meghatározza az adott szituáció és az, milyen érzelmi kapcsolat áll fenn a két fél között (Dóczi 2015). Eredményesebben jön létre empátia olyanok találkozásakor, akik hasonló értékrenddel rendelkeznek, azonos közösség tagjai. Amikor empátiás segítőkészségről beszélünk, akkor el kell vonatkoztatni minden ilyen feltételtől, és el kell fogadni a másik egyént, hogy megvalósuljon az együttérzés és a szolidaritás.

Befolyásoló tényezők

A gyermek születésétől kezdve a legtöbb időt családi környezetében tölti. Szakemberek azt állítják, hogy ez a korszak a legmeghatározóbb alakítója a későbbi empátiás készségnek.

Bagdy Emőke szerint érzelmi életünk kezdeményei az anyai szeretet által alakulnak ki. Ez a megalapozója testi, lelki és társas kapcsolataink fejlődésének. Az édesanyjától kapott szeretet, biztonság, védelem, elfogadás hiánya károsan hat a kifejlődő lelki rendszer alapjaira (Bagdy 2004). Az olyan negatív, ingerszegény családi környezetben, ahol jelen van az erőszak, a rossz szülői példa, sérül, akár el is veszhet az empátiás készség.

A családdal kapcsolatban az elsődleges szocializációs szinterről beszélünk, ezért minden pontján ügyelni kell arra, hogy a szülői magatartás, nemverbális és verbális kommunikáció mind megerősítően hasson a gyermek érzelmi, értelmi és erkölcsi fejlődésére.

Az altruizmus fogalma

Az altruizmus tudományos fogalmának megalkotása Comte nevéhez fűződik a 19. század elején. Elképzelése szerint ez egy ösztön, amely az önzetlenséggel szinonim, és az egoizmussal ellentétes. Az önzést felváltja az önzetlen szeretet és a társadalom iránti odaadás kerül fókuszba. Ekkor nem az egyéni boldogság elérése a cél, hanem a társadalom iránti érdek nélküli odaadás (Vályi 2015). Egy olyan önzetlen segítségnyújtási formáról van itt szó, amikor az önös érdek fölé helyeződik a társadalmi érdek és a humanitás. Alapját a szeretet és az elfogadás képezi, ezért szoros kapcsolatban áll az empátiás odafordulás cselekvésével. Akik segítenek a társukon altruista módon, magasabb fokú empátiával rendelkeznek. A másik érdekét a sajátjuk elé helyezik.

Az empátia és az altruizmus kapcsolata

Valakihez akkor tudunk altruista módon fordulni segítségünkkel, ha átérezzük és megéljük a helyzetét. Az együttérzés kialakulásához empátiára van szükségünk. Amikor altruista módon közelítünk valakihez, akkor empátiát kell, hogy érezzünk iránta, hogy képesek legyünk a segítségnyújtásra.

A média hatása a gyermekekre, serdülőkre

Egy felgyorsult világban élünk, hatalmas információáramlat ér minket nap mint nap. A fiatal előbb éli meg a „helyesnek vélt” magatartást egy képernyőn, mint szüleitől megtanulva, saját bőrén megtapasztalva. A gyermekek, akik idejük legnagyobb részét a számítógép előtt töltik, vagy okostelefonjaik babrálásával foglalkoznak, olyan tartalmakkal találkozhatnak, amelyek számukra érthetetlenek, de mégis megpróbálnak azonosulni velük, és torzúlnak a reális képek a fejükben a társas viszonyokról, a megítélésekről, a világról, az értékekről, a többi társukról. A pozitív tartalmak mellett egyre nagyobb számban találkoznak a negatívakkal, és ezek lesznek rájuk inkább hatással.

Új örület: „don't judge challenge”

Rohamosan nő a kihívást elvégzők internetre feltöltött videóinak száma. Hiába kerestem, alig lehet olyan felvételekre akadni, amelyek még az eredeti üzenetre emlékeztetnek, hogy fogadjuk el önmagunkat, a másikat és ne ítélkezzünk. Az eredeti kihívás elvégzése úgy nézne ki, hogy látunk egy személyt a kamera előtt, olyan megjelenéssel, ahogy a mindennapokban is találkozhatunk vele, majd elsötétedik a kép, és amikor ismét látjuk, ugyanaz a hétköznapi ember, természetes, szolid megjelenéssel fog továbbra is ránk nézni, mint ahogy előtte. Azt jelezve ezzel, hogy elfogadta magát, elfogadja a másikat és nem mond ítéletet azok felett, akik valamilyen esztétikai hibával rendelkeznek. Ezeket a megoldásokat felváltotta az önmotogató, az eredeti célnak teljesen ellentmondó végkimenetel, amikor szép emberek, hogy még jobban bizonyítsák szépségüket, azt közzéteszik „empátia” címszó alatt. Mégis az a gond, hogy amíg ők néhány másodperc alatt lemosják magukról a sminket és a „hibákat”, addig valaki így él le egy egész életet.

A kutatás

Kutatásomban a kihívást elvégzők kortárs csoportját kívántam megszólítani, hogy megismerjem véleményalkotásukat azokról a fiatalokról, akik az említett videókat elkészítették és feltöltötték az internetre. Emellett arra is kerestem a választ, hogy milyen mértékben számít a külső megjelenés, mennyire foglal-

koznak ezzel a fiatalok, és hogy mindez milyen hatással van szociális kapcsolataik alakítására. A kutatás időtartamát két hónapra terveztem.

Módszertani előzmények

Elsődlegesen olyanokkal szerettem volna együtt dolgozni, akik elvégezték a kihívást, hogy megnézhessem náluk az empátiaszkálát, viszont e vizsgálati lehetőséget el kellett vetnem több rizikófaktor miatt. A legtöbb fiatal, aki ezt elvégezte, mind külföldön (Amerikában) él. Ezért megvalósítását nehezítette a kapcsolatfelvétel, az egyeztetések és az együttműködők felkutatásának problematikusága, valamint a kutatási időkeret szűkössége. A másik hátrálható tényező pedig, hogy az interjúk interneten keresztül történtek volna, melyek megbízhatósága így eleve megkérdőjelezhető lett volna, továbbá a nonverbális jeleket sem tudtam volna megfigyelni.

A kutatás módszere

Kutatási módszerül a kérdőívet választottam. Egy általam összeállított zárt típusú kérdőívet készítettem el. Az első öt kérdésnek a Likert-skála az alapja, miszerint az adott állításokkal mennyire értenek/nem értenek egyet. Ezt követi egy öt kérdésből álló feleletválasztós kérdéssor, ami átvezetésként jelenik meg. Ezek után újabb öt Likert-skálás állítás szerepel. Tartalmát tekintve ez a rész bizonyos fokig megegyezik a kérdőív elején megfogalmazott állításokkal, de fogalmi hozzáadással módosítottam azok értelmezését. A vizualitás megjelenítéseként töltöttem le az internetről videó-összeállításokat lányokról, fiúkról és gyerekekről. Ezek friss felvételek voltak, kellően szemléltetve a résztvevők magatartását. A világhálóról eltűntek azok a videók, melyek a kihívás valós üzenetét mutatják be, ahol az eltakart kép után ugyanaz az arc köszön vissza. Ezért a kutatás egy részében egy saját készítésű felvételt használtam.

Minta és mintavétel

Egyetemi hallgatók összesen 60 papír alapú kérdőívet töltöttek ki. Egy előzetes felkérés után találkoztam a résztvevőkkel, amikor is sor került a kérdőív önkéntes kitöltésére. A vizsgálati személyeket két egységre osztottam. Azokat, akik csak vizuális tényközlésben részesültek a kitöltés első szakaszában, „A” csoportnak nevezem meg a későbbiekben. A „B” csoport pedig a kitöltés alatt verbális és vizuális tényközlést is kapott.

A kutatás kérdései

A Likert-skála első 5 kérdésénél pozitív tartalmú kijelentéssel kapcsolatban kell a kitöltőnek véleményt alkotnia. Az első kérdéssor tartalmi módosításával lett meg a második kérdéssor, melynek jelentése nem változott. Az 5 feleletválasztós kérdés funkciója az átmenet, elvonatkoztatás volt a korábbi kérdésektől. Esetenként szóban kellett útközben segítséget adnom a kitöltéshez. A kérdőívet tudatosan félbe hajtva kapták meg a kitöltők, ezzel kontrollálva, hogy először az első rész kérdéseivel foglalkozzanak, és csak ezt követően a második résszel. Többször előfordult, hogy a második résznél fordították a lapokat, hogy mit jelöltek az ankét első felében. Ezt attól függetlenül tették, hogy az instrukcióban ott szerepelt, hogy csak a 10. kérdés után fordítsanak. Szóban kiemeltem, hogy a videók megnézése után alkotott véleményük érdekel, ezért az alapján alkossanak véleményt a következő állításokról.

A kutatás körülményei

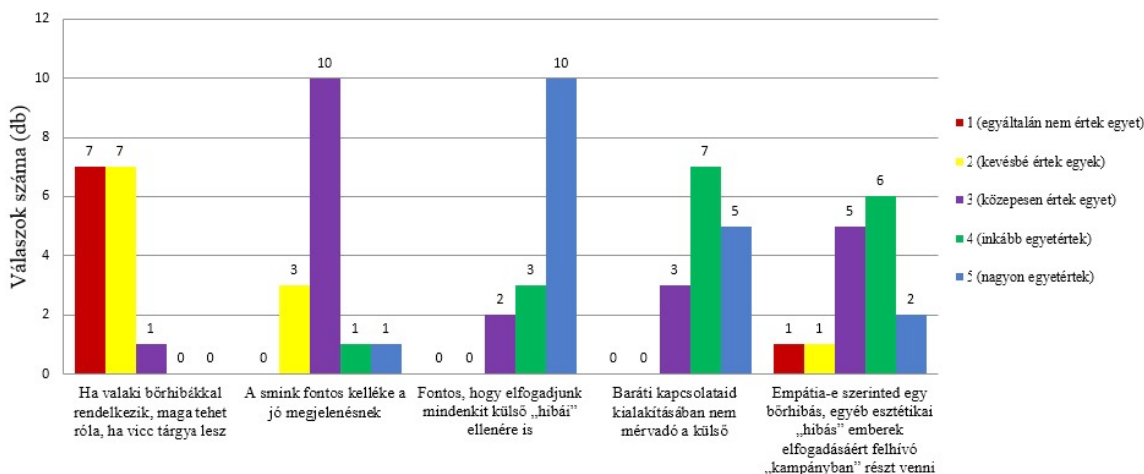
A kitöltések zárt helyiségben, előre egyeztetett időpontokban zajlottak. A felmérés 2–10 fős csoportokban történtek. Mindenki egy félbehajtott kérdőívet kapott, amit csak az utasítást követően fordíthatott

meg. Az elején néhány mondatban ismertettem velük az internetes kihívás lényegét. A „B” csoport ekkor megtekintette az általam készített videót, a kihívás reális képét. Ezután a kérdőív első öt Likert-skálás kérdése következett, majd az 5 feleletválasztós kérdés. Ezután jött a vizuális tényközlés, a letöltött videók megtekintése. Először a lányokról, utána a fiúkról, majd a gyerekekről készült felvételeket nézték meg, egységesen mindegyikből 2 percet. Ezután, arra kértem őket, hogy fordítsák meg a kérdőívet és a lap másik felét töltsék ki folytatásként. Kihangsúlyoztam nekik, az a kérésem, hogy a frissen látottak alapján alkotott véleményüket fogalmazzák meg, ezért a válaszokat az új benyomások után alkossák meg. Voltak, akik a felmérés végén szeretnék volna megtekinteni annak a brit lánynak a videóját, akitől elindult a kezdeményezés. Azután kifejtették további észrevételeiket, véleményüket, tapasztalataikat a téma kapcsán. Mindkét csoport ugyanazokat a videókat nézte ugyanannyi ideig. Ügyeltem arra, hogy a verbális tényközlés a csoportoknál minél jobban egyezzen, valamint, hogy saját állásfoglalásomnak ne adjak hangot.

A kutatás eredménye

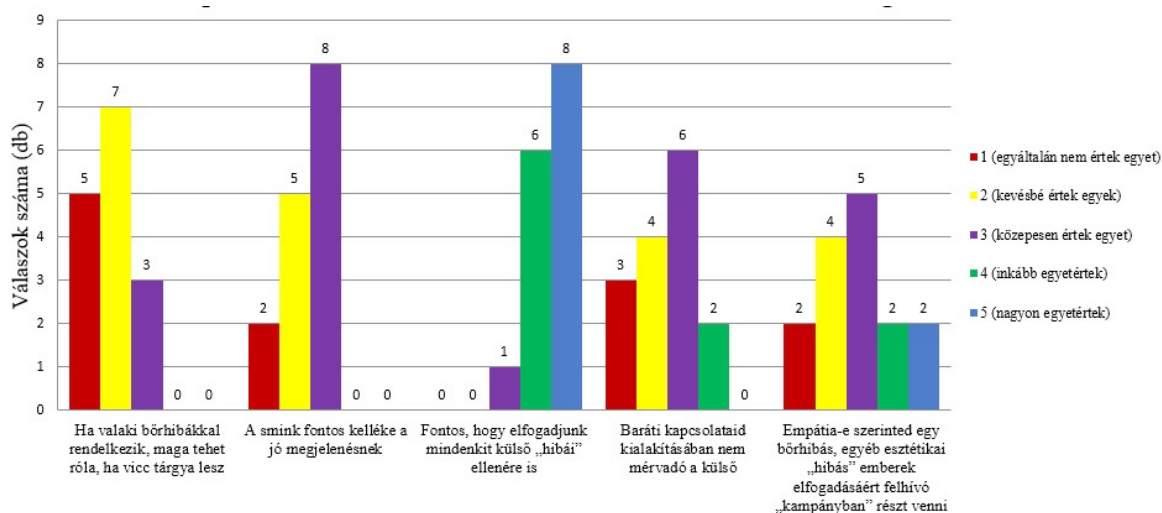
Az áttekinthetőség érdekében külön mutatom be a férfi és a női kitöltők eredményét. Először a férfi „A” csoport válaszait ismertetem az „eredeti” videó megnézése előtt, majd a vizuális tényközlés után adott válaszok eredményeit, hasonlóképp láthatjuk majd az „A” csoport női tagjainak eredményeit. Ezután a „B” csoport férfi és női tagjainak válaszai következnek. Esetükben annyi eltéréssel, hogy a verbális és a vizuális (saját készítésű videó) ismertetés után adott válasz, majd az „A” csoporttal egyező felvételek után alkotott vélemény lesz látható. Az ábrák jobb oldalán jelöltem a Likert-skálára adott értékeket és a hozzájuk tartozó színek kódokat.

1. ábra. Az „A” csoportban lévő férfiak Likert-skálán adott válaszai a videó megnézése előtt

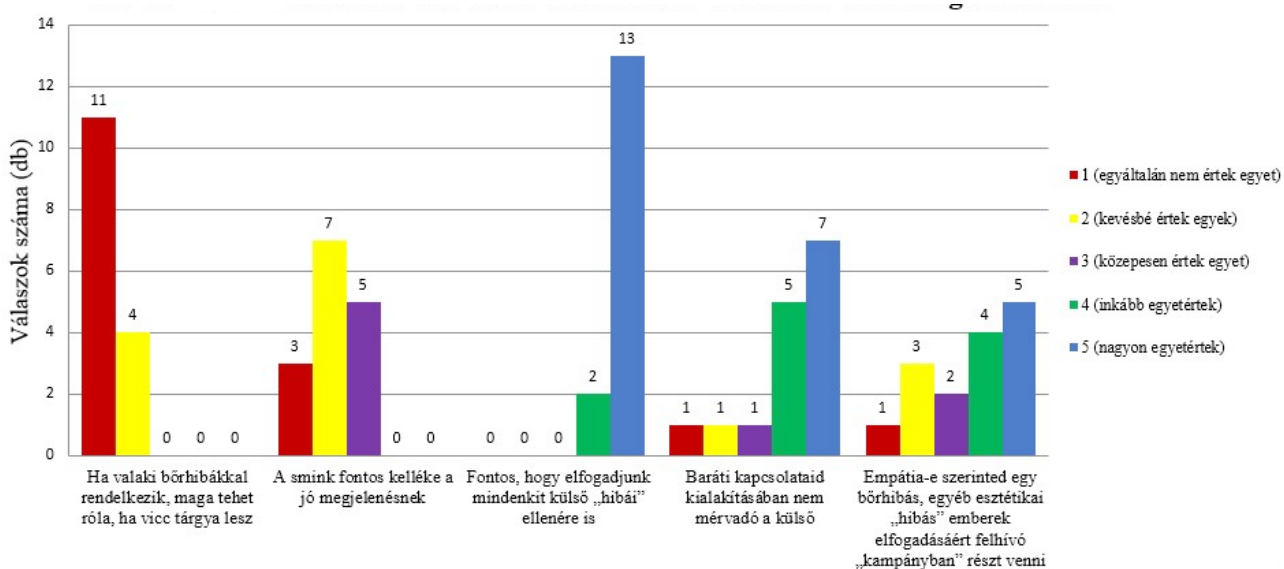
Az első ábra a férfi kitöltők verbális tényközlés után alkotott véleményét mutatja. A legtöbben egyetértettek abban, hogy ha valaki bőrhibákkal rendelkezik, akkor ez egy önhibán kívüli dolog. Az, ha a kortárs csoport viccet csinál ebből, a sértettől függetlenül alakul ki. Valószínű, hogy a magyarországi megítélésben a közösségi abúzus nem ölt olyan mértéket, mint külföldön. A kérdésre, hogy mennyi smink szükséges megjelenéskor, középérték jött ki, ami feltételezhetően a mértékletesség igényét jelzi. Szükséges a smink, de csak szolid formában. Magas a száma azoknak, akik szerint fontos, hogy a külső jegyek ellenére is elfogadjuk a másikat. Az, hogy kivel kötnek barátságot, nem függ attól, hogy a másik milyen külső tulajdonságokkal rendelkezik, elfogadják esztétikai „hibáit”. A verbális tényközlés után empátiának tekintették don't judge challenge kihívást.

2. ábra. Az „A” csoportban lévő férfiak Likert-skálán adott válaszaik a videó megnézése után

A második ábra mutatja a világhálón lévő videók megnézése után adott válaszokat. A vizuális érzékelés után továbbra is az látszik, hogy a sértettek nem okai annak, ha a környezet gúny tárgyává teszi őket. A sminkkel kapcsolatos hozzáállás nem változott a csak verbális tényközlésnél adott válaszokhoz képest. Emelkedett viszont a nagymértékű elfogadást választók száma. A változás feltételezhetően az érzelmi befolyásolás eredménye. A második skála számait nézve a baráti kapcsolat kialakításánál megjelenik, hogy fontos, ki az ember társa, barátja. A kitöltők véleménye itt módosult, azt mutatja, hogy a korábban megfogalmazott véleményekhez képest mégis számít a külső. A videóban szereplő személy empátiikus magatartásával már kevésbé értettek egyet a korábbi válaszukkal ellentétben.

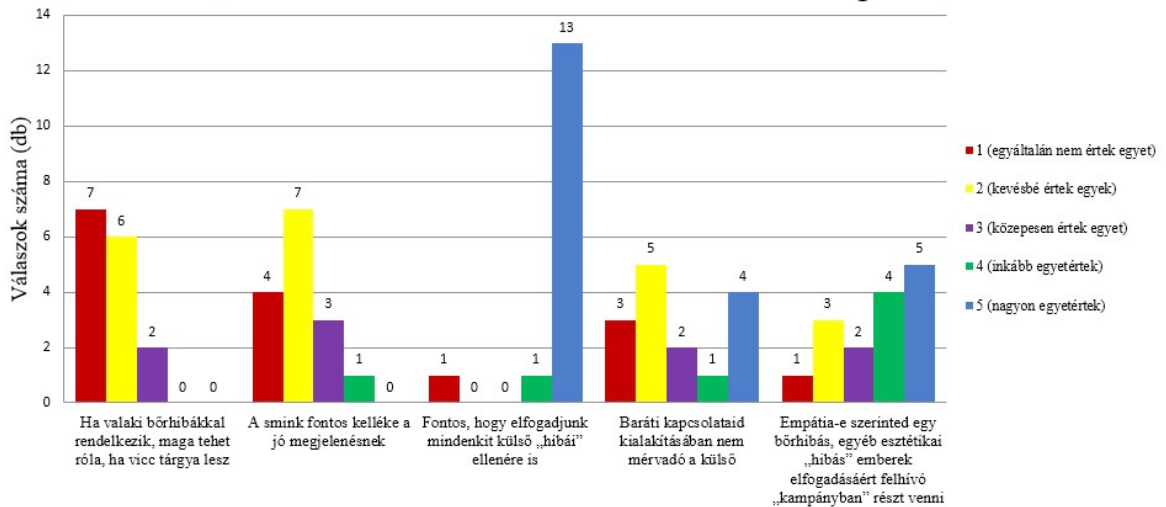
3. ábra. Az „A” csoportban lévő nők Likert-skálán adott válaszaik a videó megnézése előtt

A harmadik ábra az „A” csoport női kitöltőinek válaszait mutatja a videók megnézése előtt. Azzal az állítással, hogy a sértettség az érintetlen múlik, sokkal határozottabban nem értettek egyet, mint a férfiak. Míg a sminkelésnél a fiúk egy szinte egységesnek mondható középértéket határoztak meg, addig a lányok válaszaik azt mutatják, hogy nem ez a fontos eszköze a megjelenésnek. Felmerül a kérdés, hogy vajon a lányok azt jelölték meg, amit „kellett”, mert tudják

hogy a természetes szépség az igazi, vagy a fiúk voltak elfogultak és jobb fényben akartak feltűnni, ezért jelölték meg a középértéket. Az elfogadás sokkal magasabb a fiúk részéről, szinte teljes mértékben egyezést jelöltek a skálán, ami valószínűleg annak is tudható, hogy a női nem sokkal érzelmesebb. A kihívást elvégzők empátiájának megítélése a fiúknál inkább pozitív, a lányoknál viszont nagyon megoszlik.

4. ábra. Az „A” csoportban lévő nők Likert-skálán adott válaszai a videó megnézése után

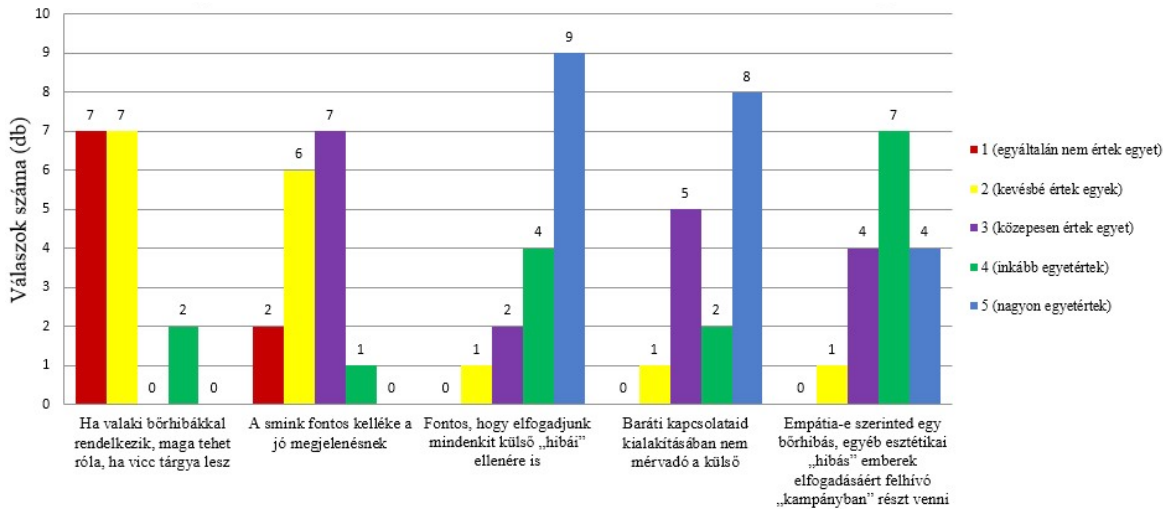
A negyedik ábrán láthatóak az „A” csoportba tartozó lányok válaszai a videó megtekintése után. Továbbra sem gondolnák, hogy valaki maga tehet arról, ha a környezete áldozatává lesz. A smink kérdését górcső alá véve felfigyelhetünk arra, hogy néhányan jelezték szükségességét, de a válaszadók többségének véleménye nem változott meg a korábbihoz képest. Az elfogadásnál nem történt változás, a legtöbben teljes mértékben egyeznek az állítással. A baráti kapcsolatok esetében figyelemre méltó változás történt, míg a videó előtt a legtöbben azt állították, nem fontos a társ külsője, addig a második rész után ez az arány megfordult. A kihívás elvégzésének empátiakusságát tekintve nem történt elmozdulás.

Az „A” csoport női és férfi válaszait összehasonlítva két fontos megállapítás emelhető ki. A fiúk véleményében egy bizonyos mértékű smink szükséges kellék lehet a mindennapi megjelenésben, a lányok állítása szerint viszont ez nem fontos. A gyakorlatban mégsem ez nyilvánul meg, a női nem olykor túlzásokba esik arcfestéskor, a férfiak pedig ennek nem érzik szükségét. A másik észrevétel első hipotézisem tekintetében lényeges: a fiúk válaszai alapján tisztán látszik, hogy a hallottakból egy empátiás cselekedetet állapítottak meg, viszont a videók megnézése után változott a véleményük. A lányoknál viszont nem mutatkozik elmozdulás a verbális és a vizuális tényközlés előtt és után alkotott véleményben.

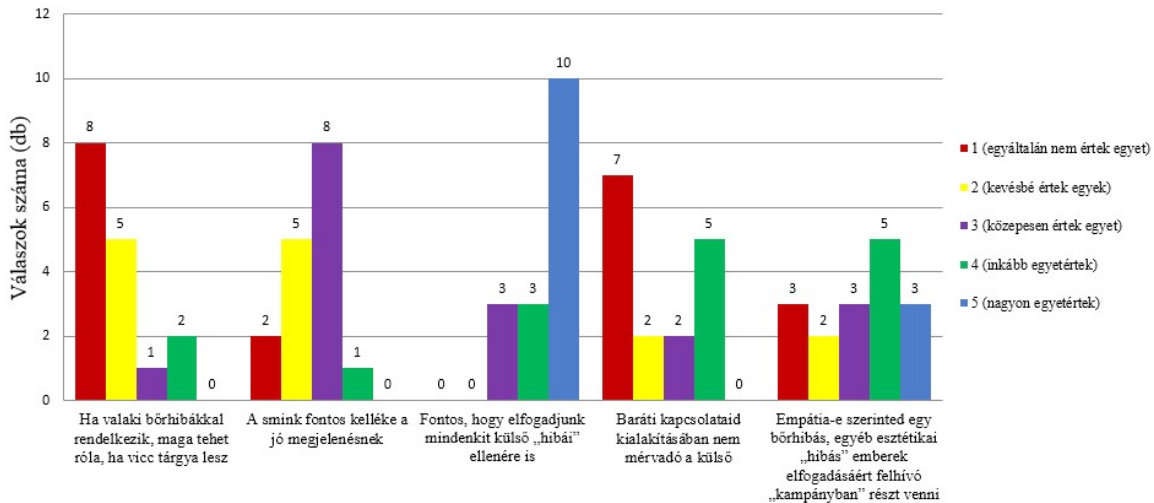
A továbbiakban a kontrollcsoport eredményeit mutatom be. Náluk a vizsgálati eltérés az, hogy a verbális tényközlés után láthatták, hogyan kellene kinéznie a „helyes” felvételnek és utána következtek a „félreértelmezett” videók. Az információközlés tartalma, a levetített felvételek ideje megegyezett az „A” csoportéval.

Az ötödik ábrán a „B” csoport válaszai láthatóak a verbális tényközlés és annak vizuális megismerése után. Véleményük szerint az elszenvedtől független, ha valaki sértegetni kezdi külseje miatt. Az „A” csoporthoz hasonlóan itt is a középérték jelenik meg a smink mennyisége és szükségessége tekintetében. A korábbival egyezően magas az aránya annak, hogy fontos az elfogadás. Baráti kapcsolatok létesítésénél nem számítanak szerintük a külső jegyek. A don't judge challenge a látottak és a hallottak alapján többségük szerint tekinthető empátiának.

5. ábra. A „B” csoportban lévő férfiak Likert-skálán adott válaszai a videó megnézése előtt

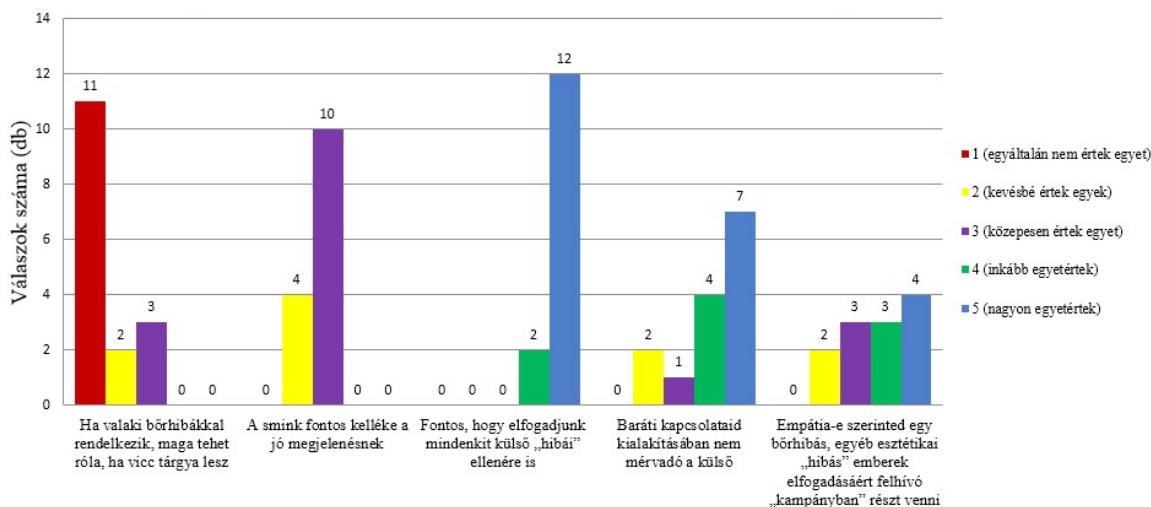

6. ábra. A „B” csoportban lévő férfiak Likert-skálán adott válaszai a videó megnézése után

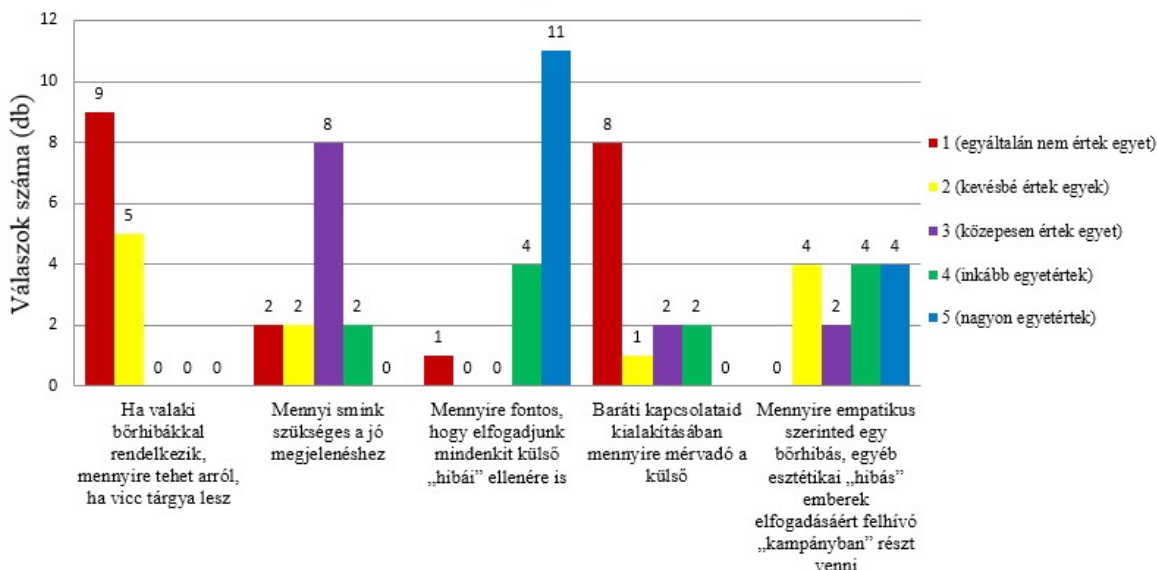

A hatodik ábra a „B” csoport férfi tagjainak válaszait mutatja, miután látták a világhálón elterjedt videókat. A külső megítélés kérdésénél megjelentek olyan válaszadók, akik az egyént okolják, ha gúny tárgyává válik. A smink tekintetében nagy eltérés nem látható. Továbbra is azt állítják, hogy fontos hogy elfogadjuk a másikat. Az első videó után és a második videó után adott válaszokat nézve a második esetben változott az érték a baráti kapcsolatok tekintetében. A kitöltők egyik fele azt állítja, számít és meghatározó tényező egy új kapcsolat létesítésénél a személy külsője, a kitöltők másik fele viszont ezt tagadja. Miután látták, hogy a mostani videók üzenete mennyiben eltér az általam készítettől, nagyon megoszlott a véleményük. A hetedik ábrán láthatjuk a női válaszadók véleményét. A gúnyolódás okát ők is önhibán kívülinek látják. Itt a smink kérdése középértéket mutat a fiúkéhoz hasonlóan. Mások elfogadása szintén magas arányú. A baráti kapcsolatok létesítésénél szerintük nem számít, hogy a másik milyen külső jegyekkel rendelkezik. Az empátiát tekintve a válaszok megoszlának.

7. ábra. A „B” csoportban lévő nők Likert-skálán adott válasza a videó megnézése előtt

8. ábra. A „B” csoportban lévő nők Likert-skálán adott válasza a videó megnézése után

A második videó megtekintése után a „B” csoport női kitöltőinek válasza láthatóak. Véleményük szerint sem az elszenvadó az oka az őt ért sértegetéseknek. A baráti kapcsolatok kérdésénél mutatkozik egy kiugrás az első videó után adott jelölésekhez képest, ugyanis egyértelműen látszik, hogy a kapcsolatok létesítésénél nem számít a külső. Az empátia megítélésénél, hasonlóan az eredeti üzenetű videónál mutathatóhoz, megoszlanak a vélemények. Szembetűnő, hogy a fiúk és lányok eredményei milyen közel állnak egymáshoz.

A kérdőívek értékelése

A kérdőívben nem szerepelt a kitöltők tanulmányára vonatkozó kérdés, a vizsgálat után viszont kiderült, hogy erre szükség lett volna. Azt tapasztaltam, hogy amikor matematika, fizika szakos hallgatók töltötték

ki a kérdőívet, akkor már a felvételek láttán megmutatkozott elégedetlenségük, értetlenül álltak a videók és a kérdés előtt, hogy hol jelenne meg benne az empátia. A közgazdász és jogászhallgatók szerint a kihívás ön maga paródiája lett, pont fordítottan történik benne minden, mint az eredetiben. Azt feltételeztem, hogy egy természettudományi beállítottságú fiatal sokkal racionálisabban látja a dolgokat, miközben a humán érdeklődésű fiatalok reakciói meglepőbbek voltak számomra. Elsőéves pedagógus hallgatók kitöltése alatt szembesültem azzal, hogy a videók megnézése után is, ahol elcsúnyított fiatalok grimaszolnak, azt a választ adták, hogy teljes mértékben egyetértenek azzal, hogy a magatartásuk empátia, és ők megcsinálnák. Felvetődik a kérdés, hogy később már praktizáló pedagógusként hogyan látják meg az osztályközösségen belüli elítélést és a közösségi bántalmazást. Az orvostanhallgatók hasonlóképpen sokkal empatikusabbnak ítélték meg a videóban szereplő fiatalok magatartását. Ahány ember, annyi értelmezés, számomra ez mégis váratlan eredmény volt.

Tapasztaltam két esetet, ami igazán elgondolkodtatott. Az egyik egy olyan közgazdász fiú esete volt, aki magas fokú empátiának ítélte meg a kezdeményezést, majd elmesélte, hogy neki egy idegösszeroppanása volt a külseje elítélése miatt, és ő megtapasztalta, milyen az, amit a brit lány megélt. Kifejtette véleményét, hogy ne csodálkozzon a hölgy, ha vicc tárgyává lett, mert ő töltötte fel a képeket, ezzel mutatva, hogy milyen problémás a bőre. Érdekes összefüggésekben látta a kihívást, saját tapasztalata alapján döntött. Egy másik lány, aki szintén megtekintette a kezdeményezés elindító videóját, a végére megkönnyezte a felvételt. Beszélgetni kezdtünk, hogy remélem nem hatott rá negatívan a képsor, és elmondta, hogy neki nagyon nehéz elfogadnia a külsejét és küzd ellene, de többszöri próbálkozása is kudarcba fulladt. Most újra elkezdte, elmondta, hogy a környezete milyen negatívan áll hozzá és támogatás helyett mennyire megnehezítik, hogy ezen túljuthasson.

Konklúzió

Az empátia már egészen fiatal korban megmutatkozik, de ha hiányzik az erre történő visszacsatolás, a kor előrehaladtával ez csökken, megszűnhet. A legmeghatározóbb szerepe az anyai szeretetnek és törődésnek van. Ha a gyermekével ápolt kapcsolata hiányokat szenved, elhanyagolódik, akkor ez mind kihat az empátiás képesség alakulására. Az ingerszegény környezet, a neveltetés, a megélt szenvedés vagy az elmaradt visszacsatolások mind negatív befolyásoló tényezők. Az empátia képességét tekintve azonosulni kell a másikkal, szükséges a beleélés képessége, emellett fontos a tudatosítás. El kell vonatkoztatni önmagunktól és rá kell hangolódni a másokra, hogy megérthessük a másik lelki válságát, csak így tud a valós empátiás segítségadás megtörténni. Az együttérzést segíti, ha saját élményvilágunkból merítünk. Segít a megértésben, hogy az adott helyzetben hogyan éreztük (éreznénk) magunkat. Az empátia mellett megjelenik az altruizmus, mivel szoros kapcsolatban áll az altruista aggodalom és az elvárások nélküli segítségnyújtás. A kutatás eredményéből látható, hogy a fiúk és a lányok válaszai miben hasonlóak, miben különbözőek. A smink kérdésében a fiúk azt nyilatkozták, hogy egy középátlag elegendő, a lányok pedig a minimális mellett döntöttek. Az esetek többségében ez mégis úgy nyilvánul meg, hogy a legtöbb lányon nagy mennyiségű smink látható, így ez ellentmondásos helyzetet eredményez. A lányok esetében a videók megnézése után sem volt mérhető változás a véleményükben, a fiúknál ez jobban megmutatkozott.

Első hipotézisem, miszerint a verbális és a vizuális tényközlés befolyásolja a véleményalkotást, a két vizsgált csoport eredményét nézve megdőlt. A kicsi elemszám miatt érdemesnek látnám megismételni a felmérést több fővel. A második hipotézisem, hogy a női nem értékelésében a külső fontosabb helyen áll, mint férfítársaikéban, szintén megdőlt. Többektől is az hangzott el, hogy a megjelenés esetében az fontos, hogy ápolt külsővel rendelkezzen a másik, de nem az, hogy túlzásokba essen.

Irodalom

- Bagdy Emőke. 1977. *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bagdy Emőke–Bishop Beáta–Böjte Csaba–Rambala Éva. 2011. *Hidak egymáshoz – Empátia, kommunikáció, konfliktuskezelés*. Budapest: Nyitott Akadémia.
- Buda Béla. 2006. *Empátia – A beleélés lélektana – folyamatok, alkalmazás, új szempontok*. Budapest: Urbis Könyvkiadó.
- Csepeli György–Vági Zoltán–Nagyfi Richárd. 2015. *Kríziskommunikáció*. http://tarsadalominformatika.elte.hu/tananyagok/kriziskommunikacio/lecke11_lap1.html (2016. okt. 29.)
- Goleman, Daniel. 1997. *Érzelmi intelligencia*. Budapest: Háttér Kiadó.
- Dóczy Attila. 2015. *Kommunikációs kompetencia*. <http://kompetencia.blog.hu> (2016. okt. 29.)
- Lux Livia–Mohás Elvira–Popper Péter. 2009. *Empátia – Az emberi kapcsolatok érzékenysége*. Saxum Kiadó.
- Cole, Michael–Cole, Sheila R. 2006. *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Vályi Réka. 2015. *Az altruizmus jelensége a társadalomtudományban*. <http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-833/kotojelek2007/TPUBL-A-833.pdf> (2016. okt. 29.)

A TISZA MENTE KÖZÉPISKOLÁSAINAK ÉRDEKLŐDÉSI KÖRE ÉS MOTIVÁLTSÁGI SZINTJE KÖRNYEZETÜK FÜGGVÉNYÉBEN

Bevezetés

Kutatásunkat a zentai Petra Egyesület támogatásával valósítottuk meg, amelyben a zentai magyar, végzős középiskolások érdeklődését, továbbtanulási hajlandóságát vizsgáltuk. Egy korábbi kérdőíves lekérdésünk adataiból kiderült, hogy a megkérdezett fiatalok 86,5%-a szeretne továbbtanulni, de háromnegyedik elhagyná a szülőföldjét, és külföldön (döntő többségük Magyarországon) folytatná tanulmányait (Palusek 2015a, 266–267). A magyar ajkú diákok körében a tanulmányi és munkavállalási elvándorlásnak nagy löketet adhatott a magyar állampolgárság egyszerűsített eljárással történő megszerzésének lehetősége. Egy 2011-ben megjelent, nem reprezentatív mintás felmérés tanulsága szerint a vajdasági magyar fiatalok, az adott országhoz (és nem nemzethez) való tartozáson kívül jó továbbtanulási, utazási és munkavállalási lehetőségként is tekintenek a magyar állampolgárságra (Szabó 2013, 138–139). A kérdőívben megkérdezett tanulók egy részével fókuszcsoporthoz tartozó interjúkon próbáltuk meg kideríteni, hogy mi az, ami Vajdaságban tudná őket tartani, illetve mi miatt céloznak meg más országokat továbbtanulás, illetve a későbbiekben letelepedés szándékával. Tekintettel arra, hogy a vajdasági fiatalok sok esetben lehangolónak, visszahúzódnak, motiválatlannak, lehetőségekben szűkölködőnek érzik a környezetüket, amelyben élnek, erős emigrációs hajlamot mutatnak fel, ami az egyik oka a tanulmányi és nem csak tanulmányi célú elvándorlásuknak (Palusek 2015b, 18–19). A középiskolások körében végzett vizsgálat eredményeiből meg tudhatjuk, hogy a motiváltság/demotiváltság kialakulásában jelentős szerepet játszik az életkörnyezet és a csoportokhoz való tartozás. Az is érdekelt bennünket, hogy a fiatalok kötelező iskolai tanulmányaikon túl végzett aktivitásai mennyiben függenek össze iskolaválasztásukkal, és hogy az iskolaválasztás milyen mértékű korrelációt mutat a szülők iskolai végzettségével.

A kutatás módszertana

A felmérés a Tisza mente bácskai oldalán található három település hat középiskoláját ölelte fel. Adán a Műszaki Iskola, Magyararkanizsán a Beszédes József Mezőgazdasági és Műszaki Iskolaközpont (a továbbiakban Beszédes József MMIK), Zentán pedig a Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium (a továbbiakban Bolyai TGK), az Egészségügyi Középiskola, a Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola, valamint a Zentai Gimnázium adott otthont a kutatásunknak.

Mind a hat tanintézményben magyar és szerb nyelvű fókuszcsoporthoz tartozó interjúk követték a kétkörös kérdőíves lekérdést (dolgozatomban a kérdőíves lekérdés eredményeit ismertetem). Célcsoportként a felsorolt középiskolák harmadik és negyedik osztályos, magyar és szerb nyelven tanuló diákjait jelöltük meg. A kétkörös kérdőívesítés első részében mindegyik középiskola összes elérhető magyar és szerb nyelvű harmadikos és negyedikes tanulója (csak azok nem töltötték ki, akik a lekérdés napján valamilyen okból távol maradtak a tanítástól vagy nem szerettek volna nyilatkozni) kitöltött egy rövid, nyolc kérdésből álló szűrőkérdőívet, amelynek segítségével a közel 800 megkérdezett közül két csoportot válogattunk ki: a motiváltak és a kevésbé motiváltak csoportját. A motiváltság szintjét vizsgáló szűrőkérdőívben a diákok különféle iskolai és iskolán kívüli aktivitásaira vonatkozó, önértékeléssel, kezdeményezőképtelenséggel, kitartással, elszántsággal és támogatottsággal kapcsolatos kérdéseket tettünk fel. A kérdőíveket név nélkül

töltötték ki, de arra kértük őket, hogy egy általuk kitalált jeligével lássák el azokat. A mintába így végül 266 fő került be, 145 motivált és 121 kevésbé motivált tanuló. A mintába bekerült tanulók a lekérdezés második körében már egy hosszabb kérdőívet töltöttek ki. Mindkét csoport azonos kérdéseket tartalmazó kérdéssort kapott, amelyekre név és már jelige nélkül válaszoltak. A motiváltaknak és a kevésbé motiváltaknak az első körben megadott jeligék alapján osztottuk ki a kérdőíveket, amelyeket egy-egy aprócska, a kitöltők számára észrevétlen jelöléssel láttunk el, hogy később, az adatok feldolgozásakor meg tudjuk különböztetni egymástól a minta két alcsoportját.

A tanulmányom hipotézise négy állítást foglal magába:

1. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyermekei nagyobb eséllyel járnak gimnáziumba, mint szakközépiskolába;
2. A gimnazisták és a humán szakokra járó szakközépiskolások nagyobb eséllyel foglalkoznak művészeti és szellemi tevékenységgel, valamint aktívak a civil szférában, míg a szakközépiskolások inkább a sportban és tantárgyversenyeken teljesednek ki;
3. A motiváltság kialakulásában és fejlődésében kulcsfontosságú az ösztönzően ható környezet;
4. A motiváltság kialakulásának és fejlődésének szempontjából a legfontosabb közegek a család, a baráti kör és az iskolai közeg (ebben a sorrendben).

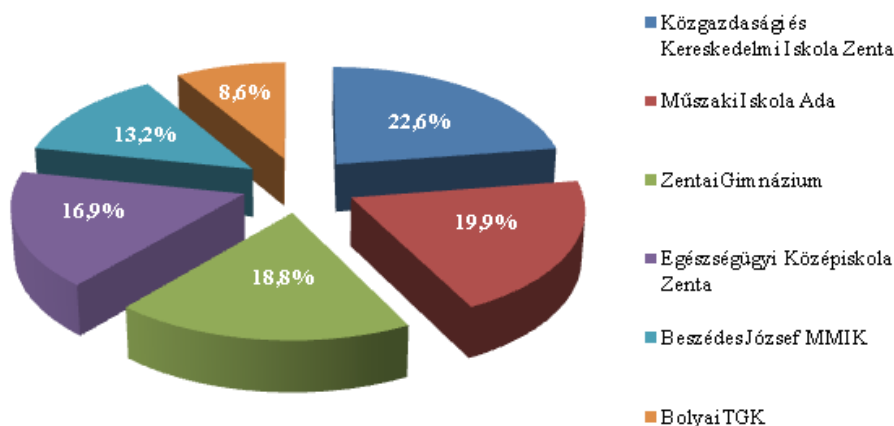
A kutatás eredményei

A minta bemutatása

A 266 fős mintába közel azonos arányban kerültek be fiúk és lányok (48,1:51,9%). A kitöltők közül legtöbben 1996-ban születtek 45,2%-os részarányal, őket az 1997-ben született tanulók követik 41,7%-kal. A fennmaradt néhány százalék az 1998-ban (10,2%), az 1995-ben (2,6%) és az 1994-ben (0,3%) születettek között oszlik meg. Az adatközlők 77,8%-a magyar, 22,2%-a pedig szerb tannyelvű tagozaton tanul (A Bolyai TGK-ban csak magyar nyelven folyik az oktatás).

Ezek az arányok nem teljesen egyeznek meg a három község összesített nemzetiségi statisztikáival, a magyarok aránya ugyanis 80,4%, a szerbeké pedig 11,1% a 2011-es szerbiai népszámlálás adatai szerint (Popis 2011). Az eltérést magyarázhatja, hogy az említett községekben kis számban más nemzetiségűek is élnek (jugoszlávok, horvátok, ruszinok, romák stb.), akik általában szerb nyelven tanulnak. Adatközlőink 22,6%-a a zentai Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola, 19,9%-a az adai Műszaki Iskola, 18,8%-a a Zentai Gimnázium, 16,9%-a a zentai Egészségügyi Középiskola, 13,2%-a a magyarkanizsai Beszédes József MMIK, 8,6%-a pedig a zentai Bolyai TGK tanulója.

1. ábra. A minta tanintézmények szerinti megoszlása

A szülők iskolai végzettségének hatása

Tapasztalatunk szerint a szülők iskolai végzettsége nagyban befolyásolja gyermekeik iskolaválasztását. Azon párok 60%-ának gyermekei, amelyek mindkét tagja felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, valamelyik gimnáziumban tanulnak. Abban az esetben, ha a szülők egyikének van felsőfokú végzettsége, már csak a gyermekek 48,7%-a gimnazista. Amennyiben egyik szülő sem felsőfokú végzettségű, jelentősen megcsappan a gimnazisták (mindössze 17,9%) és megnő a szakiskolákba járó gyermekek aránya. Ilyen téren Vajdaságban hasonló a helyzet az anyaországban és az erdélyi magyarság körében végzett eredményekkel. Örkény Antal és Szabó Ildikó a magyarországi és romániai magyar középiskolások életstratégiájával foglalkozó kutatásából ugyanis az derül ki, hogy a gimnáziumi tanulók szülei között magasabb az aránya a felsőfokú diplomát szeretteknek, mint a szakiskolákban tanuló fiatalok szülei körében. A gimnazisták szülei között Magyarországon az apáknak 40, az anyáknak pedig 45%-a, Romániában az apák 47, az anyáknak 34%-a diplomás, míg például a szakközépiskolákban tanuló diákok esetében a szakmunkás apák fordulnak elő a legnagyobb arányban: 46% Magyarországon és 30% Romániában (Örkény-Szabó 2001, 475).

1. táblázat. A szülők iskolai végzettsége és gyermekeik iskolaválasztása – százalékos kimutatás

	Műszaki Iskola, Ada	Beszédes József MMIK, Magyarkanizsa	Bolyai TKG, Zenta	Egészségügyi Középiskola, Zenta	Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola, Zenta	Zentai Gimnázium
Mindkét szülő felsőfokú végzettségű	8	8	16	16	8	44
Egyik szülő felsőfokú végzettségű	8,5	9,8	14,6	11	22	34,1
Egyik szülő sem felsőfokú végzettségű	25	15	6,2	20	21,2	11,7

A tanulók érdeklődése

A motiváltak csoportjába tartozó tanulók 99,3%-a kötelező iskolai tanulmányain túl is foglalkozik valamilyen tevékenységgel akár az iskolán belül, akár azon kívül. Közülük senki sem jelezte egyértelműen, hogy semmilyen plusz tevékenységgel nem foglalkozik és mindössze 0,7%-uk nem nyilatkozott. A kevésbé motiváltak esetében ezek a mutatók jelentős mértékben eltérnek az előzőekhez képest: 57%-uk végez egyéb tevékenységet kötelező iskolai tanulmányain túl, 16,5%-uk kijelentette, nem foglalkozik semmilyen egyéb tevékenységgel, 26,5%-uk pedig egyáltalán nem válaszolt a kérdésre.

A megkérdezett tanulók érdeklődése igen széles skálán mozog, és nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy az egyes, meghatározott profilú iskolák diákjaihoz milyen típusú tevékenységek állnak közelebb. A rendelkezésre álló adatok alapján kijelenthető, hogy a Bolyai TKG diákjai élen járnak a szellemi és művészeti tevékenységek végzésében. Arányaiban szemlélve közülük vesznek részt legtöbbször tantárgyversenyeken, a magyar középiskolások számára évente megrendezett tudományos megmérettetésen, a Tudok vetélkedőn, a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén (KMV), illetve az iskola tanulóinak több mint fele foglalkozik valamilyen művészeti ággal. A KMV-n való részvételi arány a többi iskola esetében igen alacsony, vagy a tanulók egyáltalán nem mérettetnek meg a rendezvényen. A Középiskolások Szín- és Filmművészeti vetélkedőjének (KSZV/KFV, amely a KMV-hez tartozik) népszerűsége nagyon alacsony. A megkérdezett diákok feltételezhetően nem folytatnak mozgásban szegény életmódot, hiszen a hat iskolából négyben nagyjából minden harmadik tanuló sportol rendszeresen és edzésszerűen. A sorból

kiemelkedik a Zentai Gimnázium, ahol a diákok több, mint fele sportol rendszeresen, illetve a Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola, ahol ez az arány meghaladja a 40%-ot.

Meglepő, hogy a Beszédes József MMIK tanulói közül vesznek részt a legtöbben valamilyen civil szervezet munkájában, illetve foglalkoznak önkénteskedéssel. A többi intézmény esetében azonban nincs meglepetés, a gimnazisták, illetve a humán szakos (egészségügyi) diákok nagyobb arányban érdekeltek az ilyen fajta tevékenységek végzésében, mint a közgazdasági, vagy műszaki irányultságú társaik. Népművészettel és hagyományápolással az Egészségügyi Középiskola diákjai közül foglalkoznak a legtöbben, de arányuk így is alig több, mint 10%. A Zentai Gimnázium tanulói körében ez az arány még szintén eléri a 10%-ot, a többi középiskolában viszont jóval kisebb érdeklődés tapasztalható ezen a téren. A médiával való foglalkozás iránt mindegyik tanintézményben mutatnak érdeklődést az adatközlők, de az arányuk igen kicsi, csak a Zentai Gimnázium tanulóinak körében éri el a 10%-ot.

2. táblázat. A válaszadók kötelező iskolai tanulmányaikon túl vállalt tevékenysége tanintézmények szerinti megoszlásban – százalékos kimutatás

	Műszaki Iskola, Ada	Beszédes József MMIK, Magyarkanizsa	Bolyai TGK, Zenta	Egészségügyi Középiskola, Zenta	Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola, Zenta	Zentai Gimnázium
Tantárgyversenyek	20,7	22,8	30,4	4,4	23,3	18
Tudok vetélkedő	3,8	14,9	26,1	4,4	1,7	10
KSZV/KFV	5,7	0	4,3	2,2	0	6
KMV	1,9	0	43,5	4,4	3,3	8
Rendszeres edzészerű sport	34	31,4	30,4	33,3	41,7	52
Civil szervezetek, önkénteskedés	5,7	20	13	13,3	6,7	18
Népművészet, hagyományápolás	7,5	5,7	4,3	13,3	6,7	10
Művészetek	24,5	34,3	56,5	40	21,7	30
Média	1,9	2,8	4,3	2,2	5	10
Egyéb	28,3	22,8	13	22,2	28,3	26
Nem válaszolt	11,3	5,7	4,3	6,7	5	4

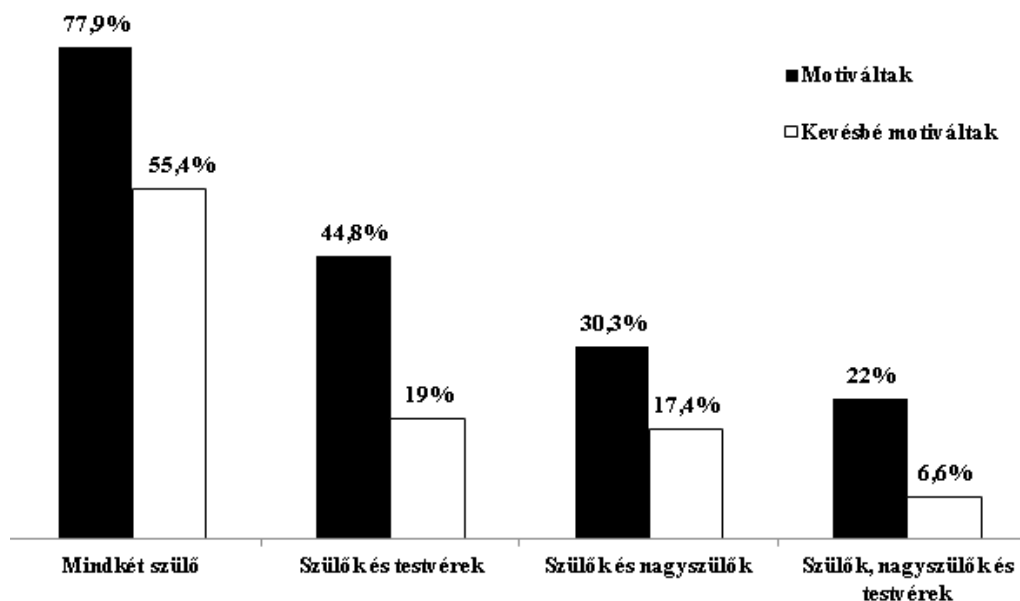
A kérdőívünkben azt kértük, hogy értékeljék egy ötfokozatú skálán, milyen mértékben hat rájuk motiválóan a családjuk, az iskolai közeg és a baráti körük. A skálán az 1-es szám azt jelentette, hogy az adott közeg egyáltalán nem tudja őket motiválni, míg az 5-ös a teljes mértékű motiváló erőt jelentette. A válaszokból kiderül, hogy a fent említett három közeg fontos motiváló erővel bír. A motiváltak és a kevésbé motiváltak esetében azonban jelentős eltérések figyelhetők meg: a motiváltaknál mindhárom közeg motiváló ereje jóval magasabb, mint a nem motivált fiataloknál.

Adataink arról árulkodnak, hogy a motiváltság kialakulásához és fejlődéséhez igen fontos a megfelelő családi háttér és a családtagok támogatása. A családtagoktól kapott támogatás tekintetében nagy különbség mutatkozik a motiváltak és a kevésbé motiváltak között. Az első csoportba tartozó diákok 77,9%-át támogatják a szülei (mindkét szülő) mindennapi tevékenységeikben, illetve céljaik elérésében, megvalósításában. A második csoport tagjainak ezt csak 55,4%-a mondhatja el magáról és a szüleiről. A motiváltak 44,8%-a a szüleitől és a testvéreitől is kap támogatást, a kevésbé motiváltaknál ez az arány csak 19%. Szülői és nagyszülői támogatás tekintetében szintén a motiváltak állnak jobban 30,3%-os részarányal, míg a kevésbé motiváltaknak csak 17,4%-a kapja ezt meg. Azok a szerencsések, akiket a szülei, nagyszülei és testvéreik is támogatnak, szintén az első csoportban vannak többen, 22%-kal, a második alcsoportban ez a szám jóval 10% alatt 6,6%-on áll.

3. táblázat. Egyes közegek motiváló ereje (%)

Százalékos kimutatás (%)	Motiváltak					Kevésbé motiváltak				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Értékek										
Család	3,4	2,7	17,9	38	38	5	7,4	20,7	42,1	24,8
Iskola	7,6	11,7	36,6	30,3	13,8	11,7	15,7	38,8	28,1	4,9
Baráti kör	0	4,8	23,4	40	31,8	2,5	6,6	27,3	44,6	18,2

2. ábra. Családtagok mint támogatók jelenléte, a minta két alcsoportjában

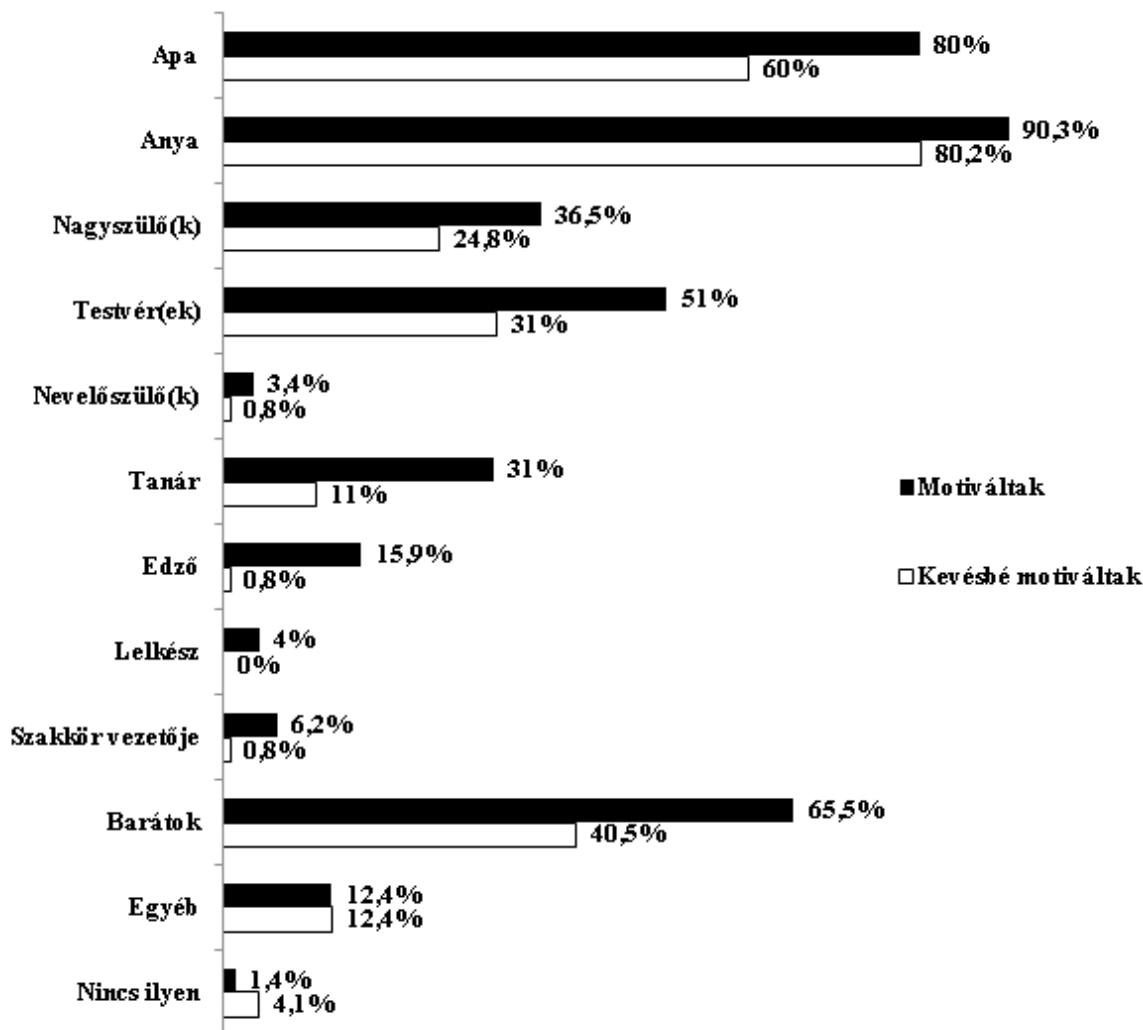

Azt is megvizsgáltuk, hogy a megkérdezett tanulók két alcsoportjának tagjai a családtagokkal együtt, de a családon túl kitől, kiktől kapják a legtöbb támogatást. Az adatok jól mutatják a család és a családtagoktól (első sorban a szülőktől) kapott támogatás fontosságát és szükségességét. A szülők általi támogatottság mindkét alcsoportban magas, de a kevésbé motiváltak rendre komoly lemaradásban vannak a motiváltakkal szemben az arányokat tekintve. Legtöbbször édesanyjukat jelölték meg mint támogatójukat, őt az édesapa követte nem sokkal lemaradva, a harmadik helyet pedig a barátok szerezték meg mindkét alcsoportban, de itt is 25%-os különbség tapasztalható a motiváltak javára.

A motiváltak között majdnem háromszor többen vannak azok, akik számíthatnak tanáraik támogatására, mint a kevésbé motiváltak között. A motiváltak egy része az edzőjüktől is kap támogatást (természetesen csak azok, akik sportolnak és van edzőjük is), a kevésbé motiváltak esetében ez az arány elenyésző. Hasonló a helyzet a szakkör vezetőjétől vagy lelkészétől kapott támogatás esetében is. Ezek a különbségek természetesen abból is fakadnak, hogy a kevésbé motiváltak közül kevesebben kérik tanáraik segítségét, kevesebben sportolnak, kevesebben járnak szakkörre.

Arra is rákérdeztünk, hogy van-e a tanulók számára más egyéb olyan közeg, amely motiválóan hat rájuk. Itt a különbségek nagyon megnöttek a két csoport között: míg a motiváltak közel háromnegyede mozog egyéb motiváló közegben, a kevésbé motiváltak esetében ez az arány csak néhány százalékkal több, mint egyharmad.

3. ábra. Támogatók a minta két alcsoportjában

4. táblázat. Van-e olyan egyéb közeg, amely ösztönzően hat a tanulókra?

Egyéb ösztönzően ható közeg – százalékos kimutatás (%)			
	Van	Nincs	Nem válaszolt
Motiváltak	73,8	25,5	0,7
Kevésbé motiváltak	37,2	59,5	3,3

Feltételeztük továbbá, hogy a motiváltság kialakulásához és fejlődéséhez fontos az, hogy a diákok közvetlen környezetében legyen olyan személy, akire pozitív példaként, esetleg példaképként tekinthetnek, aki sikeresen megvalósította céljait. Itt tehát nem a médiából ismert sztárokról van szó, hanem olyan személyekről, akikkel a tanulók rendszeresen találkoznak és felnéznek rájuk: családtagok, rokonok, edzők, tanárok, ismerősök, barátok stb. A motiváltak csoportjába tartozók közel kétharmada ismer olyan személyt a közvetlen környezetében, akire pozitív példaként tekint, és sikerességéből meríthet. Ugyanakkor valamivel több, mint egyharmaduknak nincs ilyen ember a környezetében. A kevésbé motiváltaknál majdnem teljesen megfordulnak ezek az arányok. Több, mint 40%-uk ismer csak pozitív példaként felhozható sze-

mélyt, és a 60%-hoz közelít azoknak az aránya, akiknek nincs ilyen a környezetében.

Tóth Olga értékátadáással foglalkozó kutatásában erős összefüggést vélt felfedezni a szülőknél és a gyermekeiknél tapasztalható vállalkozói mentalitás között. Az ilyen mentalitású szülők gyermekei nagyobb eséllyel sajátítják el ezt a szemléletmódot és a jövőben sikeres vállalkozóvá válhatnak (Tóth 2001, 454-455). Nem meglepő, hogy a pozitív példaként szolgáló személyek között az általunk megkérdezett tanulók mindenekelőtt saját szüleiket említették leggyakrabban.

5. táblázat. A céljait sikeresen megvalósító személy mint pozitív példa a tanulók közvetlen környezetében – százalékos kimutatás (%)

Példakép	Van	Nincs	Nem válaszolt
Motiváltak	62,1	36,6	1,3
Kevésbé motiváltak	40,5	57,8	1,7

Összegzés

A kutatás eredményei rámutattak arra, hogy a Tisza mente középiskolásai aktív, tevékeny életet élnek. Nem felelnek meg a tizenéves és huszonéves fiatalokra vonatkoztatott sztereotípiának, vagyis hogy céltalanok, cselekvésképtelenek és hogy a közösségi oldalakhoz láncolva élik életük nagyobb részét. Mint kiderült, érdeklődési körük szerteágazó, és legtöbbször a kötelező iskolai tanulmányaikon túl is rendszeresen foglalkoznak örömteli tevékenységekkel.

A felvázolt hipotézis négy pontjának többségét igazolta a kutatás. Láthattuk, hogy minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek a szülők, gyermekeik annál nagyobb eséllyel járnak gimnáziumba, mint szakiskolába (az első hipotézis). A gimnazisták esetében egy korábbi felmérés alapján (Palusek 2015a, 267) feltételeztem, hogy tervezik a továbbtanulást, hiszen az érettségi után még nem lesz szakma a kezükben, ami esetükben is beigazolódott. A megkérdezettek közül nagyon kevesen válaszoltak úgy, hogy még nem döntötték el, továbbtanulnak-e vagy sem.

A második hipotézis szerint a gimnazisták és a humán szakos középiskolások inkább foglalkoznak szellemi tevékenységgel, művészetekkel és aktívabb szereplői a civil szférának, mint szakközépiskolások társaik, akik inkább a sportban és tantárgyversenyeken jeleskednek. Ez az állításom csak részben tekinthető igazoltnak, hiszen láthattuk, hogy az egyes intézményeken belül is igen szerteágazó a tanulók érdeklődési köre.

Igazolást nyert a harmadik és negyedik állítás is, hiszen az adatokból kiderült, hogy a motivált tanulók többsége erőt tud meríteni a környezetéből, sokkal inkább ösztönzi őket, mint azok esetében, akik a kevésbé motiváltak csoportjába kerültek. A motiváltság fejlesztésében pedig a következő csoportok bizonyultak a legfontosabbnak: család, baráti társaság, iskolai közeg.

Összegzésként megállapítható, hogy a tehetséggondozás szempontjából kiemelkedő fontosságúak az elsődleges társadalmi csoportok: a család, a baráti kör és a kortárs csoportok. A stabil értékrend kialakulásához – a biztos megélhetés mellett – fontos egy követhető családmódel és támogató családi közeg. A valahová tartozás érzése ösztönzően hat a fiatalokra, ami ismételtén rámutat az iskola és a család értékstabilizáló erejére, illetve a lehetőségekre, amelyek ezekben a csoportokban rejlnek. Szabó László Tamás ugyanígy rámutat az iskola normamegőrző szerepének fontosságára, illetve arra, hogy a gyors információáramlásról szóló modern világban gyakran maradinak bélyegzett iskola fontos szerepet tölthet be a fiatalok által áramoltatott tartalmak magyarázásában, értékelésében (Szabó 2001, 464-467). Az oktatási intézményeknek is mindenképpen fontos szerepük van a fiatalok személyiségfejlődésében. Kutatási eredményeink ismeretében joggal feltételezhető, hogy a motiváltság kialakulása és fejlődése elősegíthető közösségfejlesztő, közösségépítő programok szervezésével az oktatási intézményekben.

Irodalom

- Örkény Antal-Szabó Ildikó. 2001. A siker záloga. *Educatio* 3: 472–492.
- Palusek Erik. 2015a. Hogyan tovább? http://www.dosz.hu/dokumentumfile/tsz2015_4.pdf (2016. febr. 25.)
- Palusek Erik. 2015b. Mi kell a szülőföldön maradáshoz? *Létünk* 2: 7–24.
- Popis. 2011. http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162 (2016. febr. 25.)
- Szabó Ákos. 2013. Vajdaság-Szerbia. In *Mozaik 2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. 127–156.
- Szabó László Tamás. 2001. Értékek az iskolában. *Educatio* 3: 461–471.
- Tóth Olga. 2001. Értékátadási problémák a családban. *Educatio* 3: 449–460.

A KÖZÖSSÉG ÁLTAL TÁMOGATOTT MEZŐGAZDASÁG VIZSGÁLATA A TERMELŐK VONATKOZÁSÁBAN

Bevezetés

A konvencionális élelmiszeripar és a globális élelmiszer-elosztási lánc¹ korában a fogyasztónak fel sem tűnik, hogy épp melyik ország terménye kerül a fogyasztói kosárba, holott nagyon is fontos szem előtt tartani, hogy egy-egy terméket milyen technológiával termeltek, hogy mekkora utat tett meg, milyen tartósítószer használata mellett képes frissnek tűnni a polcokon, esetleg milyen terhet jelent a környezet számára.

A globális élelmiszer-elosztási lánc kialakulása számos problémát vetett fel társadalmi és környezeti értelemben is. Elsősorban a termék frissnek tűnő külalakja fontos, azonban ezzel sérülhet a termék beltartalmi értéke. Az esetek többségben a hosszú ellátási láncok következtében a termelő szinte alig, vagy egyáltalán nem profitál a termelés során, miközben befektetése kapcsán a kockázatviselő továbbra is ő marad. A nagy vásárlóerővel bíró vállalkozások helyzetükből adódóan olyan feltételeket szabnak meg, amelyeknek a nem konvencionális termelést folytató gazdálkodók nem képesek eleget tenni. Ennek következtében a kis termelők perifériára kerülnek, rosszabb esetben eltűnnek a piacról (vö. Balázs-Renting 2012; Benedek-Fertő 2015).

A fogyasztók tájékozatlanságából fakadóan és az áruházláncok generálta látszat fényében kialakított meg lehetőségen alacsony élelmiszerárak torz képet tárnak elénk a megfelelően megtermelt és egészséges élelmiszer kapcsán, valamint évszaktól függetlenül tartjuk egyes zöldségek és gyümölcsök fogyaszthatóságát, holott nagyon is számít a termék idényszerűsége (vö. Smith-Mardsen 2004; Buday-Sánta, 2011).

A tanulmány célja, hogy felmérjem a zombori piactéren termékeiket áruba bocsátó zöldség- és konyhakerti növénytermesztéssel foglalkozó gazdálkodókat, hogy a piactér átalakítását és áthelyezését követően milyen további értékesítési stratégiákat kívánnak folytatni. A mezőgazdasági ágazatokon belül a zöldségtermesztés az egyik olyan ágazat, amely a legkevésbé jövedelmező (Réthy-Dezsényi 2013), holott a szezonális, helyben előállított zöldségek képezik az egészséges táplálkozás alapját. Mivel a szakirodalom a közvetlen értékesítési technikákat jelöli meg a zöldségtermesztés kapcsán méltányos megélhetési forrásként (Kujáni 2014), ebből kifolyólag a tanulmány központi kérdése, hogy a fent említett gazdálkodók részt vennének-e a közösség által támogatott mezőgazdasági hálózat kialakításában.

A kutatás egy közösség által támogatott mezőgazdasági rendszer lehetséges kialakításának vizsgálatával, a gazdálkodók hosszú távú együttműködési és kockázatvállalási hajlandóságával foglalkozik.

Az alternatív élelmiszer-ellátástól a közösség által támogatott mezőgazdaságig

A kialakult globális élelmiszer-elosztási rendszerre reagálva a fogyasztók körében egyre nagyobb népszerűségnek örvendnek a termelői és fogyasztói összefogáson alapuló élelmiszer-hálózatok. Elterjedésük a szerteágazó fogyasztói igények megjelenésének tudható be. E közösségek együttes jellemzője a fogyasztó és a termelő kölcsönös elköteleződése, hogy az egyének élelmiszer iránti szükségletét lokálisan is ki lehessen elégíteni, ezzel párhuzamosan pozitív hatást gyakorolnak a helyi gazdaság fejlődésére (vö. Balázs 2013; Sente et al. 2014).

¹ A globális élelmiszer-elosztási lánc alatt azt az elosztási folyamatot értem, amikor egy nyitott, élelmiszer-alapanyagot termelő, feldolgozó és szállító ellátási lánc hatására a késztermék nagyszámú fogyasztóhoz képes eljutni rövid idő alatt a világkereskedelemben (vö. Buday Sánta 2004; Vásáry 2014).

A klasszikus értelemben vett termelő és fogyasztó kilép addigi szerepéből. Míg az előbbi a profiton túllépve a termelést társadalmi és erkölcsi feladatként értelmezi, addig az utóbbi értékítéletével gazdasági értelemezésen túl morálisan is hatást gyakorol a közösségre. Az elmúlt évtizedek tapasztalata azt tükrözi, hogy az efféle kezdeményezések térnyerése versenytársként léphet fel a globális elosztási hálózatokkal szemben (vö. Benedek et al. 2013; Benedek 2014). Ahhoz, hogy megértsük elterjedésük miértjét és sikerességük forrását, fel kell tárni a termelői és fogyasztói attitűdöt. Jelen kutatásban a termelői oldal ars poeticája kerül középpontba a rövid ellátási láncokon belüli közösség által támogatott mezőgazdaság vonatkozásában.

A soron következő alfejezetben bemutatom a rövid ellátási lánc és a közvetlen értékesítés nyújtotta lehetőségeket, illetve a kutatás tárgyát képező közösség által támogatott mezőgazdaságot és annak lehetséges válfajait.

A rövid ellátási lánc és a közvetlen értékesítés kapcsolata

Tisztában vagyunk azzal, hogy a jelenlegi mennyiségi növekedésre alapozott gazdasági és társadalmi berendezkedés, a természet biokapacitását és regenerálódó képességét meghaladó erőforrás-használat kedvezőtlen környezeti hatásokat eredményeznek már évtizedek óta. Ki kell emelni ezért az agrárium tájfenntartó, természetmegőrző szerepét. Évezredek tapasztalatokra épülő fenntartható rendszerek csak úgy alakíthatók ki, ha a termelési, gazdasági teljesítmények javítására való törekvés a környezeti és társadalmi hatásokkal összhangban és azok figyelembe vételével, a környezet- és tájgazdálkodás elve alapján valósulnak meg.²

Benedek és Balázs (2014) a helyi élelmiszeripari termékek preferálását és a rövid ellátási láncok térnyerését a globális élelmiszer-ellátással szembeni fogyasztói ellenállásként értelmezi. Míg előbbi esetben jellemző a szezonális, a bizalmi kapcsolat kialakulása a termelő és a fogyasztó között a termék pontos helyének, előállítási technológiájának és minőségének ismeretében, addig utóbbira jellemző, hogy szezonális függetlenül az év bármely szakaszában képes a fogyasztó számára elérhetővé tenni az épp nem idényjellegű terméket, amely sok esetben iparszerű körülmények közt termesztett, a termőhely tekintetében pedig bonyolult annak azonosítása és személytelennek érezheti a fogyasztó annak megvásárlását (vö. Balázs-Renting 2012; Kneafsey et al. 2013).

A Rövid ellátási lánc³ kialakulásában Jarosz (2008) szerint jelentős szerepet játszanak az adott térség társadalmi, gazdasági-politikai kapcsolatai, mint pl.: az urbanizálódás vagy a rurális térségek átalakulása, és főként olyan településeken jellemző, ahol megfelelő az infrastruktúra (közút). Itt a nagyüzemi mezőgazdasági termelés helyét inkább a helyi fogyasztás kielégítésére termelő családi gazdaságok veszik át (a jövedelmük bizonyos része származik ebből, többnyire részmunkaidő), míg a nagyüzemi termelés a jobb megtérülést keresve olcsóbb térségekbe vonul. A nemzetközi kutatások tükrében a REL-ek, melyek többségükben alulról jövő kezdeményezések, a vidékfejlesztés új eszközeként funkcionálnak, és jelentős szerepet töltenek be a vidéki és a városi lakosság kapcsolatrendszerének revitalizálásában (Kujani 2014). Renting és szerzőtársai (2003) kutatása alapján megkülönböztethető egy-egy régió sajátossága az élelmiszer-hálózatok, a termelői és mezőgazdasági feltételek kialakulása tekintetében, amely összefüggésbe hozható az adott régió domborzati, kulturális és társadalmi sajátosságaival.

Szente és társai (2014) úgy vélik, hogy a civil társadalom részéről megfogalmazódott kritika/ellentrend vezetett a lokalizáció fellendüléséhez, amelynek kedvező hatása van a közösségteremtésre és a helyi gazdaság fejlődésére egyaránt. Kiindulópontjuk, hogy szükségleteink kielégítésének jelentős része helyileg gazdaságosan kielégíthető. A helyi termékek definiálását két irányból közelíthetjük meg. Egyfelől a termék helyhez kötöttsége és tájjellege alapján, ahol a helyi alapanyag felhasználásától kezdve, a tájegységre

2 Nemzeti Vidékstratégia 2012–2020 – („a magyar vidék alkotmánya”)

3 Európai Parlament és Tanács 1305/2013/EU rendelete alapján a rövid ellátási lánc: „az együttműködés, a helyi gazdasági fejlesztés, valamint a termelők, feldolgozók és a fogyasztók közötti szoros földrajzi és társadalmi kapcsolatok iránt elkötelezett, korlátozott számú gazdasági szereplő által alkotott ellátási lánc”.

jellemző szokások és eljárások alkalmazásával – 40 km-es távolságnál nem távolabbra⁴ –, egyszóval a helybeliséget visszatükröző termék tekinthető helyinek. Másfelől a helyi munkaerővel elkészített és/vagy előállított, a helyi igényeket kielégítő termékek – melyek 40 km-es távolságon belül kerülnek felhasználásra – felől közelíthetjük meg a helyi termékeket. Elsősorban az egyediségen, míg másodjára a térségre jellemző termékek kiváltásán van a hangsúly Fekete alapján (2009).⁵ Mindkét esetben közös elem a távolsági lehatárolás és a magas hozzáadott érték a termék előállítása kapcsán. Szerbiában még nem létezik egységes törvényi rendelet a helyi termékek meghatározását illetően, azonban az élelmiszer-technológiára vonatkozó szabályozások érintik e témát, a természeti környezet megóvásáról,⁶ a földrajzi származás jegyeiről⁷, valamint a mezőgazdaságról és vidékfejlesztésről⁸ szóló törvény foglalkozik a kérdéssel. Problémát jelenthet, hogy a termelői önszerveződés és szövetkezetek kialakítása kezdetleges állapotban van, ezáltal kihasználatlanok maradnak annak társadalmi és gazdasági előnyei az érintett gazdálkodók körében. E jelenség főként az EU-hoz újonnan csatlakozott tagállamok gazdálkodói körében jellemző (Szabó-Barta 2014). Az előzőhöz szorosan kapcsolódik MORS⁹ megállapítása, miszerint a mezőgazdasági termékek értékesítési tapasztalatából és lehetőségeiből kiindulva, a szerbiai mezőgazdasági termelők alárendelt helyzetben vannak, ezenfelül pénzügyi és önszerveződési hiányosságaikból fakadóan nem versenytársai az alkupozícióval rendelkező piaci szereplőknek. Györe és szerzőtársai (2009) alapján ennek orvoslására nyújt lehetőséget a közvetlen értékesítés, amely közbeiktatott szereplők nélkül juttatja el a terméket a fogyasztóhoz.

A közösség által támogatott mezőgazdaság bemutatása

A mezőgazdaság iparosodása és az élelmiszer-ellátás globalizációja a XX. század második felétől figyelhető meg. Az ellátási lánc szerkezetének megváltozása magával hozta a fogyasztói szokások átalakulását, amely számos problémát vetett fel termelői oldalról, mint például a helyi szezonális termékek fogyasztásának csökkenését, illetve az alacsony termelési kapacitással bíró mezőgazdasági termelők háttérbe szorulását. A résztvevők közti egyenlőtlen erőviszonyok társadalmi feszültségekhez vezetnek, valamint a megnövekedett szállítási távolságok a globális élelmiszer-ellátásból kifolyólag nagymértékű környezeti terhelést jelentenek (Réthy–Dezsény 2013).

A közösség által támogatott mezőgazdaság (angolul Community Supported Agriculture, továbbiakban CSA) kialakulása apró fáziskéséssel bukkant fel a globalizált élelmiszer-hálózat megjelenését követően a XX. század második felében. A II. világháború után a mezőgazdasági termelés a fenntarthatósággal összeférhetetlen fejlődési pályára lépett. A vegyszer- és műtrágyahasználat, valamint az iparszerű termelés megjelenése mellett a termelés mértéke növekedett, a fogyasztói árak csökkentek (Ángyán et al. 2003). A közösség által támogatott mezőgazdaság mozgalma Japánban jelent meg az 1960-70-es években, ahol háziasszonyok bizonyos csoportja a család asztalára ismert eredetű és jó minőségű ételt kívánt. Egy alulról szerveződő, gyors növekedésű mozgalom volt ez, melyben egyedülálló a közösségi jelleg megjelenése, ezenfelül az igény a vegyszermentes és biztos forrásból származó termék iránt (vö. DeLind 1990; Réthy–Dezsény 2013). Ezzel párhuzamosan jelent meg a kezdeményezés Svájcban is, ahol a termelők és a fogyasztók elköteleződése révén, biztos fogyasztói bázis kialakítása mellett, hosszútávon működő közösség kialakítása történt, majd a modellt adoptálták az Egyesült Államokban, ahol széleskörű elterjedése után a köztudatban megjelent a közösségi mezőgazdaságra irányuló szemlélet és innen ered a világszerte alkalmazott CSA elnevezés (vö. Vadovics 2007; Balázs 2011).

4 Az 52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről.

5 Zala Termálvolgye Egyesület: <http://zalatermalvolgye.hu/>

6 Törvény a természeti környezet megóvásáról: <http://www.paragraf.rs/>

7 Törvény a földrajzi származás jellegéről: <http://www.tehnologijahrane.com/>

8 Mezőgazdasági- és vidékfejlesztési törvény: <http://www.tehnologijahrane.com/>

9 Mreža za održivi razvoj Srbije (MORS) – Szerbia fenntartható fejlődésének hálózata által kiadott Megállapodás Szerbia stabilizációjáról, csatlakozásáról és kötelezettségeiről a tőke mozgásának liberalizálásáról, valamint a mezőgazdasági földterületek kereskedelméről.

A modern mezőgazdaság szoros kapcsolatban áll a közösség társadalmi és gazdasági fejlődésével. A termelési folyamat kapcsán olyan innovatív megoldások születnek, amelyek újraértelmezik a helyi mezőgazdaságot és élelmiszer-termelést, valamint a konvencionális mezőgazdasághoz képest fenntarthatóbb mind társadalmi, mind környezeti, mind gazdasági vonatkozásban. Alternatívát jelent az „agrobusiness”¹⁰ területén, ahol fogyasztói igények kielégítése mellett közösségépítő szerepe sem elhanyagolható. (Luda 2012). A CSA-t egyes szakirodalmi források eleve olyan beruházásként kezelik, amely csakis máshonnan származó gazdasági alapokból képes a zavartalan működésre. Mivel magas az elsüllyedt költségek aránya, van rá esély, hogy a befektetett tőke nem térül meg az alacsony jövedelmezőség miatt, viszont a működési költségek alacsonyak, és logisztika szempontjából lehet, hogy még alacsonyabbak lehetnek, mint a hagyományos termelői/biopiac esetében. Hazai viszonylatban a CSA önmagában nem tud megélhetést biztosítani a gazdálkodóknak, azonban a több lábon állás mentén képesek fenntartani e rendszereket, mint pl.: félállás, egyéb gazdasági tevékenység, rendelkezésre álló tőke az elsüllyedt költségekre, gazdálkodáshoz szükséges szellemi tőke. E tényezők figyelembevétele viszont már elég háttérrel biztosít egy CSA működtetéséhez. Továbbá nehezíti a rentábilis működés megtervezését, hogy a termelő és fogyasztó közti kommunikáció nem felel meg az alapelvekben foglaltaknak, nem kalkulálnak a váratlan költségekkel, így szolgáltatásjellegű marad a CSA. A tagsági díjak pedig többnyire csak a kertművelés költségeit képesek fedezni (Balázs 2013).

A közösség által támogatott mezőgazdaság elsősorban a helyi élelmiszer-termelés és az így kialakult értékesítési rendszer sajátos szemléletét jelenti, amely kétirányú, mind a termelő, mind a fogyasztó elvárásait hivatott teljesíteni, úgy, hogy érdekeik kellőképpen kielégítettek legyenek. A fogyasztók egy bizonyos gazdasági idényre előre fizetnek egy meghatározott tartalmú, az idényszerűségnek megfelelően változó termény dobozért. A gazdálkodó piaci kiszolgáltatottsága ezáltal csökken, a termelés bizonytalansága mérséklődik, amiért cserébe a fogyasztó az éppen szezonális, emiatt a legkedvezőbb tulajdonságokkal jellemezhető terményből részesedik (Balázs 2013). Így hosszú távú bizalmi kapcsolat kialakítására nyílik lehetőség, amely a közvetlen kapcsolatrendszeren alapul, ahol a termelő és a fogyasztó megosztva viseli a termelés során fellépő kockázatot a részarányos gazdálkodás keretein belül (Jarosz 2008).

A rendszer mondhatni legfontosabb eleme a közös kockázatviselés, azaz a fogyasztó az adott termelési évről megfelelően bizonyos terményekből lehet, hogy kevésbé részesül, bizonyos terményekből viszont többet kap majd, attól függően, hogyan alakulnak a termelés feltételei. Ezért cserébe a gazdálkodó elkötelezi magát, hogy biotermelését legjobb tudása és képességei szerint végzi (vö. Sharp et al. 2002; Vadovics-Hayes 2007). Welsh (2005) szerint a rendszert a közösséghez tartozás erős mozgatóereje, a környezetvédelem és a szociális megfontolás működteti.

A CSA rendszerek típusai megkülönböztethetőek egymástól attól függően, hogy mennyire szoros kapcsolatot ápolnak a csoport tagjai. Ennek alapján a CSA felosztható a részarányos gazdálkodási rendszerre, a megrendeléses zöldségdoboz-közösségre, illetve a bevásárló közösségre (vö. Ángyán et al. 2003; Réthy-Dezsényi 2013; Vadovics-Hayes 2007).

A részarányos gazdálkodás a legszorosabb kapcsolatot jelenti a CSA világában a termelő és a fogyasztó között. A fogyasztó éves szinten előre fizet a termény bizonyos részéért. A gazdálkodó és ritkább esetben a közösség magját képező lelkes tagok becslést készítenek az éves költségvetésről, valamint számba veszik a méltányos megélhetéshez szükséges jövedelmet, és az így kapott összeg arányosan osztoznak a közösség fogyasztói tagjai. A befizetett összegért a tag azonos időközönként megkapja idényszerű terményét, egyéni igények kielégítésére ebben a rendszerben nem igazán nyílik lehetőség. A közös kockázatvállalás itt valóban megjelenik a szerződéskötés és az előre fizetés miatt, így például szélsőséges időjárás esetén a fogyasztó és a termelő egyaránt elszenvedik a károkat. Magyarországon úgy féltucat részarányos gazdálkodás működik, zöldségközösségnek hívják őket, mivel többnyire bioterményt állítanak elő (vö. Ángyán et al. 2003; Réthy-Dezsényi 2013).

¹⁰ Az agrobusiness alapvetően három meghatározható tevékenységi körre tagolódik, melyek az input-anyagot biztosító ágazatok, a mezőgazdasági nyersanyagtermelés, valamint az élelmiszeripar és élelmiszer-kereskedelem alkot. Ezenfelül magában foglalja a mezőgazdasággal kapcsolatban álló valamennyi gazdasági ágat és a mezőgazdasággal kapcsolatos tevékenységeket (Villányi-Vasa, 2006).

Az állandó vásárlók rendszerében a résztvevők létrehozhatnak egy állandó vásárlói közösséget, ahol a termelő felajánlja az előállítani képes terményeit, amely a zöldségtől a tejtermékeken át a hústermékekig bármi lehet. Előre megállapodnak a többféle terményt tartalmazó egységcsomag árában és a vásárlás gyakoriságában. Ellentétben a részarányos gazdálkodással, itt nem jellemző a hosszú távú elköteleződés és az előre fizetés, sokkal inkább hetente történik a fizetés, és a vásárlók lehetőségeikhez mérten kötelezik el magukat. Viszonylag állandó a vásárlói réteg, ezáltal a gazdálkodó ismeri a közösség méretét, ebből kifolyólag tervezhetővé válik számára a termelés. Vásárlói oldalról garantáltan számolni lehet a magas minőségű és friss terményre heti szinten, ahol tisztában vannak a doboz heti költségével, ezáltal tervezhetővé válik a háztartásvezetés. Egyre szélesebb körben jellemző az állandó vásárlói közösségek elterjedése, amikor online történik a megrendelés. Amikor a fogyasztó és az eladó nem ismerik egymást személyesen, nem beszélhetünk közösség által támogatott mezőgazdaságról (vö. Ángyán et al. 2003; Réthy-Dezsényi 2013). Vásárlói közösségek esetében több helyi termelő és fogyasztó szövetségéről beszélünk, ahol a gazdálkodók kezdeményezésére jön létre a közösség, annak érdekében, hogy az előállított termék méltányos körülmények közt gazdát cseréljen közvetítők bevonása nélkül. A gazdálkodók megszerveznek egy kiszállítási és elosztási rendszert, néhol nonprofit civil szervezet segítségével. Ehhez kapcsolódóan létrehozhatnak egy megrendelési felületet, ahol a fogyasztói közösség bizonyos időszakokra előre, szabályszerűen adhatja le rendelését a következő alkalomra. Ez a felület mára leginkább online kerül kialakításra. A kiszállítás a megrendeléshez hasonlóan rögzített egy-egy átvévpontonra vagy házhoz szállítás keretében történik. A vásárlói közösségekben szélesebb termékválasztékról beszélhetünk, mint a többi közösségi mezőgazdaság esetében, mivel itt több termelő alkotja a közösséget. A kezdeményezést nagyfokú rugalmasság és szolidaritás jellemzi. A fogyasztó számára lehetőség van kedve szerint alakítani saját doboza tartalmán. Ebből kifolyólag a termelőben bizonytalanság lép fel, mégpedig, hogy a közösségen belül el tudja-e adni maradéktalanul a terményeit. A többi CSA-hoz képest magasabb költségek jellemzik, hiszen a szállítás költsége is részét képezi. A kiszállítás megszervezése és lebonyolítása problémákat vethet fel, azonban a kezdeti időszak nehézségei után rugalmas felületet biztosít a fogyasztó számára és kiváló lehetőséget az értékesítés tekintetében a gazdálkodónak. Nagyobb városokban esetleg azok vonzáskörzetében működhet jól, ahol a fogyasztó és a gazdálkodó relatíve nagy távolságra él egymástól (vö. Ángyán et al. 2003; Réthy-Dezsényi 2013).

A gazdálkodói piacok a helyi termelők egy bizonyos csoportja vagy az érintett hatóság szervezésében kerülnek kialakításra, ahol a terméket előállító gazdálkodó forgalmazhatja a helyben előállított friss termékét. Itt a fogyasztó közvetlenül a termelőtől vásárolhat, így ismert az áru eredete. Sok esetben a gazdálkodói piacon biotermény kerül forgalomba, amelynek értékesítése engedélyhez kötött. Tudatosan közösségépítés is történik a gazdálkodói piacokon, ahol a fogyasztó és a termelő közti bizalom megjelenésével méltányos élelmiszerlánc kialakítására is lehetőség adódik (vö. Ángyán et al. 2003; Vadovics-Hayes 2007). A felvázolt szakirodalmi áttekintés alapján látható, hogy számos tényező határozza meg egy-egy CSA mentén szerveződő közösség sikerességét mind termelői, mind fogyasztói oldalról. A témával kapcsolatos kutatások többsége a már létező közösségek működését vizsgálja, ahol a fogyasztói oldal feltérképezése nagyobb hangsúllyal történik. Mivel közvetlen környezetemben a legnagyobb forgalmú, azaz a zombori piactér átalakítás és áthelyezés előtt áll, ezért kaptam a lehetőséget, hogy az ott értékesítő termelők körében végezzem el a felmérést egy esetleges közösség által támogatott mezőgazdasági kezdeményezés kialakításához. Úgy gondolom, fontos a termelői attitűdök felmérése, hiszen egy jól működő CSA csak és kizárólag elszánt gazdálkodók részvételével működhet.

A zombori piactér vizsgálata

A soron következő fejezetben elsőként bemutatom a kutatás során alkalmazott empirikus módszert, amelyre interjú formájában került sor. Ismertetem az interjúkészítés során alkalmazott technikát, és az alanykiválasztás módszerét. Ezt követően bemutatom az általam végzett kutatás eredményeit, majd végzetül a kutatásból levonható következtetéseket.

Kérdéseim oly módon kerültek kialakításra, hogy a lehető legtöbbet megtudjak a gazdálkodó és az őt körülvevő környezet kapcsolatáról. Ebből következően a kutatási kérdésekre kapott válasz mentén bemutatom a kialakult csoportokat, vagyis azt, hogy egy-egy gazdálkodó milyen attitűddel viszonyul a CSA alapelveihez. Alapvetően a fő kérdések mentén értékelem az interjúkat, összegezve azok tartalmát, bemutatva és a szignifikáns különbségeket kiemelve, az általam vélt pro és kontra oldal véleményét, azaz, akik elvetik a CSA által preferált gazdálkodói formát, illetve azon termelőket, akik jó lehetőségként tekintenek a közösség által támogatott mezőgazdaságra, és potenciálisan szóba kerülhet annak valamilyen formában történő bevezetése gazdaságukban. A fejezet zárásaként pedig az elhangzott interjúk és kialakított csoportosítás kapcsán következtetést vonok le a kutatásról.

A kutatás módszertana

Kutatásom tárgyát a közösség által támogatott mezőgazdaság képi, pontosabban annak kialakítási lehetőségei, olyan gazdálkodók körében, akik a zombori piactéren főként konyhakerti növényeket értékesítenek jelenleg. A piactér átalakításával csökkentik annak kapacitását, fizikailag kisebb helyre költöztetik, ezáltal számos gazdálkodó szorul ki a piacról.¹¹ A termelők jelentős részének a zombori piactéren való értékesítés jelenti a legfőbb bevételi forrást. A változások következtében azon termelők, akik kiszorulnak, távolabbi piacokat kell, hogy keressenek, esetleg beszállítónak válhatnak egy-egy áruházláncnál, amennyiben változtatnak termelési szokásaikon, a monokultúra irányába mozdulnak el. Számukra megoldást jelenthet az innovatív közösségi alapokon nyugvó mezőgazdaság.

Feltáró jellegű, alapozó kutatás végeztem, amely eredményeit tekintve a felhasznált szakirodalomban bemutatott alapelveken nyugszik, a helyi feltételeket és lehetőségeket figyelembe veszi, kvalitatív kutatási módszert alkalmaz.

Egy félig strukturált interjúfonal mentén szólítottam meg a gazdálkodókat, az előre kialakított kérdések nyitottak, útközben formálhatóak és esetenként új kérdésekkel bővíthetőek voltak. Az alanykiválasztás az első interjúalany tekintetében önkényes kiválasztással történt, a fennmaradó alanyok esetében a hólabda módszerrel, egy-egy interjút követően az interjúalany javaslata alapján kerestem meg a következő alanyokat. Összesen 10 interjút készítettem, mivel itt sikerült elérnem a telítettségi pontot. A gazdálkodókkal való előzetes egyeztetés után otthonaikban kerestem fel őket, majd tettem fel kérdéseim.

A vizsgálat nem reprezentatív jellegű, a kapott információk nem számszerűsíthetők, arra szolgának, hogy átlátható képet kapjunk egy-egy gazdálkodó termelési szokásairól. Az interjúk során arra kerestem a választ, hogy a közösség által támogatott mezőgazdaság alapvető kritériumait kielégítő gazdálkodók számára a közvetlen értékesítési technikák alkalmazása helyettesítené-e az addig általuk igénybe vett hagyományos piaci értékesítést.

Termelői interjú a gazdálkodási szokások kialakulásának tükrében

A10 megkérdezett gazdálkodó pár többsége főállásban mezőgazdasággal foglalkozik őstermelőként. Néhány gazdaságban megfigyelhető, hogy a gazdaság egy-egy tagja munka mellett végzi mezőgazdasági tevékenységét vagy fordítva. A zombori termelői piacra jellemző a szerteágazó termékkínálat, viszont főként a konyhakerti zöldségtermesztők körét vettem górcső alá.

A megkérdezett gazdálkodók fóliasátras és szabadföldi zöldségtermesztéssel foglalkoznak. Az interjúalanyok több mint felénél ugyanolyan súllyal jelenik meg a gyümölcsstermesztés, mint a konyhakertészet. A szabadföldi gazdálkodókra jellemző még az ipari és gabonanövények termesztése, elmondásuk szerint a vetésforgó és a könnyebb művelhetőség érdekében. A válaszadók korösszetétel figyelembevételével 25 és 45 év közötti nők és férfiak voltak, és kivétel nélkül értékesítenek vagy értékesítettek a zombori termelői piacon, többségük 10 évet meghaladón.

¹¹ A piacvezetés megerősítette az áthelyezést és az elsődleges egyeztetés után beleegyezett, hogy felhasználhatom az elkészült tervezeteket a dolgozathoz (2016. máj. 4.), majd amikor következő alkalommal kerestem fel őket, elálltak attól, hogy a dokumentumokat a rendelkezésemre bocsássák (2016. máj. 6.).

Az elemzést a fő kérdések mentén folytatom tovább, szemléltetve a termeléssel és értékesítéssel kapcsolatos attitűdöket. Az indító kérdéskörrel, azaz a gazdaság kialakulásának történetével kezdem az interjúk kiértékelését. Az általam vizsgált gazdálkodók más-más indíttatásnak köszönhetően kezdték meg mezőgazdasági tevékenységüket, azonban a többségükre jellemző, hogy gyermekkoruk óta valamilyen formában részesei voltak a termelésnek, a vidéki életvitelnek.

Általánosságban elmondható a gazdálkodókról, hogy felmenőiktől tanulták el a gazdálkodás fortélyait, igaz, más-más motivációból. A gazda szerepének betöltése elmondásuk szerint hálás, ám felelősségteljes hivatás, a termelési tevékenység megszervezésén túl számos egyéb feladatot ölel fel. Szinte kivétel nélkül ketten dolgoznak a gazdaságokban, a munkacsúcsok idején idénymunkásokat alkalmaznak.

A megkérdezett gazdálkodók fele a családi tradíció továbbvitelekiént értelmezte a kérdést. A 4. interjúalany így fogalmazott „...még dédapám kezdte, azt folytatjuk generációk óta, közben azért fejlesztgetünk. Láttam, hogy van érdeme, ezért én is folytatni fogom...”, a 8. hasonlóképp vélekedett: „suli után belefogtam, nem igazán gondoskodtam máson, láttam, hogy jól mennek a dolgok a szülőknél, most már 6. éve gazda vagyok”. A csoportot képező gazdálkodók többsége nem rendelkezik középfokú végzettséggel, vagy ha igen, akkor az a vertikumhoz köthető.

A válaszadók közül négyen főként a házasságkötés óta foglalkoznak főállásban mezőgazdasággal. A 3. válaszadó kissé viccelődve jegyezte meg, hogy „nagy volt a szerelem, felhagytam főiskolai tanulmányaimmal, hazajöttem, megnősültem, majd a szülőktől kapott földterületen kezdtünk el gazdálkodni”. Az 5. interjúalany azt válaszolta, hogy „jövedelmezőbb volt, mint munkahelyet keresni, ezért a kertészetbe és gyümölcsészetbe fogtunk, pedig mindkettőnknek van középiskolája”. A 6. válaszadó így vélekedett: „úgy hozta az élet, cifra volt, előtte soha nem gazdálkodtam, hazajöttem katonaságból (katonai szolgálat), aztán elmentem vejnek, előtte soha nem csináltam parasztmunkát, de beletanultam”. Az ebben a csoportban lévő gazdálkodók a kedvezőbb megélhetés vagy új életfordulat eredményeképp választották a mezőgazdaságot. Többségük rendelkezik nem mezőgazdasági szakmával. Elmondásuk szerint azonban a polgárháborút követően még a mai napig sem állt helyre a régió gazdasági stabilitása, nem találtak az igényeiknek vagy képességeiknek megfelelő munkahelyet elérhető közelségben, így főként mezőgazdaságból tartják fenn magukat. Benedek és Fertő (2015) szerint azon gazdálkodók, akik magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, hajlamosabbak átállni a konvencionális termelésről a biogazdálkodásra.

A többi válaszadó még nem igazán gazda a szó szoros értelmében, azonban már gyermekkoruk óta részt vesz a termelésben és leendőbeli párjukkal mindketten agrár felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, tudatosan építve fel gazdaságukat. Ebben az esetben a tradíció ápolása és a magasan kvalifikált munkaerő találkozási érhető tetten.

A kérdés kapcsán fény derült még a gazdálkodók továbbképzési hajlandóságára is. A megkérdezettek szinte mindegyike részt vett már mezőgazdasági kiállításon, vagy az általa folytatott tevékenységgel kapcsolatos előadáson. Azonban a válaszadók fele vesz részt csak rendszeresen ilyen rendezvényeken, konferenciákon, esetleges továbbképzéseken a termeléssel kapcsolatban, az értékesítést tekintve pedig mindössze 3 gazdálkodó. Többnyire a termelés magas élők munkai igényéből származó időhiánnyal magyarázzák a továbbképzések elszalasztását. Pozitívumként elmondható, hogy üzemmérnököket szinte kivétel nélkül alkalmaznak mind az ökológiai, mind a hagyományos/intenzív, fóliasátras vagy szabadföldi termesztés koordinálásához.

Termelési szokások vizsgálata

A második kérdéskörrel a gazdálkodók által jelenleg folytatott tevékenységet kívántam feltérképezni. Ez a kérdés az előzőhöz képest komplexebb, jól rávilágít a termelők és a környezet kapcsolatára, valamint a termelés intenzitására.

A válaszadókra jellemző, hogy egyszerre többféle mezőgazdasági tevékenységet is végeznek. A megkérdezett 10 gazdálkodóból 7 a zöldségtermesztés mellett azonos vagy kisebb arányban gyümölcsstermesztéssel foglalkozik (intenzív technológiával). A fennmaradó gazdaságokból 1 haszonállat-tartással, 1 virágterm-

esztéssel egészíti ki a zöldségtermesztést. Az interjúalanyok közül az egyik termelő kizárólag fűszernövény- és virágtermesztéssel foglalkozik. A termőterület gazdálkodási formától függően változik, a fűszernövényt termesztő gazdálkodó esetében 0,1 ha, míg a kizárólag szabadföldi növénytermesztés esetében a 25 ha-t is eléri.

A megkérdezettek közül 2 gazdálkodó nem rendelkezik fóliasátorral, valamint további egy termelő foglalkozik szabad földön intenzív technológiával zöldségtermesztéssel, amely termesztéstechnológia megköveteli a fokozott vegyszer- és műtrágya-felhasználást, valamint az általuk nem intenzíven művelt területek mérete elenyésző. Az egyik interjúalany így fogalmazott „hetente használok vegyszert, amelyhez műtrágyát is keverek”. E hozzáállás szám szerint a 2., a 8., és a 10. interjúalany esetében volt megfigyelhető. Jarosz nyomán (2008) dilemmaként merült fel bennem, hogy a továbbiakban hogyan kezeljem ezeket az interjúalanyokat, hiszen termesztési gyakorlatuk alapvetően ellentmond a CSA egyik, ha nem a leginkább ismert tulajdonságának, a bio- vagy ökológiai gazdálkodásnak. A többi gazdálkodó esetében sem jellemző a teljes mértékben vegyszermentes termesztés, azonban igyekeznek másként megoldani e termelési nehézségeket. Ebből arra következtethetünk, hogy megfelelő ráfordítással, esetleg külső segítség igénybevételével képesek volnának átállni az ökológiai gazdálkodásra.

A fóliasátras termelést a 3. számú interjúalany kivételével alkalmazzák a gazdálkodók. Elmondása szerint ő a vetésforgó miatt foglalkozik konyhakerti növénytermesztéssel, valamint, hogy „minél több áru legyen a padon, nem tudok egész nyáron barackkal ott állni”, azaz, hogy bővítse termékskáláját. A termelő elmondása szerint mérsékelten használ vegyszereket, ezen felül betartja annak várakozási idejét, a tápanyag-utánpótlást a kertészetben lehetőségéhez mérten szerves trágya felhasználásával oldja meg.

A 4-es számú gazdálkodó főként takarmánynövény-előállításal foglalkozik a haszonállat-tartás mellett. Jelenleg nem rendelkezik saját gazdasággal, szülei főként hagyma- és paprikafélék termesztésével foglalkoznak. A minimális vegyszerhasználattal előállított takarmány kiváló tápanyagforrás az általa nevelt sertésnek, melyet feldolgozás útján értékesít (hentes - mészáros végzettséggel rendelkezik). Az állattartásból kifolyólag rendelkezik kellő mennyiségű és minőségű szerves trágyával a tápanyag-utánpótláshoz.

A fennmaradó 5 termelő főként fóliasátor alkalmazásával, a kultúrákat váltva, az idényszerűséget szem előtt tartva, minimális vagy éppen zero vegyszerhasználattal állítja elő termékét, odafigyelve az esetleges várakozási időre. Az 5. számú termelő így vélekedett a vegyszerhasználatról: „fűtés után inkább kihagyok pár napot, vagy egy hetet a piacból, minthogy ne tudjak aludni a kárenca¹² végett”, majd megjegyezte: „úgy véljük, a kertészet nem a legjövedelmezőbb, jelenleg erre fektetjük a legkevesebb energiát, fóliasátraim fele nincs kihasználva”. A 7. interjúalany az alábbiakat mondta: „...mivel két virágkertész között vagyok, ezért kénytelen vagyok rovarölőt használni rajzáskor, de az a legnagyobb baj, hogy még a mérnök se tud mit mondani a holland tripszre¹³, ezenfelül nem használok mást a fóliában”. A 9. számú válaszadó így fogalmazott a vegyszerhasználatról: „egyre kevesebbet, csak a minimumot, mert egyre tudatosabbak a vevők... meg nem minden a profit”. A tápanyag-utánpótlást vegyesen oldják meg, ügyelve a terület termőképességének fenntartására, felváltva alkalmazva mű-, illetve szerves trágyát, ezenfelül szükségszerűen az öntözőrendszerekben tápoldattal segítik elő a növény fejlődését. A gyomirtást kézi erővel végzik a fóliasátrak esetében, valamint „fekete fóliát” alkalmazva előzik meg a gyomok megtelepedését. Szabad földön mechanikus és vegyszeres gyomirtást alkalmaznak egyaránt.

Az előző kérdésből fakadóan megkértem a termelőket, hogy fejtsek ki, mit jelent számukra a környezet. Nem meglepő, hogy a válaszadók közül egy gazda kivételével óriási kötődést mutattak a környékre jellemző flórához és faunához és nagy átéléssel beszéltek természetes környezetükről. A 6. számú interjúalany így vélte: „Meg kell a környezetet vigyázni nemcsak magunknak, hanem a utánunk valóknak is”, míg egy másik gazda így felelt: „harapni lehet a levegőt, csicseregnek a madarak, zöldellnek a fák, ez a mienk, meg kő vigyáznunk” (5. interjúalany).

Majd a kiegészítő kérdés kapcsán, amikor rákérdeztem, hogy az általuk folytatott mezőgazdasági tevé-

12 kárenca: a vegyszerhasználat után felmerülő élelmezés-egészségügyi várakozási idő

13 holland tripsz: nyugati virág tripsz (*Frankliniella occidentalis*), veszélyes kártevő a zöldségtermesztésben, egyrészt a táplálkozásából eredő közvetlen kár, másrészt a vírusos megbetegedések hordozása, harmadrészt a magasfokú növényvédőszer-rezisztencia végett.

kenység milyen hatással van a környezetre, eltérő vélemények születtek. Az egyik termelő (6. interjúalany) büszkén mesélte, hogy számára 3 évbe telt, amíg a vegyszerhasználat elhagyása után termőterülete újra ráállt a biológiai védekezésre. Volt gazdálkodó, aki járulékos veszteségként gondolt a környezet károsítására: „rengetek mérget használunk, de ha szép árut akarsz, akkor köll, tudjuk, hogy vissza bír ütni...” (8. termelő).

Egy másik nézőpontot képviselő gazda így felelt: „oda kell figyelni rá, előírás szerint csinálni mindent, de ahogy a körülmények megkövetelik, így ha azt nézzük, mi nem óvjuk a környezetet, sem a magunk egészségét” (7. gazda). A termelők közt többnyire egyetértés volt a vegyszerhasználat káros hatását illetően. Rendre elismerték és több ízben megjegyezték, hogy örömet jelentene számukra, ha nem kellene vegyszert használniuk, mivel úgy a termelés lényegesen kevesebb költséggel járna, viszont megjegyezték, hogy abban az esetben romlanának a piaci esélyeik, mivel a boltokban gyönyörű zöldségek és gyümölcsök várják a fogyasztókat. Főként a fogyasztók megtartása, valamint a versenyben maradás céljából választják ezt az utat. Több termelő is úgy tartja, hogy a mezőgazdaság, valamint az élelmiszer-ellátás globális mértékben kedvezőtlenül hat a környezet állapotára és ez alól ők sem képeznek kivételt. Réthy és Dezsényi (2013) hasonlóképp vélekedtek a konvencionális mezőgazdaságról.

A gazdasági előmenetel és kooperációs hajlandóság felmérése

Az Ön szerint milyen irányban haladnak a dolgok, könnyebb vagy nehezebb termelni, mint korábban? kérdésre a gazdálkodók többsége magát a termelést bizonyos mértékben könnyebbnek ítélte meg, hiszen a rendelkezésre álló újítások alkalmazásával részint könnyebbé vált. A termelést leginkább nehezítő tényezőként egyöntetűen az éghajlatváltozást jelölték meg. Másik oldalról a dolgok problematikáját a méltányos értékesítésben látják szinte kivétel nélkül. Míg Buday–Sánta (2011) és Csíkné (2014)¹⁴ a mezőgazdasági termékek árának csökkenésére mutat rá, addig Réthy és Dezsényi (2013), illetve Kujáni (2014) a közvetlen értékesítést jelöli meg méltányos megélhetési alternatívaként a mezőgazdaságban. Az egyik interjúalany így vélekedett: „régem nem vót nagy gond, ha elverte a jég a termést, jóvan, bánkódott a nép, hogy nem olyan szép, de elvitték ide Zomborba a piacra. Mindenkinek olyan vót, mindegy az, hogy a vevő itt vette meg, vagy ott, nem csináltak belüle ügyet”, végső soron a megváltozott fogyasztási szokásokat nehezményezte, majd így folytatta: „nem az eladás a gond, a jól értékesítés a nehéz” (6. termelő). Nehézségként értelmezik még a piaci összetétel átalakulását, a fogyasztói réteg megcsappanását, melyet egyrészt a nagyfokú elvándorlással, másrészt a magas munkanélküliséggel magyaráznak, a piacot az idősebbek látogatják legnagyobb arányban, erre utal a 9. interjúalany: „nyugdijas generációknak árulunk, ők tartják fenn a háztartásokat, legalábbis a piacos árak szempontjából”.

A méltányos értékesítés kapcsán adta magát a kérdés, miszerint hogyan vélekednek a gazdálkodók közti együttműködésről. Válaszaik egyenletesen oszlottak meg a negatívól a pozitív felé. Negatívnak ítélték a helyzetet azok, akik a konyhakertészet mellett gyümölcsstermesztéssel foglalkoznak, mivel ők kivétel nélkül tagjai a helyi FruitGarden¹⁵ nevű szövetkezetnek, és e szervezet sikertelenségéből kiindulva alakítják véleményüket. Első gondolatként a bizalmatlanság és borúlátás jelenik meg előttük az együttműködés kapcsán, az egyik interjúalany így vélekedett: „nem tudom minek kéne itt bekövetkezzen, hogy összefogjunk” (5. interjúalany). Egy másik pedig így fogalmazott: „sok szorgalmas ember lakja Kupuszinát, de rettentő irigyek” (7. interjúalany). Nem szabad azonban eltekinteni attól a tényről, hogy magát a termelők közti együttműködés fogalmát ők is pozitívként értékelik, azonban tapasztalataikból kifolyólag vélekednek így saját helyzetükről, és hajlanak a jelenlegi állapot megváltoztatására.

Azok a termelők, akik elsöre pozitívnak ítélték meg a termelők közti együttműködést, rendre megosztják egymással a gépeiket, együtt szerzik meg a termeléshez szükséges eszközöket. Az 1. számú interjúalany így fogalmazott: „ahhoz képest, mikor 10 éve elkezdtem, javult a termelők közti összefogás, együtt sze-

14 Csíkné Mácsai, É. 2014. *Közvetlen értékesítés a mezőgazdasági termékek piacán*. Gödöllő: Szent István Egyetem, 5–53. Nem publikált doktori értekezés.

15 A FruitGarden 2007-ben alapított, mezőgazdasági szervezet, amely főként gyümölcs és konyhakerti növények értékesítésére és újratermelési anyagok beszerzésére létrehozott csoportosulás.

rezzük be a magokat, segítünk egymáson, ahol tudunk”. A 6. válaszadó az otthonról történő értékesítés lehetőségét látta meg a szövetkezésben: „örülnék ha szövetkeznénk, mert lehet, hogy nem kőne piacozni, amennyi részem van, annyit kapjak érte, és lesz szabadidőm is...”. E gazdálkodók kapcsolatokat alakítottak ki az értékesítés területén is, nagy kooperációs hajlandóságot mutatnak, valamint nyitottabbak az innovációk alkalmazására. E megállapítások nagyon lényegesek, hiszen Luda (2012) szerint ott alakulhat ki társadalmi vállalkozás, ahol magas a kooperációs hajlandóság.

A piactér átalakítása és az értékesítési csatorna beszükülése

A soron következő fejezetben a gazdálkodók értékesítési szokásait vizsgáltam. A kérdések közt kitértem az általuk igénybe vett értékesítési csatornákra és arra, hogyan ítélik meg a helyileg közel lévő termelői piacok átalakítását.

A 10 válaszadó gazdálkodóból 8 esetében elsődleges értékesítési forma a termelői vagy hagyományos piac, a fennmaradó 2 gazdálkodó pedig elsősorban üzletláncoknak beszállítóként vagy a nagybani piacra termel, míg másodlagos értékesítési csatorna számukra a helyi piac (2. és 10. termelő). A fennmaradt 8 gazdálkodó főként a területileg közel lévő, elsősorban zombori termelői piacot preferálja. Illbery és szerzőtársai (2006) is rávilágítanak, hogy a termelők egyidejűleg több értékesítési csatornát alkalmaznak. Elmondásuk szerint magasak a bekerülési költségek, hiszen az értékesítési hely megvásárlása mellett minden alkalommal a helypénz megfizetését is teljesíteniük kell, a felmerülő szállítási és egyéb költségek mellett. Azonban úgy vélik, hogy e tényezők figyelembevételével is itt a legkedvezőbbek számukra a megtérülési lehetőségek, mivel itt már rendelkeznek kialakított vásárlói körrel.

Az interjúk kapcsán az 1. számú válaszadó megjegyezte, hogy ő ezen értékesítési csatorna mellett rendszeresen adja el terményeit helyi éttermeknek is. Rajta kívül más nem veszi igénybe e lehetőséget. Juhász (2012) tanulmányával párhuzamot vonva úgy vélem, hogy az általam elvégzett interjúk is rámutatnak, hogy a legelterjedtebb közvetlen értékesítési formák még mindig a hagyományos, illetve termelői piacok. Sokkal kisebb kisebb arányban veszik igénybe a termelők az egyéb közvetlen értékesítési módszereket (részarányos gazdálkodás, vásárlói közösség stb.).

Rávilágítottak arra, hogy a zombori termelői piac csupán a nevében termelői, hiszen számos viszonteladó jelenik meg a termelők közt, így rontván az ő piaci esélyüket. A 9. számú alany próbált változást kezdeményezni az ügy kapcsán, így emlékezik vissza erre: „annak idején 10 éve, amikor kezdtem piacozni, dudogtam én is, meg szedtem is petíciót, hogy tessék ezt a zombori piacot megrendezni, hogy a kofákat szedjük össze, jelentsék be és adózzanak a kereskedés után”. A termelők többsége osztja az ő véleményét, miszerint a piacvezetőség nem teszi meg a kellő lépéseket az ebből adódó feszültségek kezelésére. A termelői felháborodás ellenére azonban, szinte kivétel nélkül értékesítenek viszonteladóknak, amennyiben többlettermék keletkezik a gazdaságban, igaz, keserű szájjal teszik mindezt az alacsonyabb megtérülés miatt. Az egyikük így fogalmazott: „nem szeretek a kofának árúni, mert mindig csak az kő neki, ami fogyik a piacon, többet akar rajta keresni, mint én, aki megtermelte, ezen felül majdhogynem nekem csinálja a konkurenciát a saját árummal” (6. termelő).

Miután a válaszadók nagy beleéléssel meséltek a kofák, azaz a közbeiktatott szereplők okozta bevételkiesésről vagy éppen veszteségről, áttértünk a piac átalakításával kapcsolatos kérdésekre. Ráhangolódásképp az apatini¹⁶ termelői piac átalakítását említettem, majd ebből kiindulva építették fel a gazdálkodók az esetleges forgatókönyveket.

A gazdálkodók többsége úgy gondolja, hogy már az is nagy problémát jelentett az értékesítés szempontjából, hogy a város-, illetve a piacvezetőség engedélyezte egy áruházlánc megnyitását közvetlen a piactér mellett. A 4. interjúalany az alábbi példával szolgált az esetre: „olyan akciókat csinálnák, hogy kinn a piacon 200 dinár a karfiol, benn az áruházban meg 100-ért adják kártyára”. Érzékelhető tehát, hogy a kereskedelmi hálózat hogyan érvényesíti piaci erőfölényét a szezonálisan nyomott árakkal, valamint a

¹⁶ Az apatini termelői piac átalakítása 2014-ben történt. A tervek szerint európai uniós standardok alapján szerették volna ezt megvalósítani, amely többé-kevésbé sikerült is. A felújítás következtében több termelő a piacon kívülre szorult, a megnövekedett bekerülési ár és a kevesebb értékesítési felület következtében.

bank-, illetve hitelkártyával történő vásárlás lehetőségével. Csíkné (2011) és Fehér (2012) jól rámutatnak, hogy a közvetlen értékesítés kapcsán megszüntethetők a függési viszonyok. A 7. interjúalany így gondolja: „ha bemén a vevő az ideába és van a bukszájában 1000 dinár, de meg bírja venni kártyára, akkor kártyára veszi meg, mert utána, ha belenéz ott lesz nála a készpénze, azt meg majd kifizeti”. Továbbá problémát jelent, hogy a bevásárlóközpont raktárának kialakítása megköveteli, hogy az áruforgalom jelentős része a piactéren áthaladva történjen. A várakozással ellentétben egyetlen válasz sem érkezett, amely esetleg pozitívan viszonyulna az áruházláncról való eltávolodáshoz.

Az apatini piac átalakítása előtt 2 termelő kivételével ott is értékesítettek (4. és 7. interjúalany), azonban azt követően csupán a termelők fele folytatta (2., 6., 8., 10. termelő), mivel az általuk megtermelt mennyiség megköveteli, hogy minél több értékesítési lehetőséget kihasználjanak. A gazdálkodók - elmondásuk szerint - hozzászórtak már a folytonos változáshoz, ezért a soron következő átalakítás, áthelyezés során igyekeznek majd értékesítőhelyet szerezni az új piactéren, esetleg új értékesítési csatornákat keresni. Egyetértés volt a gazdák közt abban, hogy mindenképp érzékenyen érinti majd őket a változás, hiszen egy teljesen új helyen kell majd értékesíteni a termékeiket, vélhetően magasabb bekerülési értékkel, ezenfelül megborul az eddig kialakított kapcsolatrendszer a fogyasztókkal.

Közösség által támogatott mezőgazdaság

Utolsó kérdéskör a gazdálkodók viszonyulása a közösség által támogatott mezőgazdasághoz. Elsőként ismerttettem a gazdálkodókkal e közvetlen értékesítési technikát, majd az elsődleges konklúzió után annak lehetséges fajtáit Ángyán és szerzőtársai (2003), Vadovics és Hayes (2007), illetve Réthy és Dezsényi (2013) alapján, a gazdálkodók piacát kivéve, mivel értékesítési csatornájuk ahhoz hasonló jelenleg is. Az átláthatóság kedvéért külön-külön kiértékelem a termelők kérdésre adott válaszait.

Az 1. számú termelő alapvetően pozitívan vélekedett ezen értékesítési formáról. Elmondása szerint a piacos értékesítési forma túlságosan sok időt elvesz a termelésre fordítható időből, mivel a gazdaság egyik tagja ideje jelentős részét az értékesítésre fordítja. Szívesen foglalkozna a közösség által támogatott mezőgazdasággal, mivel úgy véli, ennek kapcsán szabadideje keletkezne: „már mióta belekezdtem, megfogadtam, hogy szombaton 2 után nem dolgozok, eddig nem igazán jött össze”, valamint úgy gondolja, biztosabb megélhetést jelentene családja számára. A meginterjúvolt gazdák közül ő az egyetlen, aki beszállítója a helyi éttermeknek, ebből kifolyólag számára valószínűsíthetően könnyebb volna az átállás. Elmondása szerint a közösség által támogatott mezőgazdaságon belül a vásárlói közösségben venne részt, mivel inkább termelne nagyobb mennyiségben azonos növénykultúrákat, viszont kikerülné a kereskedőket és kiegészítésként alkalmazná a helyi- és termelői piacokat.

A 2. számú interjúalanyaim is pozitívumként fogták fel a CSA kínálta lehetőségeket, azonban a férfi semmiképp sem adná fel az intenzív termelést, hiszen modern gépesítéssel rendelkezik és kiterjedt kapcsolatrendszerrel. A hölgy kifejezetten nagy érdeklődést mutatott a gondolat iránt, hiszen elmondása szerint párja a gépek segítségével el tudja végezni a termelés jelentős részét, így az Ő számára ez opciót jelenthet. Úgy véli, hogy megfelelő koordinátor segítségével járható út volna a vásárlói közösség kialakítása, elmondása szerint „márkanév legyen, közös termékként próbáljuk előállítani, és akkor el lehet majd adni”. Szerinte azon termelők érdekeltek a témában, „akik még nem nagyon piacoltak, akikben ez még nem alakult ki, mert ha egy idősebb termelőnél próbálkoznánk, az már nehezen állna rá, neki minden új”. Mindketten képzett agrárszakemberek, akik mezőgazdasági termelésből szeretnének megélni és a konvencionális értékesítési csatornák mellett szívesen kipróbálnák magukat a közvetlen értékesítés területén is.

A 3. számú termelő első ízben a következőképp kérdezett vissza az ismertetésre: „ebből vannak, akik megélnék?”. Úgy gondolja, hogy a község területén nem él annyi „jól szituált” vásárló, azaz nem volna fizetőképes kereslet a prémium kategóriás termékekre, valamint területileg nem megfelelő helyen élünk egy ilyen rendszer kialakításához, „ha Újvidékhez, Belgrádhoz közelebb élnénk, akkor lehetne”. Utópisztikusnak tartja a kezdeményezést, szerinte nem megfelelően fejlett vagy tudatos társadalomban élünk ahhoz, hogy ez zökkenőmentesen működjön. E termelő nem érdekelt a közösség által támogatott mezőgazdaság

nyújtotta lehetőségek alkalmazásában.

A 4. számú gazdálkodó először kissé visszakozva állt a kérdéshez, majd miután felvázoltam számára a további lehetőségeket, pozitívan ítélte meg. A kertészkedés mellett egyre nagyobb súllyal a használat-tartásra építi fel gazdaságát, és állatai élelmiszer-ellátásáról gazdaságán belül gondoskodik. Úgy véli, pozitívan hatna nemcsak az ő munkájára, hanem a településen gazdálkodást folytató termelőkére is egy vásárlói közösség kialakítása, mivel egyszerűbbé válna az értékesítés mind a kertészeti, mind a feldolgozott termékek tekintetében: „hozzám a harmadik (vásárlói közösség) passzolna, szívesen felajánlom a termékeim egy közösségbe, mert az én disznóim háztájin nevelkednek”. Hozzátette, hogy tervei közt szerepel egy hentesüzlet megnyitása, továbbá 2 segédmunkás és egy eladó állandó jellegű foglalkoztatása. Az 5. számú interjúalany járható útként tekint a CSA kezdeményezésre, ezenfelül példával is szolgált a számomra: „ez olyan dolog volna, hogy megbeszelnénk egy háztömbbel Zomborban, hogy én szállítanám le egész hétre a konyhára való zöldséget, répát, mindent”. Iránymutatás mellett a részarányos gazdálkodást részesítené előnyben, esetleg az állandó vásárlók körét. Véleménye szerint a vegyszerhasználaton kívül megfelelő az általuk alkalmazott természeti technológia, a kedvezőbb megélhetés érdekében pedig szívesen kialakítaná saját közösségét, továbbá a szükségletekhez mérten visszaállítaná, esetleg bővítené kapacitását.

A 6. számú interjúalanyunk nem okoztam meglepetést a lehetőség felvázolásával, elmondása szerint találkozott ehhez hasonló közösségekkel, amikor kinn élt Németországban. A megkérdezett termelők közül ő rendelkezik a legkisebb termőterülettel, mellékállásként feleségével együtt művelik a mindössze 140 m² alapterületű fóliasátrat. Biogazdálkodást folytatva állítanak elő fűszernövényeket, maximálisan kihasználva a rendelkezésükre álló területet. A kérdésre, hogy melyik formájában kezdene neki a közösség által támogatott mezőgazdaságnak, így felelt: „ha megkapom az árumért azt a pénzt, amit megér, akkor bármelyikre azt mondom, hogy jó, csináljuk”. Mivel főként fűszernövény-termesztéssel foglalkozik, így következetesen a vásárlói közösség kialakítását szorgalmazná, hiszen ott tudná legnagyobb eséllyel értékesíteni portékáját. Úgy gondolja, az ilyen közösség már abban az esetben is kedvezőbb megélhetést biztosít számára, ha a piacon töltött órák felszabadulnának, és az így keletkezett idejét másra fordíthatná. Továbbá hozzátette, hogy a környéken meglehetősen sok szerződéses átverés történt a közelmúltban, ezért „nagy az emberek közti bizalmatlanság, és a gazdálkodóknak jó példa szükséges, akkor majd csinálni fogják”. Biztosított, hogy ha lesz ilyesféle kezdeményezés, ő a részese lesz.

A 7. válaszadó a bemutatott értékesítési lehetőségről a következőképp vélekedett: „na, most engeddd meg, hogy közbevágjak, nálunk a biotermelés nehezen menne, mert nagyon munkaigényes és úgy sem lehet, ha a szomszédság permettel” (megjegyezném, hogy ők a rovarölőkön kívül más vegyszert nem használnak). Vásárolt már olyan termelőtől Ausztriában, ahol „becsületkassza” működött. Leginkább ahhoz tudta hasonlítani a CSA rendszereket. Úgy véli, hogy: „ide bizonyos kultúra, bizalom és a másik ember megbecsülése szükséges, ami nagyon nagy hiány, ez nálunk nem működne”. Bizalmatlanság tölti el, amikor az átállásról kérdeztem „nincs az a korosztály, akinek értékesíteni kellene, vagy aki képes volna felvásárolni, mivel az is a nyugdíjban, vagy a szociális segélyen élő szülőkön vagy nagyszülőkön él, az vásárol neki a piacon”. Kellemes vízióknak ítélik meg, mint mondták, „szép jövő volna, amit te fővázótá”. Szinte vegyszermentes termelést folytatnak, sok munkával és nagy tapasztalattal rendelkeznek. A termésmennyiséget és az általuk termelt kultúrákat tekintve apróbb módosításokkal képesek volnának akár 50-60 családot számláló részarányos gazdálkodás működtetésére, azonban jó példa hiányában nem vállalkoznának rá.

A 8. válaszadó találkozott már a CSA-val, azon belül az állandó vásárlók körével Olaszországban, mielőtt hazatért volna gazdálkodni. Ő így vélekedik erről: „ez azé jó, mert tudsz kalkulálni”. Mint ahogy az előzőekben említettem, ők intenzív technológiával szabadföldi konyhakertészettel foglalkoznak, üzemmérnök alkalmazásával, tehát odafigyelve a vegyszer után felmerülő várakozási időre. Ezekután rákérdeztem, hogy ha mégis megtörténne a technológiaváltás és átállnának, akkor a CSA melyik formáját választanák. Mivel az állandó vásárlók körét ismerték korábról, valamint véleményük szerint ez áll legközelebb a piachoz, ezért azt választanák, megjegyezve a következőket: „elég nehéz volna megértetni a vevőkkel, hogy miért kő neki tavasszal is annyit fizetni, amikor ott kevesebbet kap. Ez nem egy keleti szisztém, inkább

nyugati, nem ide a Balkánra van kitalálva” Helyi példa esetén volna hajlandóságuk kipróbálni, biztos fogyasztói bázissal, kisebb területen. Nagyfokú bizalmatlanság és gyenge kooperációs hajlam jellemzi a megkérdezett gazdálkodót.

A 9. válaszadó hallott már a közvetlen értékesítési formákról ismerőseitől, akik Kanadában a farmra járnak ki és „ott veszik meg a tojást, meg válogatják azt, amire szükségük van, amit haza akarnak vinni”. Elmondásuk szerint ők is csináltak már hasonlót, igaz egy kultúra tekintetében, „amikor muter összeszedte a címekeket és mi elkészítettük mindig előre a káposztát a vevőnek”. Az általuk előállított termékek arról ismeretesek a piacon, hogy szinte ökológiai gazdálkodást folytatnak, azaz minimális a vegyszerhasználat, amennyiben mégis rákényszerülnek, napokkal is eltolják a termék értékesítését a várakozási időnél. Úgy gondolják, „a városi ember is sokkal egészségesebben élhetne, ha szezonális élelmiszert fogyasztana, ... csak ehhez tudatos vásárló kell, mert a mafla nem megy oda”. Leginkább az állandó vásárlók köre felé orientálódtak a beszélgetés kapcsán „nem az írott szerződés az, ami összeköt minket, hanem a bizalom”, és némi segítséggel szívesen belekezdene egy zöldségközösség kialakításába. Alapvetően a bizalmatlanságot jelölték meg hátráltató tényezőként, elmondták: „ha nem a becsület az első, hanem a profit, akkor én onnan léptem”. Maradéktalanul képesek azonosulni a közösség által támogatott mezőgazdaság nyújtotta lehetőségekkel. Tapasztalattal rendelkeznek az ökológiai gazdálkodás és a hasonló értékesítés tekintetében. Elmondásuk szerint egy kis koordinációval szívesen belefognának egy nagyobb volumenű közösség létrehozásába.

A 10. interjúalany vegyes érzelmekkel reagált az ismertetésre, szerinte: „ez egy olyan dolog, hogy mi nem vagyunk nagyon benne, lehet, hogy ez máshol jól működhet”. Gazdaságában elsősorban szabad földön, a tájegységre jellemző kultúrák termelésével, intenzív technológiával állítja elő termékeit, üzemmérnök koordinálásával. Elmondása szerint ügyel a vegyszerezésre, pontosabban a várakozási időre. Miután továbbhaladtunk az esetleges megvalósulási mód és az átállás kérdése felé, így fogalmazott: „szerintem ez itt nálunk a Balkánon a mostani mentalitással nem kivitelezhető, ... persze biztos vevőkkel volna értelme”. Alapjában véve szkeptikus a közösség által támogatott mezőgazdaság tekintetében, amely a szabadföldi intenzív kertészetre történő berendezkedéssel magyarázható.

Következtetések

A felmérés kapcsán elmondható, hogy sikerült a kutatás szempontjából releváns interjúalanyokat felkutatnom a hólabda módszer alkalmazásával. A megkérdezettek az általuk végzett mezőgazdasági alágazaton kívül szinte teljes mértékben heterogén csoportot alkotnak a kérdésekre adott válaszaikat tekintve.

A kutatás során arra kerestem a választ, hogy az általam felkeresett gazdálkodók számára a közösség által támogatott mezőgazdaság helyettesítené-e az általuk eddig használatos értékesítési csatornákat, amelyek a legtöbb esetben a hagyományos piaci értékesítést jelentik. A szakirodalmi áttekintés kapcsán a közvetlen kapcsolati rendszer alapján – az ökológiai termesztést mint szűrőt közbeiktatva, hiszen a köztudatban erről ismeretesek az efféle értékesítési rendszerek (Murdoch 2000, Jarosz 2008) – vonom le következtéseim.

A termelők által adott válaszok sokszínűek voltak az első kérdéstől az utolsóig, a kérkedő válaszoktól a lelkesítőig, éppúgy, ahogyan arra előre számítottam. Pozitívumként általánosságban azok gondoltak a CSARA-ra, akik a mezőgazdaságot a kedvezőbb megélhetés céljából vagy a megváltozott életkörülmények miatt választották foglalkozásul, azon termelőkkel szemben, akik a családi gazdaság hagyományát továbbvitték. Benedek és Fertő (2015) tanulmánya is hasonló megállapításra jutott. A termelők diverzifikált termelést folytatnak, a szabadföldi növénytermesztéstől kezdve egészen az organikus fűszernövény-termesztésig. Itt megjegyezném, hogy a vizsgált gazdálkodók jelentős része használ vegyszert, tisztában van azok káros hatásaival – elmondásuk alapján a piaci alkupozíció megtartása érdekében kénytelenek alkalmazni azt –, az arra vonatkozó előírásokat figyelemmel kísérik. Többségük tisztában van azzal, hogy az általuk jelenleg alkalmazott termesztési technológia a környezetre igen komoly terhelést jelent, és lehetőségeikhez mérten próbálnak ezen változtatni. A termelés kapcsán fellépő legnagyobb problémaként a méltányos

értékesítést említik meg: „nem az értékesítés a gond, jól értékesíteni nehéz”, és e jelenséget az átalakuló vevői igényekkel magyarázzák.

Alapvetően abszolvták a hallottakat a CSA nyújtotta lehetőségekkel kapcsolatban, majd egy kevés gondolkodási idő után a termelők eltérő válaszokkal szolgáltak. E kérdés kapcsán derült fény a termelői ars poeticára, bontakozott ki, hogy a termelők miként vélekednek a vevői közösségükről, hogyan ítélik meg a bizalmi alapokon történő értékesítést (Ángyán et al. 2003), milyen értéket vagy éppenséggel érdeket tartanak szem előtt az árucserre kapcsán, és hogy mit is jelent számukra termelőnek lenni. A szkeptikustól az egyértelműen pozitív válaszig az összes elhangzott.

A válaszok elemzése kapcsán szinte rendre találkozni lehetett a szakirodalomban felhozott pozitív érvek valamelyikével és a termelők érveltek is azok mellett. Tisztában vannak azzal, hogy a méltányos megéltetést számukra az jelenti, ha közvetlenül a fogyasztó számára értékesítenek, hosszú távú egymás iránti elköteleződéssel (Csíkné 2011; Fehér 2012; Balázs 2013). Tudják, hogy az általuk folytatott tevékenység ebben a formában nem feltétlen fenntartható, és a vegyszeres ételmiszer elfogyasztása egészségügyi kockázattal jár.

Konklúzióként tehát elmondható, hogy a megkérdezett gazdálkodók ugyan képesek azonosulni a CSA által nyújtott lehetőségekkel, azonban a régióra jellemző bizalmatlan légkör és az alacsony kooperációs hajlandóságból kifolyólag nehézkesnek ítélik meg egy-egy ilyen közösség kialakítását. Az általam megkérdezett 10 gazdálkodó közül 2 kivételével inkább a hagyományos értékesítési módszereket alkalmazzák majd továbbra is a zombori piac átalakítását követően.

Összefoglalás

Napjainkban egyre nagyobb figyelem irányul a közösségi alapokon szerveződő ételmiszer-elosztási rendszerekre. E közösségek tudatos termelőket és vásárlókat tömörítő kezdeményezések. A klasszikus értelemben vett termelő és fogyasztó kilép az addigi szerepéből, míg az előbbi a profiton túllépve a termelést társadalmi és erkölcsi feladatként értelmezi, addig az utóbbi értékítéletével gazdasági értelmezésen túl morálisan is hatást gyakorol a közösségre, ezen felül hozzájárul egy-egy térség fenntarthatóságának elősegítéséhez, mind ökológiai, mind gazdasági, mind társadalmi értelemben. Központi motívumként a helyi termék fogyasztása, az egészséges ételmiszer iránti igény, a terméket előállító gazdálkodók támogatása jelenik meg, mindezek pozitív hatást gyakorolnak a helyi gazdaság fejlődésére. A közösségek zökkenőmentes működéséhez elengedhetetlen a tagok elköteleződése, hogy higgyenek a közösségben, ezen felül az aktív részvétel és a szolidaritás.

Az eddig említett nézetek mentén elindulva, úgy gondoltam, érdemleges volna a zombori piactéren értékesítő zöldségtermesztők hajlandóságát felmérni, hogy a piactér átalakítását követően milyen értékesítési stratégiát kívánnak az elkövetkezőkben alkalmazni. Kérdéseim közt szerepeltek a termelői motivációra, az értékesítési csatornaválasztásra, a termelők közti együttműködésekre, a környezettudatosságra és a közösség által támogatott mezőgazdaságra vonatkozó kérdések egyaránt. Az elhangzott válaszok és azok elemzése révén számos olyan mögöttes információ birtokába jutottam, amellyel a válaszadók kiegészítették a szakirodalmi művek olvasása kapcsán felmerülő érveket, amelyek a közösség által támogatott mezőgazdaság mellett szólnak.

Alapvetően abszolvták a hallottakat a közösség által támogatott mezőgazdaság nyújtotta lehetőségekről, melyek kapcsán fény derült egy-egy termelő benső motivációjára, kibontakozott, hogy miként vélekednek a vevői közösségükről, hogyan ítélik meg a bizalmi alapokon történő értékesítést, vagy éppenséggel mit jelent gazdálkodónak lenni számukra. Az általam szűrőként közbeiktatott ökológiai gazdálkodáson egy termelő kivételével fennakadtak a termelők, holott tisztában vannak a vegyszerhasználat környezeti terhelésével, mentségükre szóljon, hogy üzemmérnök alkalmazása mentén szakszerűen végzik azt, és lehetőségükhöz mérten csökkenteni, illetve elhagyni próbálják annak használatát. A termelők közti együttműködés bináris megítélésben részesült a termelők közt, azonban rendre elismerték, hogy a jól működő szövetkezés bizonyosan előnyükre válna. A vásárlói közösségüket változatosnak ítélték meg, ren-

delkeznek törzsvásárlói réteggel, fontosnak tartják a bizalmi kapcsolat kialakítását, és az annak alapján történő árucserét, azonban nehezen tudják elképzelni, hogy saját erőből képesek volnának kialakítani egy működőképes CSA-közösséget.

Összességében elmondható, hogy megkérdezett gazdálkodók ugyan képesek azonosulni a közösség által támogatott mezőgazdaság nyújtotta lehetőségekkel, azonban a régióra jellemző bizalmatlan légkörből és az alacsony kooperációs hajlandóságból kifolyólag nehézkesnek ítélik meg egy-egy ilyen közösség kialakítását. A megkérdezett gazdálkodók – kettő kivételével – a továbbiakban is a hagyományos piacon történő értékesítést alkalmazzák majd elsődleges értékesítési csatornaként.

Irodalom

- 52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, –előállítás és –értékesítés feltételeiről
1305/2013/EU rendelet az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtható vidékfejlesztési támogatásról és az 1698/2005/EK tanácsi rendelet hatályaon kívül helyezéséről
- Sl. glasnik RS”, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009 – dr. zakon, 72/2009 – dr. zakon, 43/2011 – odluka US i 14/2016 –Törvény a természeti környezet megóvásáról
- Sl. glasnik RS 18/2010 – Törvény a földrajzi származás jellegéről
- Zakon o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju - Sl. glasnik RS, 10/2013, 142/2014 – Mezőgazdasági- és vidékfejlesztési törvény
- Ángyán J.–Tardy J.–Vajnané M.I. 2003. *Védett és érzékeny területek mezőgazdálkodásának alapjai*. Budapest: Mezőgazda kiadó.
- Balázs B. 2013. Civil élelmiszer-hálózatok – A közösségi mezőgazdaság hazai tapasztalatai az érintettek szemével. *Civil Szemle* XI (4): 107–126.
- Balázs B. 2011. Kooperatív kutatás a hazai alternatív élelmiszer hálózatok elősegítésére. In *Részvétel- akció-kutatás: magyarországi tapasztalatok a részvételi-, akció- és kooperatív kutatásokból*, szerk. Pataki, G., Vári, A. 140–160. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Balázs B.–Renting, H. 2012. Local food system development in Hungary. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food* 19: 403–421.
- Benedek Zs. 2014. *A rövid ellátási láncok hatásai. Összefoglaló a nemzetközi szakirodalom és a hazai tapasztalatok alapján. Műhelytanulmányok, MT-DP-2014/8*. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Benedek Zs.–Balázs B. 2014. A rövid ellátási láncok szocioökonómiai hatásai. *Külgazdaság* 58: 10–120.
- Benedek Zs.–Fertő I.–Baráth L.–Tóth J. 2013. *Hogyan kapcsolódhatnak a mezőgazdasági termelők a modern élelmiszerláncokhoz? A rövid ellátási láncok működésének hazai sajátosságai: egy empirikus vizsgálat tapasztalatai. Vidékkutatás 2012–2013*. Budapest: MTA KRTK.
- Benedek Zs.–Fertő I. 2015. Miért választják a termelők a rövid ellátási láncokat? *Statistikai Szemle* 93 (6): 580–597.
- Brunori, G.–Rossi, A.–Malandrin, V. 2010. Co-producing Transtitin: Innovation Process in Farms Adhaering to Solidarity-based Purchase Groups (GAS) in Tuscany, Italy. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food* 18 (1): 28–53.
- Buday-Sántha A. 2004. *A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben*. Pécs: Universitas.
- Buday-Sántha A. 2011. A közvetlen termelői értékesítés szerepe, jellemzői. *Gazdálkodás* 55 (7): 680–687.
- Csáki Cs. szerk. 2010. *Köztestületi Stratégiai Programok. Élelmiszezbiztonság. A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Csíkné Mácsai É. 2011. Közvetlen értékesítés a zöldség-gyümölcs termelők körében. *Gazdálkodás* 55 (5): 494–501.
- Csíkné Mácsai É.–Lehota J. 2012. Fogyasztói szokások vizsgálata a közvetlen értékesítés területén.

- Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények IV (1): 9–17.*
- DeLind, L.B. 1999. Close Encounters With a CSA: The Reflections of a Bruised and Somewhat Wiser Anthropologist. *Agriculture and Human Values* 16 (1): 3–9.
- Farnsworth, R.L.–Thompson, S.R.–Drury, K.A.–Warner, R.E. 1996. Community supported agriculture: filling a niche market. *Journal of food distribution research* 27: 90–98.
- Fehér I. 2012. Direct Food Marketing at Farm Level and Its Impactson Rural Development. In *Rural Development – Contemporary Issues and Practices*, szerk. Adisa R. S. 337–355. In Tech.
- Girou, S. 2008. *Collective farm shops and AMAP (French CSA) in southwest France. Commitment and delegation on the part of producers and consumers. Sustainable Consumption and Alternative Agri-Food Systems: Second International Working Conference for Social Scientists*. Arlon: L'Université de Liège.
- Grasseni, C. 2014. Seeds of Trust: Italy's Gruppi di Acquisto Solidale (Solidarity Purchase Groups). *Journal of Political Ecology* 21: 179–192.
- Györe D.–Juhász A.–Kartali J.–König G.–Kürthy Gy.–Kürti A.–Stauder M. 2009. A hazai élelmiszer-kiskereskedelem struktúrája, különös tekintettel a kistermelők értékesítési lehetőségeire. In *Agrárgazdasági Tanulmányok*, szerk. Kartali J. Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet.
- Hayes, M. 2001. *Helyi élelmiszer kézikönyv*. Gödöllő: Nyitott Kert Alapítvány.
- Ilbery, B.–Watts, D.–Simpson, S.–Gilg, A.–Little, J. 2006. Mapping local foods: evidence from two English regions. *British Food Journal* 108: 213–225.
- Jarosz, L. 2008. The city in the country: Growing alternative food networks in Metropolitan areas. *Journal of Rural Studies* 24: 231–244.
- Juhász A. szerk. 2012. *A közvetlen értékesítés szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszerek piacrajutásában, Agrárgazdasági Tanulmányok*. Budapest: Agrárgazdasági Kutató Intézet.
- Luda Sz. 2012. *Vidékfejlesztés integrált szemléletben. Agrár vállalkozói életutak és értékrendek*. PhD-értekezés. Budapest: Corvinus Egyetem.
- Kneafsey, M.–Venn, L.–Schmutz, U.–Balázs B.–Trenchard, L.–Eyden-Wood, T.–Bos L.–Sutton, G.–Blackett, M. 2013. Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of the Socio-Economic Characteristics. In *JRC Scientific and Policy Reports*, szerk. Santini, F.–Paloma, G. S. Luxembourg: Joint Research Centre Institute for Prospective Technological Studies, European Commission.
- Kujáni K. 2014. Az alternatív élelmiszer-ellátó rendszerek meghatározásának és csoportosításának tényezői. *Gazdálkodás* 58 (1): 30–40.
- Pullen, M. 2004. *Valuable Vegetables*. Bath: Eco-Logic Books.
- Renting, H.–Marsden, K. T.–Banks, J. 2003. Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning* 35: 393–411.
- Réthy K.–Dezsény Z. 2013. *Közösség által támogatott mezőgazdaság. Útmutató a gazdálkodóknak a rövid élelmiszerláncokról és a termelői-fogyasztói közösségek létrehozásáról*. Budapest: Ökológiai Mezőgazdasági Kutatóintézet Közhasznú Nonprofit Kft.
- Schwarz Gy. 2014. Etnicitás, állam és gazdaság. *Regio* 22 (2): 266–274.
- Sharp, J.–Imerman, E.–Peters, G. 2002. Community supported agriculture (CSA): Building community among farmers and non-farmers. *Journal of extension* 3: 1–6.
- Smith, E.–Marsden, T. 2004. Exploring the „limits to growth” in UK organics. Beyond the statistical image. *Journal of Rural Studies* 20: 345–359.
- Szabó D.–Juhász A. 2012. A piacok szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszer-ellátási láncban. *Gazdálkodás* 56 (3): 217–229.
- Szabó G.–Barta I. 2014. *A mezőgazdasági termelői szervezetek-szövetkezetek jelentőségének és helyzetének változása az EU-csatlakozás után*. OTKA.
- Szabó D. 2014. A rövid ellátási láncban rejlő lehetőségek és veszélyek Magyarországon. *Acta Carolus Robertus* 4 (2): 109–118.
- Szente V.–Jasák H.–Szűcs A.–Kalmár S. 2014. Helyi élelmiszerek fogyasztói megítélése. *Gazdálkodás* 58

(5): 452–494.

- Vásáry V. 2014. *Hozzáadottérték-teremtés az agrobizniszben*. A SJE Nemzetközi Tudományos Konferenciája. Oktatás és tudomány a XXI. század elején, Komárom.
- Vadovics E. 2007. Alulról jövő kezdeményezések („kreatív közösségek”) tanulsága és üzenete a fenntartható fogyasztást meghatározó politikák és kutatás számára. Lehetséges kisebb ökológia lábnyommal magasabb szintű jólétet elérni. In *Fenntartható fogyasztás Magyarországon 2007. Konferenciakötet*. 113–136.
- Vadovics E.–Hayes, M. 2007. Nyitott kert – egy helyi bioélelmiszerhálózat Magyarországon. In *Fenntartható fogyasztás Magyarországon 2007. Konferenciakötet*. 237–258.
- Villányi L.–Vasa L. szerk. 2006. *Agrárgazadástan*. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház.
- Welsh, J. 2005. *The journey of a Community Supported Agriculture Farm*. Cork: Gaia Publishing.
- Zsolnai L.–Podmaniczky L. 2010. Community Supported Agriculture. In *The Collaborative Enterprise: Creating Values for a Sustainable World*, szerk. Tentaci, A.–Zsolnai L. 137–150. Oxford: Peter Lang Academic Publishers.
- www.videkstrategia.kormany.hu/download/4/37/30000/Nemzeti%20Vid%C3%A9kstrat%C3%A9gia.pdf (2015. nov. 18.)
- www.szie.hu/file/tti/archivum/Csikne_Macsai_Eva_tezis.pdf (2016. ápr. 9.)
- www.net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1000052.FVM (2016. márc. 24.)
- http://zalatermalvolgye.hu/sites/default/files/helyi_termek_tanulmany_zalatermalvolgye_0.pdf (2016. márc. 28.)
- <http://eukonvent.org/wp-content/uploads/2015/03/SSP-i-trgovina-poljoprivrednim-zemljistem.pdf> (2016. máj. 9.)
- http://www.mis.org.rs/vss/media/visegrad%20+/final%20treening%20materijal_Visegrad%20projekat.pdf (2016. márc. 21.)

